

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ЗАБОНҲОИ ХОРИЧИИ
ТОҶИКИСТОН БА НОМИ СОТИМ УЛУҒЗОДА**

ТДУ: 809.155.0+802.0

ТКБ:81.2Тоҷ+81.2Анғ

М-65

Ба ҳуқуқи дастнавис

МИРЗОАЛИЕВА ШУКРОНА ЭМОМАЛИЕВНА

**ВИЖАГИҲОИ ТАРҶУМАИ СОМАТИЗМҲО ДАР МАТНҲОИ БАДЕИИ
ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ**

(дар асоси маводи «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ
ва тарҷумаҳои англисии он)

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) - доктор аз рӯйи
ихтисос, аз рӯйи ихтисоси 6D021300 - Забоншиносӣ (6D021302 -
Забоншиносии қиёсӣ-таърихӣ, типологӣ ва муқоисавӣ)

**Роҳбари илмӣ:
доктори илмҳои филологӣ,
дотсент Матробиён С. Қ.**

ДУШАНБЕ – 2023

МУНДАРИЧА

Рӯйхати ихтисораҳо ва аломатҳои шартӣ.....	4
МУҚАДДИМА	5
БОБИ I. МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАРҶУМАИ АСАРҲОИ БАДЕЙ ВА ТАҲҚИҚИ СОМАТИЗМҲО ДАР МАТНҲОИ ОН	13
1.1. Баррасии мавзӯ.....	13
1.2. Истилоҳи «соматизм» дар забоншиносӣ ва андешаҳои забоншиносон доир ба истифодаи он	14
1.3. Соматизмҳо дар тасвири забонии ҷаҳон.....	21
1.4. Таснифоти соматизмҳо дар забоншиносӣ	25
1.5. «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ва қорбурди соматизмҳо дар он	26
1.6. Доир ба тарҷумаҳои «Гулистон»-и С. Шерозӣ	30
1.7. Хусусиятҳои тарҷумавии соматизмҳо дар асарҳои бадеӣ.....	40
Хулосаи боби 1	47
БОБИ II. ВИЖАГИҲОИ ТАРҶУМАИ АНГЛИСИИ СОМАТИЗМҲОИ УЗВҲОИ БЕРУНИИ ИНСОН ДАР «ГУЛИСТОН»-И САЪДИИ ШЕРОЗӢ	49
2.1. Баррасии мавзӯ	49
2.2. Соматизмҳои қисмати сару гардан ва рӯй	50
2.2.1. Соматизми «сар»	50
2.2.2. Соматизми «мӯй»	57
2.2.3. Соматизми «гардан»	58
2.2.4. Соматизми «рӯй» ва «риш».....	61
2.2.5. Соматизмҳои «забон», «дандон», «даҳон»	69
2.2.6. Соматизмҳои «чашм», «мижгон» ва «абрӯ»	78
2.2.7. Соматизми «гӯш»	88
2.2.8. Соматизми «лаб»	92
2.3. Соматизмҳои қисмати дасту по	96
2.3.1. Соматизмҳои «даст» ва «ангушт»	96
2.3.2. Соматизмҳои «бағал» ва «китф»	104
2.3.3. Соматизмҳои «бозу», «панча (ангушт)» ва «каф»	109

2.3.4. Соматизми «по».....	113
2.3.5. Соматизмҳои «зону» ва «рон»	115
Хулосаи боби 2.	117
БОБИ Ш.ВИЖАГИҲОИ ТАРҶУМАИ АНГЛИСИИ СОМАТИЗМҲОИ УЗВҲОИ ДОХИЛИИ ИНСОН ВА ЗООСОМАТИЗМҲО ДАР «ГУЛИСТОН»- И САЪДИИ ШЕРОЗӢ	119
3.1. Баррасии мавзӯ.....	119
3.2. Соматизмҳои ифодакунандаи узвҳои дарунӣ	119
3.2.1. Соматизми «дил»	119
3.2.2. Соматизмҳои «шикам», «меъда» ва «рӯда»	128
3.2.3. Соматизмҳои «раг», «шоҳраг», «хун»	134
3.3. Зоосоматизмҳо	137
Хулосаи боби 3	153
ХУЛОСА	155
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот	158
РӮЙҲАТИ АДАБИЁТ	160
ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРӚФТИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ АЗ РӮЙӢ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	175

Рӯйхати ихтисораҳо ва аломатҳои шартӣ

ФГҶЗТ – Фарҳанги ғӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ

ФЗТ – Фарҳанги забони тоҷикӣ

ФИРЗТ – Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик

ФМЗТ – Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ

ФМШ – Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома»

ФНҶ - Фарҳанги номҳои ҷуғрофӣ

ФТЗТ – Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ

ФТР – Фарҳанги тоҷикӣ-русӣ

ЭМТ – Энциклопедияи миллии тоҷик

ЭСТ – Энциклопедияи советии тоҷик

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар замони муосир, ҳалли масъалаҳои муоширати байнифарҳангӣ ва, бахусус, масъалаҳои марбут ба мубодилаю бархурди фарҳангҳо бо якдигар, ки дар тағйири тасвири забонии қавму миллатҳо ва ҳалқиятҳои гуногун нақши муайяно бозӣ мекунад, яке аз мавзуи муҳимми забоншиносии муосир, хусусан, забоншиносии фарҳангӣ, қавмӣ, шинохтӣ ва равонӣ маҳсуб меёбад. Ғанӣ гардидани донишҳои забонӣ ва фарҳангӣ ба тарҷумонҳо имкон медиҳад, ки воҳидҳои забониро аз диди соҳибзабонон бо усулҳои нави когнитивӣ ва коммуникативӣ тарҷума намоянд. Чунин мавқеъгирӣ ба вазифаҳо ва ҳадафҳои забоншиносии коммуникативӣ ва тарҷумашиносӣ ва аз худ кардани забонҳои хориҷӣ мувофиқат мекунад.

Дар қатори масъалаҳои муҳимме, ки дар тарҷуманигорӣ мавқеи калидӣ касб намудаанд, тарҷумаи соматизмҳо дар асоси матнҳои бадеӣ низ хеле муҳим арзёбӣ мегарданд. Соматизмҳо дар тамоми воҳидҳои забонӣ – дар нутқи ҳаррӯзаи мардум, дар воҳидҳои фразеологӣ, дар зарбулмасалу мақолҳо ва таркибҳои гуногун хеле фаровон қорбаст мешаванд. Тасаввуроти инсон дар бораи олами атроф, ҷаҳони ботинӣ ва ғайолияти равонии ӯ дар соматизмҳо хеле барҷаста ифода меёбад. Ҳар шахс дорои эҳсосоте ҳаст, ки он тавассути ҳиссиёт ва узвҳои баданаш ба ӯ зоҳир мешавад. Танҳо узвҳои бадан, ки симои соматикӣ одамро ифода мекунад, метавонанд вижагиҳои эҳсосоти инсонро тавассути забон нишон диҳанд. Ҷаҳони атрофро бо монанд кардан ба узвҳои бадан шинохтан осонтар аст. Вобаста ба ҳамин, соматизмҳо дар матнҳои гуногуни бадеӣ низ мақоми махсус дошта, барои пуробаранг ва тобиши гуногуни маъноӣ пайдо намудани он ба таври фаровон истифода мегарданд. Ҳамаи он обурангӣ ва тобишҳои маъноӣ тасвири забонии ҷаҳони соҳибзабоноро ташкил медиҳанд. Бинобар ин, тарҷумаи чунин тасвирҳо ва чигунагии ифодаи мафҳумҳои забонӣ барои мутарҷимон ва муҳаққиқон масъалаи хеле муҳимму мубрам арзёбӣ мегардад. Ин масъалаи муҳим дар тарҷумаи матнҳои бадеӣ беҳтар эҳсос мегардад. Вале зикр бояд кард, ки

соматизмҳо дар забоншиносии тоҷик, хусусан, дар забоншиносии муқоисавӣ ва тарҷумашиносӣ хеле нокифоя омӯхта шудаанд. Бинобар ин, таҳқиқи ҳамаҷонибаи соматизмҳо дар риштаҳои мазкури забоншиносии тоҷик дар матнҳои бадеӣ дар мисоли маводи «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ва тарҷумаҳои англисии он ва ифодабӣи соматизмҳо тасвири забонии ҷаҳони тоҷикон ва англисзабонҳо мубрамии кори диссертсионии мазкурро ташкил медиҳад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Таҳқиқоти мазкур асосан ба таҳлилу баррасии соматизмҳо дар тасвири забонии ҷаҳони соҳибзабонон (тоҷикон ва англисзабонҳо) бахшида шудааст. Зикр бояд кард, ки дар забоншиносии тоҷик маҳз доир ба соматизмҳо муҳаққиқон Н. Ш. Раҳмонова [2006], Н.О. Назаров [2008] ва М. А. Собирова [2018] рисолаи илмӣ таълиф намудаанд. Таҳқиқоти Н. Ш. Раҳмонова ба муқоисаи соматизмҳо дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ бахшида шуда, Н. О. Назаров доир ба мавқеи соматизмҳо дар воҳидҳои фразеологӣи забони ишқошимӣ (аз гурӯҳи забонҳои бадахшонӣ (помирӣ)) ва М.Н. Собирова оид ба вижагиҳои сохториву семантикии соматизмҳо дар таркиби идиомаҳо ва вожаҳои алоҳида дар ашъори Камоли Хучандӣ маълумот медиҳанд. Дар баробари муҳаққиқони болозикр, инчунин, муҳаққиқон Ҳ. Ҳусейнов [1973], А. М. Алиев [1999], Д. Саймиддинов [2001], Усмонов Р. А. [2003], Л. Р. Сакаева [2004; 2009], Ф. М. Турсунов [2006], Саъдуллоев У. Қ. [2010], Д. Бобочонова [2011], Д. И. Мачидова [2016], Гадоев Н. [2018], С. Раҳматуллозода [2018], Саломов М. Қ. [2020], Ж. Б. Гулназарова [2020], М. Хочамиров [2020] ва Р. Б. Сафарова [2022] дар рисолаҳои илмӣ худ зербобҳои алоҳида ба масъалаи соматизмҳо ҷудо намудаанд. Ҳамчунин, доир ба соматизмҳо мақолаҳои С. Мирзоев, Б. Маҳрамова, С. Сабзаев ва дигарон ба таъъ расидааст.

Доир ба соматизмҳои забони англисӣ муҳаққиқони зерин таҳқиқи ҷудогона анҷом додаанд: К. Ф. Вак [1964], Ю. А. Долгополов [1973], Э.С. Якимова [1973], Р. С. Ширманкина [1989], Б. И. Осипов [1994], С. Г. Дидиянова [1998], А. И. Кузнетсова [1999], В. Н. Соловар [1999], Т. Н.

Федуленкова [2000], А. И. Муравева [2000], К. И. Майер [2000], Е. В. Николина [2001], А. С. Нересян [2002] ва дигарон.

Вале маҳз доир ба мавзуи баррасишаванда – масъалаи соматизмҳо дар матнҳои бадеӣ ва таҳлили онҳо дар асоси «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ва муқоисаи тарҷумаҳои англисии он то имрӯз кори илмие ба анҷом нарасидааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзуҳои илмӣ. Мавзуи таҳқиқот дар робита бо мавзуҳои илмии кафедраи филологияи англиси Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, ки барои солҳои 2010-2014 ва Барномаи давлатии тақвими омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 тасдиқ гардида буд, таҳия шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Ҳадафи асосии таҳқиқот таҳлил, баррасӣ ва муқоисаи тарҷумаи соматизмҳо дар матнҳои бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бар асоси «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ва тарҷумаҳои англисии он мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда дар диссертатсия ҳалли масъалаҳои зеринро вазифаи худ қарор додем:

- таҳқиқи масъалаҳои назариявии соматизмҳо дар забоншиносӣ бахусус, дар забоншиносии муқоисавӣ, тарҷумашиносӣ ва фарҳангӣ;
- баррасии соматизмҳо ҳамчун масъалаҳои асосии тасвири забонии ҷаҳон;
- баррасии таснифоти соматизмҳо дар забоншиносӣ;
- таҳлили қорбурди соматизмҳо дар «Гулистони»-и Саъдии Шерозӣ;
- омӯзиши тарҷумаи англисии «Гулистон»-и С. Шерозӣ;
- баррасии вижагиҳои тарҷумаи соматизмҳо дар «Гулистон»-и С. Шерозӣ;

- таҳлили муқоисавии тарҷумаҳои «Гулистон»-и С. Шерозӣ аз ҷониби мутарҷимон: Э. Б. Иствик ва Ф. Гладвин;

- таҳлили вижагиҳои фразеологии соматизмҳо (фразеологизмҳои соматикӣ) дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ва тарҷумаҳои англисии он;

- таҳлили муқоисавии соматизмҳо ва зоосоматизмҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси матнҳои тарҷумавии «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ;

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқи кори диссертатсионӣ муқоисаи соматизмҳо дар матнҳои бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва тасвири забонии ҷаҳони тоҷикон ва англисзабонҳо мебошад.

Мавзӯи таҳқиқот. Мавзӯи таҳқиқотро таҳлил ва муқоисаи соматизмҳо дар матнҳои бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ва тарҷумаҳои англисии он фаро мегирад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқоти мазкурро асарҳои илмию назариявии забоншиносон: Ҳ. Мачидов, С. В. Хушенова, М. Фозилов, П. Ҷамшедов, М. Азимова, М.Т. Ҷабборова, А. Мамадназаров, Д. Искандарова, Н. Ш. Раҳмонова, Х. Шамбезода, З. Мухторов, С. Ҷаматов, Ф. М. Турсунов, Ҳ. Саидов, Ш. Каримов, С. Қ. Матробиён дар забони тоҷикӣ; А.И.Аракин, И. В. Арнолд, Е. С. Кубрякова, А. В. Кунин, И. Р. Рибакин, А.И.Смирнитский, Л.М.Шетинин ва дигарон дар забони англисӣ ва Ю. Д. Апресян, В. В. Виноградов, В. Г. Гак, Е. А. Земская, Т. Х. Каде, Ю. Н. Караулов, В. Г. Костомаров, Н. З. Котеева, А. Ф. Лосев, А. Г. Ликов, А. К. Матвеев, Г.П.Неметс, В. А. Никонов, Г. Л. Пермяков, А. А. Реформатский, Л. Б. Савенкова, Ю. С. Степанов, А. В. Суперанская, Н. И. Толстой, В. Н. Телия, А. Н. Тихонов, Д. Н. Шмелев дар забони русӣ ташкил медиҳанд.

Дар робита ба масъалаҳои тарҷумашиносӣ таҳқиқоти муҳаққиқони тоҷик Ш.Мухторов, Ҳ. Ахрорӣ, Э. Муллоқандов, Ҳ. Назирова, А. Самадов ва дигарон ва хориҷиён А. Лефеве́р, В. Г. Беленский, В. Брюсов, А. Г. Гайнутдинова, Е. В. Бреус, Е. Г. Эткинд, К. Чуковский, Ю. М. Лотман, Я. И.

Ретскер, А. Потебня, В. М. Жирмунский, Л.С. Бархударов, В. Н. Комиссаров, Н. В. Пертсов ва дигарон асосҳои назариявии таҳқиқоти мазкурро ташкил медиҳанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Пойгоҳи таҳқиқотро асари «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ (Душанбе: Маориф, 2014. -247 с.) ва тарҷумаҳои англисии «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ: Иствик Эдуард Бекхаус «Бӯстон» ва «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ (Техрон: Интишороти Амири Кабир, 2009. – 698 с.), Ричард Франсиз Буртон «The Golestan of Saadi» (Техрон, 2013. – 213 с.), Франсиз Гладвин «Gulistan or Rose Garden», «Бостон» (Лондон, 1865. – 379 с.), Эдуард Рехатсек «The Gulistan or Rose Garden of Sa'di» (Лондон, 1964. – 268 с.), Виллер М. Сакстон «The Gulistan of Sa'di» (ИМА, Мэрлиенд, 2008. – 439 с.) дар бар мегиранд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот. Бори нахуст пажӯҳиши муқоисавии вижагиҳои соматизмҳо дар тасвири забонии тоҷикон ва англисзабонҳо бар мабноси «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ва тарҷумаҳои англисии он анҷом дода шуд.

Дар диссертатсия бори нахуст аз нуқтаи назари забоншиносии муқоисавӣ тарҷумаи англисии соматизмҳо дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ аз диди илми тарҷумашиносӣ ва забоншиносӣ таҳлил ва мавриди омӯзиши муқоисавӣ қарор гирифтанд. Ҳамзамон, ба таври системавӣ ва оморӣ соматизмҳое, ки дар «Гулистон»-и С. Шерозӣ истифода шудаанд, мавриди баррасӣ қарор гирифта, вижагиҳои тарҷумавӣ, фарҳангӣ ва равонии онҳо ошкор карда шуданд. Инчунин, мавқеи соматизмҳо дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳои «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ таҳқиқ шуда, равишу усулҳои тарҷумаи онҳо арзёбӣ гардиданд. Дар баробари ин, тасвири забонии ҷаҳони тоҷикон ва англисзабонҳо дар асоси соматизмҳо муқоиса гардида, хусусиятҳои умумӣ ва хоси онҳо ошкор карда шуданд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Вожаҳои соматикӣ, яке аз қадимтарин маҷмуи калимаҳои ифодакунандаи номи узвҳои бадан буда, дар тамоми забонҳои ҷаҳон дар як низоми муайян муттаҳид мешаванд.

2. Ҷанбаҳои шинохтӣ, раванӣ ва фарҳангии соматизмҳо олами воқеӣ ва маънавии инсонҳоро инъикос намуда, дарки олами атроф ва муҳит онро барои инсон осонтар ва ҷаҳони андешаро фарохтар мегардонад.

3. Соматизмҳо – вожаҳои ифодакунандаи номи узвҳои бадани инсону ҳайвон, майдони калимасозиро ба вучуд меоранд, ки ба ташаккули маъноҳои нав созгор буда, онҳо дар ҳар як забон маҷмуи воҳидҳои фразеологиро созмон медиҳанд ва сабаби пайдоиши зарбулмасалу мақолҳо мегарданд.

4. Соматизмҳо дар таркиби фразеологизмҳо ва паремияҳо мақоми махсус дошта, дар гуфтори ҳамешагии соҳибзабонон иштирок мекунанд ва дар ташаккули тасвири забонии ҷаҳон дар ҳар забон иштирок нумуда, хувияти миллӣ ва фарҳангии соҳибзабононро нишон медиҳанд.

5. Соматизмҳое, ки дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ба таври фаровон дар ҳар қитъаву ҳикоя истифода шудаанд, ифодакунандаи ҷанбаҳои равонию фарҳангии мардумони ориёитабор мебошанд.

6. Тарҷумаи соматизмҳо, бахусус дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳо, яке аз мушкилтарин ҷанбаҳо дар тарҷумаи асарҳои бадеӣ маҳсуб меёбад.

7. Дар тарҷумаи англисии соматизмҳо дар асари «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ мутарҷимон то дараҷае муваффақ шудаанд, ҳарчанд дар тарҷумаҳо баъзан ғалатҳо роҳ ёфтаанд.

8. Таҳлили тарҷумаҳои соматизмҳо дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ нишон дод, ки ҳар як вожаи ифодакунандаи номи узвҳои бадан вижагиҳои хоси худро дар ин ё он забон доранд.

Аҳаммияти назариявӣ ва илмию амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки диссертатсияи мазкур метавонад барои корҳои пажухишии минбаъда дар

соҳаҳои забоншиносии шинохтӣ, фарҳангӣ, равонӣ ва муқоисавӣ, инчунин тарҷумашиносӣ мусоидат кунад.

Натиҷаҳои таҳқиқот барои ҳалли як қатор масъалаҳои амалӣ ва назариявӣ самтҳои мазкур метавонанд истифода шаванд ва ҳамчун асос ва замина барои таҳқиқотҳои минбаъдаи илмию назариявӣ онҳо хидмат намоянд. Ҳамзамон, чиҳати шинохти тасвири забонии ҷаҳони тоҷикон ва дар муқоиса бо англисзабонон заминаи хубе хоҳад шуд. Вижагиҳои умумӣ ва хоси тарҷумаи соматизмҳо дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ имкон медиҳанд, ки ин мавзӯ минбаъд ҳамачониба омӯхта шавад.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот. Натиҷаҳои таҳқиқотро ҳамчун мавод дар пажӯҳишҳои оянда метавон истифода бурд ва дар таҳлили муқоисавӣ асарҳои бадеӣ ҳамчун маъхаз истифода кард. Арзиши амалии ин кор дар он аст, ки дар омӯзиши тарҷумаҳои англисии «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ҳамчун дастур метавон онро истифода кард. Ҳамчунин, маводи диссертатсияро метавон ҳангоми тадриси фанҳои назария ва амалии тарҷума ва тарҷумашиносӣ барои донишҷӯён истифода намуд. Ҳамзамон, ҳамчун маълумот барои муҳаққиқон ва ҳаводорони «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ арзиши амалиро доро мебошад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаи таҳқиқот. Диссертатсия дар асоси маъхазҳои муътамади илмӣ ва сарчашмаҳои дақиқ, ки дар феҳристи адабиёт дарҷ гардидаанд, рӯйи кор омада, дар иртибот ба онҳо ҳадаф ва вазифаҳои гузошташуда таҳлилу баррасӣ гардиданд.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия ба таҳқиқи муқоисавӣ соматизмҳо дар матнҳои бадеӣ дар асоси «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ва тарҷумаҳои англисии он бахшида шудааст. Вобаста ба масъалаи таҳқиқот диссертатсия ба ихтисоси илмӣ 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ) мувофиқат менамояд.

Саҳми шахсии доктараби дарачаи илмӣ дар таҳқиқот. Пажӯҳиши муқоисавӣ мукаммали соматизмҳо «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ва

тарҷумаҳои англисии он дар робита ба тасвири забони ҷаҳони тоҷикон ва англисзабонҳо бори нахуст дар шакли диссертатсия ба анҷом расидааст.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Нуктаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар маърузаҳои муаллиф дар конференсияҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода ва Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ мавриди баррасиву муҳокима қарор гирифтааст.

Диссертатсияи мазкур дар кафедраҳои филологияи англис ва забоншиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷумаи Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (суратчоласаи №11 аз 29 июни соли 2023) муҳокима шуда, ба ҳимоя тавсия шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар 12 мақолаи илмӣ, аз ҷумла, 5 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор шудаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, 3 боб, хулоса, тавсияҳо ва рӯйхати адабиёт иборат аст.

Ҳаҷми умумии диссертатсия аз 176 саҳифаи компютерӣ иборат мебошад.

БОБИ I.

МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАРҶУМАИ АСАРҲОИ БАДЕЙ ВА ТАҲҚИҚИ СОМАТИЗМҲО ДАР МАТНҲОИ ОН

1.1. Баррасии мавзӯ.

Чанбаи инсонмехварӣ (антропосентризм) дар илми имрӯза ба нуфузи калоне соҳиб гардида, инсон ҳамчун эҷози беназире мавриди тавачҷуҳи муҳаққиқони тамоми соҳаҳо қарор дорад. Илми забоншиносӣ низ аз ин масъалаи мубрам истисно набуда, дар мехвари асосии таҳқиқи он инсон меистад ва он ҳамачиҳата омӯхта мешавад. Аз ҷумла, ҷузъи муҳимми инсон – номи узвҳои бадани дар забоншиносӣ мавқеи муҳимми таҳқиқотиро касб намудааст. Ба андешаи муҳаққиқ В. В. Красних: «Бадани инсон дар дарки ҳақиқат ва маърифат аҳаммияти аввалиндарачаро доро буда, он аввалин объекти таҳлил қарор гардида аст» [58, 233].

Воқеан, чанбаи инсонмехварӣ бо забон равобитаи зич дорад. Забоншиноси маъруфи швейтсарӣ Шарл Балли қайд кардааст, ки инсон ба ҳамаи ашёву воқеиятҳои олами берун, хосиятҳои ҳаракатҳои ба шахсияти худаш хосро нисбат медиҳад. Сабаб он аст, ки дар ҷараёни фаъолияти маърифатӣ дар маркази тавачҷуҳи инсон роҳу усули ҳамкорӣ ба олами атроф қарор дорад [17, 34]. Дар таъриҳ ба ҳамин андешаҳо А.М. Эмирова зикр намудааст, ки инсон олами берунаро дар заминаи таассуроте, ки тавассути узвҳои эҳсос гирифтааст, дарк месозад. Ғайр аз ин, бадан аз давраи кӯдакӣ барои инсон нишонаи асосӣ дар фазои воқеияти ҷисмонист [129, 22]. Узвҳои бадан дар ҳар маврид воситаҳои аз ҳама дастраси ташхису баҳогузориҳои фазои атроф қарор мегиранду низоми ҷенкунии ҷомеаи ба ҳамагон фаҳморо фароҳам меоваранд. Маҳз, ҳамин аз бисёр ҷиҳат боис шуд, ки инсон ҳамеша мекушад воқеиятро тавассути ҷенакҳои барои худаш фаҳмо, айнан мисли худаш андозагирӣ кунад. Зеро ба гуфти В.Г.Гакк «инсон худбин аст, вай худро ҳамеша дар маркази олам мебинад ва оламро мисли худаш тасвир мекунад» [22, 702]. Ин андешаи В.В.Гакк ҳамон андешаи ҳазорсолаи

адабиёти классикии форсу тоҷик аст, ки ханӯз дар асрҳои XI-XII Умари Хайём таъкид карда буд: «Мақсуд зи ҷумла офариниш моем, дар чашми чаҳон гавҳари биниш моем».

Инсонмехварӣ тамоми паҳлуҳои зиндагии инсон: забон, тафаккур ва фарҳангро фаро мегирад. Муҳити атроф ба воситаи соматизмҳо равшан ва фаҳмо тасвир мешавад.

Таҳлили муқоисавии лексикаи соматикӣ, ки аз маъруфттарин гурӯҳи лексикии забон аст, яке аз мавзӯҳои муҳимми таҳқиқи забоншиносии муқоисавӣ- таърихӣ ва типологии қиёсӣ мебошад.

Дар боби зерин мо кӯшиш намудем доир ба мавқеи соматизмҳо дар матнҳои бадеӣ ва андешаву афкори забоншиносон оид ба вожаҳои ифодакунандаи узвҳои бадан (соматизмҳо ё вожаҳои соматикӣ) маълумот диҳем.

1.2. Истилоҳи «соматизм» дар забоншиносӣ ва андешаҳои забоншиносон доир ба истифодаи он

Дар нимаи дуюми асри XX зери истилоҳи «соматизм» таҳқиқотҳои зиёде дар забоншиносӣ анҷом пазируфтаанд. Таваҷҷуҳи забоншиносонро бештар ин гурӯҳи лексикии забон, яъне соматизмҳо ба худ ҷалб менамояд. Ба ақидаи забоншинос В.А.Власова: «Дар олам халқияте вучуд надорад, ки номи узвҳои бадан, аз қабилӣ сар, дасту по, чашму гӯш, даҳон мавриди истифода қарор нагирад» [25, 11]. Вай бар он андеша аст, ки соматизмҳо дар ҳама гуна ҷомеаи башарӣ ифодакунандаи мафҳум буда, муносибати инсонҳоро баён мекунанд.

Соматизмҳо масъалаи омӯзиши илмҳои чун забоншиносӣ, антропология, мардумшиносӣ ва фалсафа маҳсуб меёбанд. Соматизмҳо вожаҳои ифодакунандаи узвҳои инсон, яке аз бахши муҳимми таркиби луғавии забонҳои дунёро ташкил мекунанд. Дар забоншиносӣ истилоҳи «соматизм»-ро ба маънои вожаи соматикӣ нахустин бор забоншинос Ф. А. Вакк [22, 3] муҳаққиқи забонҳои финну угорӣ истифода намудааст. Ӯ дар рафти пажӯҳиши хусусиятҳои воҳидҳои фразеологии соматикии забони

эстонӣ бори нахуст истилоҳи анатомии «соматизм»-ро ба забоншиносӣ ворид намудааст.

Зимни пажӯҳиши миқдори чандомади соматизмҳо Ф.А.Вакк ба хулосае омадааст, ки бештар калимаҳои *чаши*, *дил*, *даҳон*, *даст*, *по* бо воҳидҳои фразеологӣ истифода шуда, дар истеъмол қарор доранд [22, 25].

Ф. А. Вакк соматизмҳоро ба ду шоха ҷудо намудааст: соматизмҳои забоншиносӣ ва соматизмҳои анатомӣ. Ба соматизмҳои забоншиносӣ соматизмҳоеро шомил кардаанд, ки асосан исми мебошанд, мисли номи узвҳои бадан ва қисмҳои он. Дар таркиби лексикӣ назарияи анатомӣ бошад на танҳо инсон, инчунин узвҳои ҳайвонот низ ворид карда шудааст.

Истилоҳи «соматизм» дар забоншиносии рус бошад, тавассути осори илмӣ Э. М. Мордокович [79, 244] ба гардиши илмӣ даромадааст. Дар забоншиносии тоҷик низ доир ба соматизмҳо қорҳои илмӣ анҷом ёфта, истилоҳи «соматизм» тафсир шудааст. Ин истилоҳ дар забоншиносии тоҷик бо муродифҳои дигаре, чун *воҳидҳои ифодагари узвҳои инсон* [19, 21], *вожаҳои ифодагари узвҳои бадан* [101, 193], *вожаи антропонимикӣ* [100], *узввожаҳо* [109, 91], *вожаҳои соматикӣ* [109, 96], *вожаҳои ҷисмонӣ* [97, 323], *калимаҳои соматикӣ* [138, 32], *вожаҳои бо рӯй ва ашё алоқаманд* [119, 8], *калимаҳои, ки бо узвҳо алоқаманд* [38, 16], *калимаҳои ифодагари узвҳои инсон* [106, 12] тавзеҳ медиҳанд.

М. Саломов дар рисолаи худ ба масъалаи мавқеи семантикии вожаҳои ифодагари узвҳои бадан дар сохтори ифодаҳои маҷозӣ баҳс намуда, аз ҷумла зикр мекунад, ки «дар созмондиҳии ифодаҳои маҷозӣ вожаҳои ифодагари аъзои бадан назаррас аст, зеро ин вожаҳо дар забон серистеъмоланд» [101, 194].

Забоншиносии мазкур ба хулосаи дуруст омадааст, ки «дар забони тоҷикӣ вожаҳои ифодагари узви бадани инсон аз ҷиҳати ифодаи семантикӣ хеле фаъол буда, дар бунёди калимаҳои сермаъно нисбат ба калимаҳои дигар мавқеи хос доранд» [101, 96].

Воқеан соматизмҳо дар офаридани маъноҳои маҷозии калимаҳо дар забони тоҷикӣ ҷойи муҳимро касб менамоянд.

Дилбар Бобочонова дар рисолаи «Ҷанбаҳои луғавию сохтори вожаҳои сермаъноӣ соматикӣ» маънову тобишҳои маъноӣ панҷ калимаи ифодагари узвҳои инсон – сар, рӯй, чашм, лаб, забонро дар асоси маводи «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ мавриди омӯзишу баррасӣ қарор додааст [19, 21].

Муҳаққиқи мазкур дар таҳқиқоти худ истилоҳи «соматизм»-ро истифода намуда, ҳамчунин дар баробари он аз мафҳуми «вожаҳои ифодакунандаи узвҳои инсон» низ қорбарӣ кардааст.

Аз таърихи ташаккули вожаҳои соматикӣ аён аст, ки онҳо аз қуҳантарин ва серистеъмолтарин воҳидҳои луғавӣ ба ҳисоб рафта, дар раванди истеъмол тобишҳои дигари маъноӣ, сарфӣ ва наҳвири касб кардаанд, ки барои наздикии ин қабил вожаҳо ба фразеологизм мусоидат кардааст. Бинобар сабаби маънии маҷозиро ифода намудани соматизмҳо онҳо ба фразеологизмҳо қаробат пайдо менамоянд.

Лексикаи соматикӣ аз маъмулттарин гурӯҳи лексикӣ дар забон ва яке аз фарохтарин мавзӯи пажӯҳиши қорҳои тадқиқотӣ дар таҳқиқоти забоншиносони дохилӣ ва хориҷӣ мебошад.

Соматизмҳо исмҳои мебошанд, ки номи узвҳои ҳайвон ва одамро ифода мекунанд. Дар зери мафҳуми «соматизм» мафҳумро мефаҳманд, ки он ифодакунандаи номи узвҳои бадан бошад. Ин истилоҳ метавонад дар биология ва тиб ба маъноӣ «ҷизи марбут ба бадани инсон» истифода шавад ва ба мафҳуми «равонӣ» муқолиф аст.

Дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI забоншиносон ба омӯзиши таркиби лексии соматизмҳо диққати бештар додаанд. Тибқи ҳулосаи Ф. А. Вакк соматизмҳо яке аз қабатҳои муҳими ҳар як забон буда метавонанд [22, 23]. Ҳамин тавр, аз нимаи дууми асри XX истилоҳи «соматизм» дар омӯзиши калимаҳои, ки мансуб ба бадани инсон ё ҳайвон аст, истифода мегардад.

Мусаллам аст, ки башарият бо забони модарии худ узвҳои бадан, амсоли *сар, пой, чаши, дил, зӯш, даст, рӯй* ва ғайраро медонанд ва ба таври ғаъол дар забони худ истифода мебаранд. Аз ин ҷиҳат, соматизмҳо дар ҷамъият барои дарки мафҳумҳо ва муносибатҳо зарур аст, зеро лексикаи соматикӣ дар ҳаёти рӯзмарраи инсон мақоми хос дорад.

Соматизмҳо дар баробари дар дигар воҳидҳои забонӣ истифода шудан, дар фразеологизмҳо ва дар зарбулмасалу мақолҳо низ ба таври хеле фаровон қорбасти мешаванд ва мақоми хосеро низ касб намудаанд. А. В. Кунин доир ба воҳидҳои фразеологӣ фикри худро баён намуда, як гурӯҳи фразеологизмҳоро фразеологияи соматикӣ номидааст. Ба андешаи ӯ «дар забоншиносӣ воҳидҳои фразеологие, ки ҷузъи асосии онҳо калимаҳои ифодагари номи узвҳои бадани инсон мебошанд, фразеологияи соматикӣ номдоранд» [63, 5].

Власова Н. А. дар рисолаи худ таъкид мекунад, ки соматизмҳо ҷузъи ҷудонашавандаи забон буда, лексикаи соматикӣ бо «истифодаи бештар дар ташаккули полисемия ва миқдори зиёди маъноии калимаҳо» [25, 26] фарқ мекунад.

Агар ақидаҳои А. В. Кунин ва В. А. Власоваро муқоиса намоем, маълум мегардад, ки ҳар ду муҳаққиқ бар он андешаанд, ки вожаҳои ифодакунандаи узвҳои бадан, яъне соматизмҳо гурӯҳи калимаҳои сермаъноро ташкил медиҳанд ва ҳамчунин, дар ташаккули воҳидҳои фразеологӣ, ки манбаи асосии маъноии маҷозии калимаҳо мебошанд, саҳми назаррас доранд. Муҳаққиқи дигар Яшманова В.А. хулоса мекунад, ки қисмҳои узви инсон бешак ба он гурӯҳе дохил мешавад, ки онро «асбоби аввалин» метавон номид, зеро он бо субъект алоқаи зич ва ногусастаӣ дорад [134, 178].

В. А. Плунгян таъкид мекунад, ки тасвири узвҳои инсон дар тамоми забонҳои дунё мавҷуд аст, «фарқият дар ин ё он забон дар тасвири анатомии инсон» дида мешавад» [92, 155].

Воқеан, В. А.Телунгян дуруст андеша мекунад, ки бадани тамоми инсонҳои олам якхелаанд, аммо тасвирҳои соҳибзабонон дар робита ба узвҳои бадан гуногунанд. Ин боиси он мешавад, ки бо истифодаи соматизмҳо ибораҳои гуногун ва зарбулмасалу мақолҳои аз ҳам тавофутдошта ба миён оянд.

Забоншинос Р. М. Вайнтрауб дар таҳқиқоти хеш оид ба соматизмҳо ба хулосае меояд, ки соматизмҳо ду навъ мешаванд: соматизмҳои аслий ва муқаррарӣ. Соматизмҳои аслий дар асоси қонуниятҳои тафаккури инсонӣ ба вучуд омадаанд ва онҳо дар тамоми забонҳои дунё якранг мебошанд. Ба гурӯҳи чунин соматизмҳо соматизми «сар, даст, по» дохил мешавад. Соматизмҳои муқаррарӣ ба тафаккур ва шароити махсуси инкишофи моддӣ ва маънавии халқиятҳои гуногун вобаста аст, ки ин навъи соматизмҳо диданашавандаанд: чон, рӯх, нафас ва ғайра мебошад [21, 157-162]

А. О. Кармишков соматизмҳоро аз рӯи нақши амалашон чудо намуда, ба қатори вожаҳои соматикӣ, мисли *сар, даст, чузъҳои қалб* ва *рағҳои хунгард, устухон, пӯст, хун*, инчунин баъзе воҳидҳоро, ки ба соматизм кам муносибат доранд, мисли - *ашк, арақ* ва ғайрар низ мансуб медонад, ки онҳо ин вазифаҳоро иҷро намекунанд [51].

Дар муқоиса бо гурӯҳбандии Ф. А. Вакк, агар таснифоти Р. М. Вайнтрауб ва А. О. Кармишкоро дар мавриди соматизмҳо дида бароем, ҳар яке аз муҳаққиқон аз назари худ онҳоро гурӯҳбандӣ намудаанд. Масалан, Ф. А. Вакк, агар соматизмҳоро аз рӯи мансубият ба илмҳо чудо намояд, Р. М. Вайнтрауб аз рӯи қонуниятҳои тафаккури инсонӣ ва А. О. Кармишков аз нуқтаи назари амалкардашон тасниф намудаанд. Метавон тасдиқ кард, ки ҳар кадом аз муҳаққиқон аз рӯи таснифоти ба амаловардашон дар мавқеи худ дуруст мебошанд ва андешаҳои онҳо дар ин маврид қобили қабул аст.

Забоншиноси маъруфи тоҷик Д. Саймиддинов ба пайдоши соматизмҳо дар забони форсии миёна тавачҷуҳ намуда, ба хулосае омадааст, ки «истилоҳоти марбут ба узвҳои бадани инсон, ҳайвон, ҳазанда ва ғайра дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ва шеваҳои он яке аз қабатҳои асосӣ буда,

дар тури асрҳо ҳамқадами зиндагии мардум шуда, қисми зиёди онҳо аз забонҳои қадимии форсӣ ба мерос мондаанд. Номи узвҳои бадан яке аз он луғатест, ки дар осори форсии миёна ба пуррагӣ маҳфуз мондааст» [99, 82]. Воқеан муҳаққиқи тоҷик Д. Саймиддинов хеле ба маврид ва дуруст таъкид намудааст, ки вожаҳои ифодакунандаи узвҳои бадан дар забони тоҷикӣ танҳо аз калимаҳои аслий иборат мебошанд. Аммо дар матнҳои бадеӣ ин тозагӣ ҳалалдор шуда, номи узвҳои бадан бо калимаҳои иқтибосӣ низ истифода шудаанд.

Фразеологияи соматикӣ яке аз қисматҳои шавқовари фразеология, ҳамчун қисмати муҳимми забоншиносӣ маҳсуб мешаванд. Доир ба фразеологияи соматикӣ забоншиноси тоҷик Н. Ш. Раҳмонова таҳти унвони «Воҳидҳои фразеологии соматикӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ» таҳқиқоте анҷом додааст. Дар ин рисола муаллиф нақш ва мавқеи номҳои узви бадани инсонро дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ нишон дода, баъзе хусусиятҳои фардии онҳоро дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ мавриди муқоиса қарор дода, аз онҳо хулосаи дурусти илмӣ баровардааст [94, 16-22].

Муҳаққиқи дигари тоҷик Х. Ҳусейнов дар асараш «Забон ва услуби повести «Одина»-и устод С. Айнӣ» ҳангоми таҳқиқи забон ва услуби повести мазкур роҷеъ ба воҳидҳои фразеологӣ маълумот дода, чунин менависанд: «Дар таркиби ибораҳои рехтаи фразеологӣ номи узвҳои бадани инсон: дил, чашм, даст, сар, гӯш, бинӣ ва ғайраҳо нақши муҳим доранд» [124, 52].

Чунон ки дар андешаҳои муҳаққиқони хориҷӣ мавқеи соматизмҳо дар воҳидҳои фразеологӣ муҳим арзёбӣ шудааст, ҳамон гуна муҳаққиқони тоҷик, аз ҷумла Н. Ш. Раҳмонова ва Ҳ. Ҳусайнов низ ҳамин андешаро ҷонибдорӣ намуда, бар он ақидаанд, ки дар воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ низ соматизмҳо мавқеи муҳимро ишғол мекунанд.

Ин андешаро муҳаққиқи дигари тоҷик О. Назаров низ дар рисолаи илмӣ худ баррасӣ намудааст. Ӯ масъалаи соматизмҳои фразеологиро дар забони ишқошимӣ мавриди таҳқиқ қарор дода, таъкид мекунанд, ки «тасвири

махсуси узвҳои инсон дар забони ишқошимӣ хусусияти хоси тасвирӣ доранд. Аммо вобаста ба фаҳмиши функционалӣ дар воҳидҳои фразеологӣ миқдори маҳдуди номҳои узвҳои бадани инсон инъикос меёбанд» [88, 10].

Ба чунин хулоса омадани муҳаққиқи мазкурхеле тааҷҷубовар аст, Дар забони тоҷикӣ дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ миқдори соматизмҳо маҳдуд набуда, балки хеле фаровон қорбаст мешаванд. Соматизме вучуд надорад, ки он дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ истифода нашуда бошад.

Ҳамин андеша дар таҳқиқоти Н. Гадоев аллакай равшан ифода ёфтааст. Ин забоншиноси тоҷик ба масъалаи воҳидҳои фразеологӣ бо вожаҳои соматикӣ дар лаҳҷаҳои минтақаи Кӯлоб таваҷҷуҳ намуда, таъкид мекунад, ки «дар таркиби луғавии забони адабии ҳозираи тоҷик воҳидҳои фразеологӣ бо калимаҳои ифодакунандаи узвҳои бадани инсон – *дил, даст, чашм, пой, гӯш, даҳон* ва ғайраҳо ба таври хеле зиёд қорбурд мешаванд, чунки ин гуна калимаҳо ба хусусиятҳои луғавию семантикии таъбирҳо иртиботи қавӣ дошта, ҳамчун ҷузъи асосии таркибии ибораҳои фразеологӣ нақши асосӣ доранд» [27, 24-35].

Забоншиноси дигари тоҷик С. Раҳматуллозода дар мақолаи «Таҳлили истилоҳоти соматикӣ» андешаҳои худро дар атрофи истилоҳоти соматикӣ дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ баён намуда, таъкид мекунад, ки «ба воҳидҳои луғавии содда – *сар, чашм, гӯш, даст, забон, дил, гардан, по, дандон, бинӣ, ангушт, нохун, мӯй, пӯст, хун, руда, меъда, ноф, китф, рон* ва ғайра дохил мешаванд. Ин калимаҳо дар ҳаёти мардум барои сохтани дигар истилоҳот ва на танҳо вожаҳои марбут ба аъзои бадан, балки сермаъно шуда, калимаю ибораҳои фразеологӣ низ сохтаанд» [95, 33].

Дар таҳқиқоти муҳаққиқони болозикр Н. Гадоев ва С. Раҳматуллозода низ асоси таркиби ибораҳои фразеологиро ташкил намудани соматизмҳо садо медиҳад, ки бо далелҳои муътамади онҳо наметавон ба ақидаи эшон розӣ нашуд.

Забоншинос С. Мирзоев дар мақолаи «Баррасии бархе аз ибораҳои фразеологии соматикӣ романи «Дохунда»-и С.Айнӣ» андешаҳои худро баён

карда, таъкид мекунад, ки «...ҳангоми мутолиаи роман хонанда ба ибораҳои фразеологии зиёде рӯ ба рӯ мешавад, ки нависанда аз онҳо дар мавриди муносиб ва пуробуранг гардидани асар моҳирона истифода намудааст. Дар роман бахши муҳимро ибораҳои фразеологии соматикӣ ташкил медиҳанд, ки бештари онҳо ба вожаҳои «сар», «чашм», «гӯш», «бинӣ», «даст», «даҳон» ва ғайраҳо таркиб бастаанд [78, 307-311].

Муҳаққиқ Хоҷамиров М. зимни баррасии хусусиятҳои лексикӣ-семантикӣ ва сохтори «Ҷомеъ-ут-таворих»-и Рашиддудини Фазлуллоҳ чузъҳои номи аъзои баданро номбар намуда, таъкид мекунад, ки «бештари калимаҳои ифодагари номи узвҳои бадан дар забони тоҷикӣ решаашон аз як ҳичо шакл гирифтааст. Чунончи: даст, лаб, дил, пой, сар, тан, чашм, гӯш, мӯй, пӯст, раг ва ғайра. Ҳамчунин, зикр кардан ба маврид аст, ки қисми дигари ин гурӯҳи вожагон аз ду ҳичо низ таркиб ёфтаанд. Чунончи: ангушт, дандон, нохун, забон, бинӣ, гулӯ, шикам, пешонӣ, оринҷ, миён ва ғайра» [122, 19].

Ҳамин тавр, муҳаққиқони дигари тоҷик дар таҳқиқоти илмии худ ба истифодаи соматизмҳо дар воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалҳои забони тоҷикӣ тавачҷуҳ намуда, онро дар муқоиса бо дигар забонҳо низ мавриди таҳқиқ қарор додаанд.

1.3. Соматизмҳо дар тасвири забонии ҷаҳон

Истилоҳи «тасвири забонии ҷаҳон» тарҷумаи истилоҳи «Weltbild der Sprache» мебошад, ки онро Л. Вайсгербер дар асараш истифода намудааст. Оид ба тасвири забонии олам забоншиносон – А. Я. Гуревич [1984], Н. Ю. Шведова [1999], З. Д. Попова, И. А. Стернин [2002], О. А. Корнилов [2003], Е. С. Кубрякова [2012], М. М. Гончарова [2012] андешаҳои худро баён намуда, ба хулосае омадаанд, ки тасвири олам якранг ва якмаром набуда, доимо дар ҳолати инкишоф ва тағйирот аст. Як хусусияти фарқкунандаи тасвири олам ин гуногунрангии олами моддӣ мебошад, яъне он дар ҳаракат, устувор, серҳаракатӣ ё ором буда, пайваста дар ҳолати тағйирот аст. Аз ин рӯ, тасаввуроти нав ба навро дар бораи тасвири олам ба вучуд меорад.

Ҳамчунин, зеро ин мафҳум, тасвири ба назар мерасад, ки инсонҳо дар натиҷаи таҷрибаи дуру дароз тасвири пурра ва ё қисмати олам «инсон ва олами моддию маънавии ӯ ва муҳити атрофе, ки ӯро ихота кардааст, замон, табиати зинда ва ғайризинда, олами тасаввуроти мифологӣ ва иҷтимоиро мефаҳманд» [61, 3-16].

Корнилов О. А. ду нуқтаи назари тасвири забонии оламро пешниҳод менамояд - объективӣ ва субъективӣ. Дар тасвири объективии тасвири забонии олам ба андешаи ин муҳаққиқ забон ҳамчун воситаи тасвири олам барои ифодаи мазмун ва мафҳумҳое, ки инсон дар тули зиндагиаш пайдо кардааст, ифода мегардад. Зеро мафҳуми субъективии тасвири забонии олам бошад инъикоси забонии олам, ки инсон дар олами моддӣ онро дарк мекунад, фаҳмида мешавад: «Дар ин ҳолат дар тасвири забонии олам дар муқоиса аз тасвири объективӣ на танҳо маълумот дар бораи олам, балки иштибоҳе дар дарки олами моддӣ низ ба назар мерасад» [56, 97-99].

Дар маҷмӯъ, агар ба андешаи муҳаққиқи мазкур назар андозем, чунин гуруҳбандӣ хеле бамаврид мебошад ва воқеан мо метавонем тасвири забониро ба субъективӣ ва объективӣ ҷудо намоем, чун муҳаққиқони дигар низ ҳуди оламро ба ҳамин навъҳо ҷудо менамояд.

Масъалаи мақоми тасвири олам бо масъалаи муносибати забон, тафаккур ва андеша алоқаманд аст, аз ин рӯ ду шакли мавҷуди тасвири олам – фарзиявӣ ва забонӣ ба назар мерасад. Ба андешаи В. Ҳумболдт дар тасвири забонии олам саҳми забон бениҳоят зиёд аст, зеро олам ба воситаи алоқаи забон «боақл» тасвир мегардад ва он рӯзгори маънавии мардумро ифода мекунад. Аз рӯи андешаи Э. Сепир ва Б. Уорф инсон дар тасвири олам ба василаи забони модариаш менигарад. Тасвири забонии олам ба ҳама қисмҳои забон - фонетика, морфология, синтаксис таъсиргузор аст. Инсон тавассути забон олами моддии дарккардаашро баён мекунад.

Дар тасвири фарзиявии олам бошад, тамоми дониш ва тасаввури инсон дар бораи муҳити атроф аст, ки ба он таъсири равонӣ расонида метавонад. Тасвири фарзиявии олам ҳамеша дар ҳолати тағйирот аст, нав мешавад ва

ташаккул меёбад. Тасвири илмий олам, ки ҷузъи таркибии тасвири фарзиявии олам аст, маҷмуаи донишҳои назариявиро дар бораи пайдоиш, инкишофи олам дар марҳилаҳои гуногуни ҷамъиятии инсон нишон медиҳад. Ба андешаи бархе аз муҳаққиқон тасвири фарзиявии олам аз тасвири забонии олам васеътар аст.

Масъалаи аввали будани тасвири фарзияи олам ва тасвири забонии олам дар миёни муҳаққиқон гуногунандеширо ба вуҷуд овардааст. И. А. Стернин ва З. Попова андеша доранд, ки тасвири фарзиявии олам пештар аз тасвири забонии олам аст, зеро новобаста ба мавҷудияти забон олами моддӣ вуҷуд дорад ва он дарк карда мешавад. Иддаи дигари муҳаққиқон аз ҷумла В. Н. Манакин, Г. В. Колшанский, В. А. Маслова ва дигарон дар андешаи онанд, ки тасвири забонии олам муҳимтар аст, зеро забон ба тафаккур, ҷаҳонбинӣ ва тасвири олами ботинӣ ва зоҳирӣ хизмат мекунад [73].

Ҳамин тариқ, тасвири олам дар илмҳои гуногун истифода мешавад. Дар забоншиносӣ истилоҳи мушаххасе оид ба мафҳуми мазкур нест, аммо он инъикоскунандаи хислатҳои шинохтӣ, фарҳангӣ, равонӣ ва иҷтимоии мардум аст.

Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX дар забоншиносӣ як қатор олимон аз қабили В. Г. Гак, Ю. С. Степанов, А. В. Кунин, Н. М. Шанский ва дигарон бештар ба масъалаи лексикаи соматикӣ таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд, ҳарчанд таҳқиқоти антропологиро метавон дар қорҳои таҳқиқотии В. фон. Хумболдт мушоҳида намуд. Инсон худро дар муҳити атроф ба воситаи узвҳои эҳсос аз рӯзҳои аввали зиндагиаш дарк мекунад.

Соматизмҳои объекти воқеӣ мебошанд ва дар тасвири олами ҳақиқӣ дар тафаккури соҳибони забон ба таври воқеӣ инъикос меёбанд. Аммо ҳангоми истифода дар таркиби фразеологизмҳо ва зарбулмасалу мақолҳо онҳо тобишҳои маъноӣ пайдо мекунанд ва тасвирҳои гуногунро дар фаҳмиши мардум ба вуҷуд меоваранд. Бесабаб нест, муҳаққиқон бар он ақидаанд, ки «инсон олами воқеиро ба воситаи забон баён мекунад ва забон дар ташаккули тасвири олам кумак мерасонад. Инсон на ҳама вақт олавро дуруст тасвир

карда метавонад, имкони иштибоҳ кардан дорад, тасвири концептуалии олам дар ҳоли тағйирот аст. Аммо тасвири забонии олам устувортар аст ва дар он тасаввуроти қадимӣ, ки барои тасвири начандон муҳим ва концептуалии тасвири олам зарур аст, ҳифз мегардад» [121, 8].

Муҳаққиқи дигар А. М. Кочеваткин лексикаи соматикиро ба панҷ гурӯҳ тақсим намудааст, ки ҳар яки он ба як қисми узви инсон вобаста аст.

Забоншинос Р. Я. Мугу дар баробари лексикаи соматикӣ, ки узвҳои инсон, устухон, узвҳои дарунӣ, сохтори гардиши хунро дар бар мегирад, инчунин, лексикаи соматикӣ ифодакунандаи эҳсос ва бемориҳои ба ҷисми инсон марбутро пешниҳод намудааст.

Горди М. таъкид мекунад, ки дар ҷанбаи фалсафии инсонмехварӣ ҷисми инсон ҳамчун асос инсонро ба олам мепайвандад ва асоси воридшавии алоқаи маърифатии ӯ бо олам аст. Вай дар худ ду қувваи бузург дорад: табиат ва фарҳанг [34]. Аз ин рӯ, метавон хулоса кард, ки лексикаи соматикӣ дар тасвири мушаххаси ҷаҳон ҳамчун маҳаки асосӣ хизмат мекунад.

Соматизмҳо дар тамоми забонҳо мавҷуданд ва барои ифодаи ҳолатҳои гуногун, дарду ранҷ, шодию нишот ва ҳолатҳои дигар зиёд истифода мешавад. Хусусан, онҳо дар афсонаҳо, нақлу ривоятҳо, қиссаҳо, асарҳои бадеии ин ё он халқ истифода мешаванд. Баъзан нуқсонҳои ҷисмонӣ дар ин жанрҳо ба назар мерасанд, ки онҳо низ ба соматизмҳо марбутанд. Масалан, *кар* – шахсе, ки нуқси гӯшҳо дорад; *гунг* касе, ки нуқси забонӣ дорад ва ғайра. Дар асарҳои бадеӣ гунаҳо ё муродифҳои соматизмҳо зиёд истифода мешаванд. Масалан, дар забони тоҷикӣ ба ҷои соматизми «рӯй» муродифҳои *рухсор*, *ораз*, *чеҳра*, *лиқо*, *симо* ва ғайра низ истифода мешавад, ки дар бобҳои алоҳида таҳлил мешаванд.

Ҷамин тавр, инъикоси олами воқеӣ дар тафаккури ворисони ҳар як забон бо вожаҳову мафҳумҳои гуногун ифода меёбад: тасвири олам, амсилаи дунё, манзараи дунё, дарки олам ва ғайра. Тасвири олам манзараи комил ва пурраи дунёст, ки дар он натиҷаи фаъолияти руҳӣ ва равонии инсон муҷассам мегардад ва ё ҳамчун амсилаи дунё мантиқан дарк кардани муҳити

атроф ва ҷаҳонбинии инсон аст. Тавассути ифодаи соматизмҳо ва гунаҳои онҳо дарки тасвири олам барои ҳар соҳибзабон осонтар мегардад.

1.4. Таснифоти соматизмҳо дар забоншиносӣ

Забоншинос Шанский Н. М. лексикаи соматикиро аз рӯи хусусияташон ба се гурӯҳ тақсим намудааст:

1. Аломатҳои умумии ҷисм, ё қисме аз бадани инсон, ки бо хусусиятҳои занона ва мардонашон тавофут доранд;
2. Аломатҳои ифодакунандаи узвҳои дарунӣ, ки дар фаъолияти ҳаррӯзаи инсон муҳим аст;
3. Аломатҳои ифодакунандаи ҷавҳари ҷисми инсон ва узвҳои он [125, 104].

Муҳаққиқи дигар А.М.Кочеваткин бошад, дар таҳқиқоти худ лексикаи соматикиро аз рӯи хислат ва хусусиятҳояшон ба 5 гурӯҳ ҷудо намудааст:

1. Лексикаи сомонимӣ (аз решаи калимаи юнонии *soma* «бадан») – гурӯҳи вожаҳои ифодакунандаи қисмҳои бадани инсон (сар, бинӣ, чашм ва ғ).
2. Лексикаи остеонимӣ (аз калимаи юнонии *osteon* «устухон») – гурӯҳи вожаҳои ифодакунандаи устухону пайванди ҷисми инсон (устухонҳои дасту пой, китф ва ғ.).
3. Лексикаи спланхнонимӣ (аз калимаи юнонии *splanchna* – гурӯҳи вожаҳои ифодакунандаи узвҳои дарунии инсон (дил, ҷигар, шуш ва ғ)).
4. Лексикаи ангионимӣ (аз решаи калимаи *angeion* «рағҳо») – гурӯҳи вожаҳои ифодакунандаи рағҳои хунгарди сохтори организми инсон (шоҳрағ, рағчаҳо)
5. Лексикаи сенсонимӣ (аз решаи калимаи *sensus* «эҳсос») – гурӯҳи вожаҳои ифодакунандаи узвҳои ҳис (сомоа (*гӯш*), шомеа (*бинӣ*), ломиса (*нӯст*), босира (*чашм*), зоиқа (*забон*) [57, 12].

Ба зами ин панҷ гурӯҳи А.М. Кочеваткин муҳаққиқи дигар Р.Ю. Мугу як гурӯҳи дигарро илова намудааст, ки он лексикаи ифодакунандаи бемориҳое, ки дар ҷисми инсон пайдо мешаванд, мебошад. Ба андешаи мо дар забоншиносии тоҷик низ зимни баррасии масъалаҳои соматикӣ аз

таксимбандии А. М. Кочеваткин ва Р. Ю. Мугу истифода намудан муфид хоҳад буд, зеро истилоҳи ягона ва равшану фаҳмо дар ин соҳа бо забони тоҷикӣ то имрӯз ба назар намерасад.

Дар баробари ин забоншиносон Е. М. Верешагин ва В. Г. Костомаров андеша доранд, ки забони инсонӣ тавассути соматизмҳо панҷ ҳолатро метавонад ифода намояд:

1. Имову ишора – ҳаракатҳо зимни суҳбат;
2. Қиёфабозии таъсирбахш – ифодакунандаи ҳаракатҳои рӯӣ;
3. Тарзи ист – вонамуд намудани ҳолати ҷисми инсон, дар муддати кутоҳ ё дароз;
4. Ифодаи рӯӣ – вонамуд намудани мушакҳои рӯӣ;
5. Ҳолатҳои гуногуни руҳию равонӣ.

Дар ҳолати мазкур чор ҳолати дар боло нишондода ифода мегардад. [23, 1038].

Ҳамин тавр, дар асоси гуруҳбандии соматизмҳо, ки аз ҷониби муҳаққиқон Н. М. Шанский, А. М. Кочеваткин, Р. Ю. Мугу, Е. М. Верешагин ва В. Г. Костомаров ба анҷом расидааст, метавон ба таври ҷудогона соматизмҳоро таҳлил намуд. Вале мо ба таснифоти А.М. Кочеваткин пайравӣ намуда, гуруҳбандии мазкурро қобили қабул мешуморем ва дар бобҳои қор ба ҳамин таснифот таъя мекунем.

1.5. «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ва қорбурди соматизмҳо дар он

Саъдии Шерозӣ аз бузургтарин шоирони адабиёти классикии форсу тоҷик аст, ки бо ғазалҳои дилошӯб, асарҳои панду ахлоқии «Бӯстон» ва «Гулистон» ҳазинаи адабиёти классикии форсу тоҷикро бою ғанӣ гардонидааст. Ин аст, ки муҳаққиқони адабиёти классикии тоҷикӣ форс мақом ва ҷойгоҳи Саъдии Шерозиро баланд арзёбӣ қардаанд. Ба андешаи адабиётшинос Ш. Исрофилниё «... агар Хоча Ҳофиз ба қавли Давлатшоҳи Самарқандӣ, «нодираи замону уҷубаи ҷаҳон» аст, ба андешаи устод Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ, «ҳаққи Саъдӣ бар қардани ӯст» ва ё агар

«Нигористон»-и Чувайнию «Баҳористон»-и Чомӣ беҳазонанд, вомдори «Гулистон»-анд» [46, 220].

Хизмати Шайх Саъдӣ дар адабиёт, ахлоқ, балоғат, ҳикмат бебадал аст, аммо он чи манзури мост, баҳши ҳунари Саъдӣ дар истифодаи моҳиронаи соматизмҳо мебошад. Саъдӣ, ки умри азизи худро сарфи омӯзиши забони арабӣ, балоғат, ҳадис, фикҳ ва фалсафа намудаву сафарҳои дуру дароз таҷрибаи бузурги зиндагиаш додаанд ва дар ин ду асари ахлоқӣ – «Бӯстон» ва «Гулистон», ки аз бузургтарин осори ахлоқии тамаддуни башар маҳсуб меёбанд, ба хонанда пешкаш намудааст. Ин аст, ки Саъдиरो «муаллими ахлоқ» медонанд.

Забони тоҷикӣ, ки аз бузургтарин забонҳои дунёст ва бо он латофату зарофат ва азамату қудрате, ки дорад, дар ифодаи ҳолатҳои гуногуни рӯзгор хизмат мекунад. Мо кӯшиш намудем, ки соматизмҳои забони тоҷикӣ – забони Саъдии Шерозиро дар асоси осори безаволи ӯ – «Гулистон» нишон диҳем.

Забоншинос Ш. Балли қайд кардааст, ки инсон ба ҳамаи ашёву воқеиятҳои олами берун, хосиятҳои ҳаракатҳои ба шахсияти худаш хосро нисбат медиҳад. Сабаб он аст, ки дар чараёни фаъолияти маърифатӣ дар маркази таваҷҷуҳи инсон роҳу усули ҳамкорӣ ба олами атроф қарор дорад. А. М. Эмирова зикр намудааст, ки инсон олами берунро дар заминаи таассуроте, ки тавассути узвҳои эҳсос гирифтааст, дарк месозад. Ғайр аз ин, бадан аз давраи кӯдакӣ барои инсон нишонаи асосӣ дар фазои воқеияти ҷисмонист [129, 22]. Узвҳои бадан дар ҳар маврид воситаҳои аз ҳама дастраси ташхису баҳогузори фазои атроф қарор мегиранду низоми ҷенкунии ҷомеи ба ҳамагон фаҳморо фароҳам меоваранд. Маҳз ҳамин аз бисёр ҷиҳат боис шуд, ки инсон ҳамеша мекӯшад воқеиятро тавассути ҷенақҳои барои худаш фаҳмо, айнан мисли худаш андозагирӣ кунад.

В. Г. Гакк дар масъалаи меҳварӣ таъкид мекунад, ки «инсон худбин аст, вай худро ҳамеша дар маркази олам мебинад ва оламо мисли худаш тасвир мекунад» [29, 68].

Ин андешаҳои муҳаққиқони забоншинос Ш. Балли, А. М. Эмирова ва В. Г. Гакро мо ба хотире зикр намудем, ки маҳз ҳамин ақидаҳо: «нисбатдиҳии инсон худро ба ашёву воқеиятҳои олами берун» [17], «тавассути узвҳои эҳсос дарк намудани олами атроф» [129] ва «инсон оламо мисли худаш тасвир намудан» [29] дар истифодаи соматизмҳо аз ҷониби Саъдии Шерозӣ дар «Гулистон» баръало ба назар мерасад. Барои исботи фикр мо ба таври оморӣ чандомади соматизмҳоро дар таркиби «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ мавриди баррасӣ қарор додем, зеро ба андешаи Пешвои миллат: «Ибораорой ва ҷумлапардозҳои муъҷазу зебо, калимаҳои пурмаънову ноби забони тоҷикӣ, ки аз килки сеҳрофарини ӯ баромадаанд, сармашқи суханвароёни баъдӣ гардидааст. Дар зебоиву латофат, зарофату чаззобият, шевоиву равонӣ, фасоҳату балоғати Шайх Саъдӣ саромади сухансароёни мост» [131, 27].

Ҳамин тариқ, соматизми сомонимӣ, ки ифодакунандаи қисмати бадани инсон аст, дар ин асар хеле зиёд ба назар мерасад. Аз таркиби соматизмҳои **сомонимӣ** соматизми «даст» дар маҷмӯъ дар асари мазкур 210 маротиба оварда шудааст. Азбаски Шайх Саъдӣ умри пурбаракати худро сарфи омӯзишу сафарҳо намудааст, бешак таъсири ин сафарҳо ба таркиби луғавии забони асари ӯ бетаъсир намондааст. Мо соматизмҳоро мушоҳида намудем, ки сирф тоҷикианд ва, ҳамзамон, соматизмҳои иқтибос аз забони арабӣ низ дар асар ба ҷашм мерасанд. Таъкид бояд кард, ки вожаи «даст» дар «Гулистон» ҳам ба маънои аслӣ, ҳам маҷозӣ ва, ҳамчунин, дар таркиби фразеологизмҳо қорбурд шудааст. Инчунин, аз вожаи «даст» чандин калимаҳои дигар сохта шудаанд, ки барои ифодаи вазифаҳои гуногуни грамматикӣ қорбаст гардидаанд.

Соматизми «даст» дар таркиби ибораҳо 90 маротиба, аз ҷумла: *ибораҳои исмӣ: дасти дарвешон, дасти мутаваққийон, дасти итоб, дасти қудрат, дасти тағобун, дастдарозӣ ба касе ё чизе қардан, дасти гетӣ, дасти тоат, дасти душман, дасти тановул, дасти таҳаммул, дасти нафс, дасти қувват, дасти Довуд, дасти оқизон, дасти ҳиммат, дасти дуо, дасти*

ҷавон; **ибораҳои сифатӣ**: *дасти бахил, дасти рост, дасти татовул, дасти карам, дасти ҷавон, дасти зишт, дасти ҷафо, дасти гурусна, дасти хушхӯй, дасти туруширӯй, дасти чан, дасти бало, дасти хӯйи бад, дасти тазарруъ, дасти дароз, дасти танг, дасти ато, дасти тааддӣ, дасти нигорин*; **ибораҳои ҷонишинӣ**: *дасти хеш, дасти дигар, дасти ман*; **исмҳои мураккаб**: *зердаст(е), забардаст(е), тангдаст(е), уфтодадаст(е), тиҳидаст(е), кӯтаҳдаст(е), зердастозор(е)*; **сифатҳои мураккаб**: *аздастрафта, даступобурида*; **феъли таркибии номӣ**: *даст додан*; **зарфҳои мураккаб** *дастболо* ва ғайра.

Ҳамин гуна, дигар узвҳои бадан, аз қабилӣ: *чаши* (49), *гӯш*(6), *рӯй* (79), *даҳон* (7), *гардан* (7), *киф* (5), *ангушт* (8), *по* (40), *зону* (2), *бозу* (11) истифода шудааст.

Соматизмҳои спланхнонимӣ (узвҳои дарунӣ) дар «Гулистон» ба таври зайл истифода шудаанд: *дил* (251), *меъда* (3), *рӯда* (2), *шикам* (7), *талха*.

Соматизмҳои остеономӣ (устухонҳо) дар «Гулистон» он қадар зиёд нестанд, ҳамагӣ панҷ маротиба оварда шудааст.

Миқдори истифодаи соматизмҳои ангиономӣ (рағҳо) дар «Гулистон» чунин аст: *раги чон, раги гардан*.

Соматизмҳои сенсонимӣ, ки узвҳои ҳисро ифода мекунанд, дар «Гулистон» ба таври зерин истифода шудаанд: *сомеа гӯш* (6), *шомеа бинӣ* (1), *босира чаши* (49), *ломиса нӯст* (4); *зоиқа забон* (1).

Ҳамин тавр, зикр бояд кард, ки Саъдии Шерозӣ дар «Гулистон» соматизмҳоро ба таври хеле фаровон истифода бурдааст, зеро тавассути соматизмҳо ҳолатҳои руҳиву равонии инсонҳо бештар ва равшантар инъикос меёбанд. Муаллифи асар дар як ҳикоя чанд соматизмро барои пуртаъсиртар шудани он овардааст. Масалан, дар ҳикояе соматизмҳои *сар, киф, рӯй ва дилро* пайи ҳам истифода намудааст: «Он ки хабар ёфт, ки офтобаш дар *киф* тофт, *сар* бароварду ва корвон рафта дид. Бечора бисе бигардиду роҳ ба ҷое набурд. Ташина ва бенаво *рӯй* бар хок ва *дил* бар ҳалок ниҳода ҳамегуфт...» [173, 134].

1.6. Доир ба тарчумаҳои «Гулистон»-и С. Шерозӣ

Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ аз бузургтарин шоирони адабиёти классикии форсу тоҷик аст, ки осори гаронбаҳояш мавриди таҳқиқ ва баррасии аҳли илму адаб қарор дорад. Осори Саъдӣ бо забони фасеҳ ва баёни муъҷизасо, саршор аз панду андарз аз натиҷаи сафарҳои дуру дароз, ҳамнишинӣ бо мардуми гуногун, таҷрибагирӣ аз диду шунид, бо латофату фасоҳати баён барои саодати одамиён офарида шудааст. Ҳанӯз замони зиндагии шоир аҳли адаб, баҳусус шоирон аз гӯшаву қанор ба шеърҳои Саъдӣ пайравӣ мекарданд ва ўро устоди хеш медонистанд. Ба андешаи муҳаққиқи барҷастаи эронӣ Забехулло Сафо «... вай тавонист забони содда ва фасеҳи устодони пешинро эҳё кунад ва аз қайди тақаллуфҳое, ки дар нимаи дуввуми қарни шашум ва қарни ҳафтум гиребонгири сухани форсӣ шуда буд, раҳой бахшад...» [105, 115] .

«Гулистон» аз бузургтарин асари панду андарзии адабиёти классикии форсу тоҷик аст, ки ба Саъдӣ шуҳрати ҷаҳонӣ бахшид. «Гулистон» асосан аз ҳикояҳои ҳикматноки сиёсӣ, иҷтимоӣ ва ахлоқӣ иборат буда, аз ҷиҳати шакл ва услуби баён хеле дилҷасп ва хотирнишин мебошанд.

Паҳлуҳои гуногуни афкори андешаҳои адабӣ эстетикӣ, фалсафӣ ва ҷаҳонбинии Шайх Саъдӣ диққати шарқшиносони ҷаҳонро ба худ ҷалб намуд. Дар байни офаридаҳои қилки сеҳрогини Саъдӣ дар баробари ғазалҳои дилошӯб тавачҷуҳи оламиёно «Гулистон» бештар ҷалб намудааст. Ин аст, ки шарқшиносони Русу Аврупо тавассути дӯстдорони адабиёти шарқ ва тарҷумонҳо ба ин асари безавол ошноӣ пайдо намуданд. Тарҷумаи як асари бадеӣ барои ошно намудани наслҳо дар адабиёти халқҳои дигар хизмат менамояд. Маҳз тавассути тарҷума осори гаронбаҳои як адиб ба адабиёти дигар ворид мегардад. Ба ҳамин минвол, афкори панду ахлоқии шоирони адабиёти классикии форсу тоҷик диққати аҳли адаби ҷаҳонро ба худ ҷалб намуд.

Омӯзиши «Гулистон» ҳамчун асари панду ахлоқӣ дар ибтидо дар мадрасаҳо ба роҳ монда шуда буд. Ин буд, ки муҳассили мадраса, ки қисман ғайри форсу тоҷикон буданд ба омӯзиши ин асар таваҷҷуҳ пайдо намуданд. Аввалин тарҷумаи «Гулистон» бо забони туркӣ соли 792 ҳиҷрӣ (1390-1391м) аз тарафи Сайфи Саройӣ амалӣ мегардад. Сайфи Саройӣ ин асарро «Гулистон бит туркий» номидааст. Тарҷумаи Сайфи Саройӣ аз он ҷиҳат нодир аст, ки он дар асоси нусхаи қадимаи ин асар ба роҳ монда шуда, ин мутарҷим дар тарҷумаи матн насри мусаччаъро нигоҳ доштааст. Ба андешаи адабиётшинос Ж. Мамадиев «Сайфи Саройӣ «Гулистон»-ро пурра тарҷума карда, номи бобҳоро ба туркӣ саҳеҳ баргардонидааст ва дар тарҷумаи матн ва порчаҳои шеърӣ низ амонат нигоҳдор аст». Заъфи ин тарҷума дар он аст, ки гоҳо мутарҷим аз қолаби бобҳои нусхаи асл берун рафта, ҳикояҳоро ихтисор мекунад ва гоҳи дигар бар он меафзояд... Ҳарчанд ин тарҷума дар қиёс бо тарҷумаҳои дигар афзалиятҳо дорад ва онро донишманди ўзбек Ж. Шарифов «ниҳоят саҳеҳ» унвон кардааст» [68, 11].

Садриддин Айнӣ дар бораи ҳаёт ва эҷодиёти Саъдӣ, макон, замон, хонавода, айёми мушкили бачагӣ, یتимӣ, таҳсил дар мадрасаи Низомия, сафарҳо ва натиҷабардорӣ аз ин сафарҳо, фаъолияти адабии ӯ, дар асоси омӯзиши сарчашмаҳои фаровони адабию таърихӣ маълумоти мукамал ва пурарзиш баён намудааст. Садриддин Айнӣ ба осори Саъдӣ баҳои баланд дода, ӯро идомадиҳандаи назму насри классикӣ, шоирро реалист ва осорашро ҳазинаи суҳанҳои пурҳикмат ва шоирро нависандаи рӯи ҷаҳонӣ донистааст.

Абдусалом Деҳотӣ дар мақолаи «Гулистони беҳазон» андешаҳои худро дар бораи «Гулистон»-и Саъдӣ баён намуда, сабаби шухрати ҷаҳонӣ пайдо намудани ин асарро дар он медонад, ки он на ба як халқу миллат балки ба ҷаҳониён хизмат мекунад. Ба андешаи муаллифи мақола: «Гулистон» асосан ҳикояҳои ҳикматноки сиёсӣ, иҷтимоӣ ва ахлоқӣ буда, аз ҷиҳати шакл ва услуби баён хеле дилчасп ва хотир нишин аст, аммо қиммат ва аҳамияти китоби «Гулистон» танҳо дар шакл ва услуби зебою дилнишини он нест, балки пеш аз ҳама ва беш аз ҳама дар инъикоси мавзӯҳои бузурги сиёсӣ,

ичтимой ва ахлоқие мебошад, ки онҳо ба як халқ ё мамлакати ҷудогона хос набуда, ба тамоми инсоният баробар тааллуқ дорад» [39, 21]. Абдусалом Дехотӣ таълифи ин асарро воқеаи муҳими адабӣ медонад. Сипас, барои равшан шудани масъала, мутобиқ ба шароит ва масъалагузориҳои замони Шӯравӣ дар бораи ҷой ва соли таваллуд, муҳити хонаводагӣ, замони бачагӣ, таҳсил ва мусофиратҳои Саъдӣ, таҷрибаи андӯхтани ӯ аз ин сафарҳо, таълифи якчанд қасида, «Бӯстон» ва «Гулистон», девони ғазалиёти шоир маълумоти муфассал додааст. А. Дехотӣ дар ин мақола якчанд ҳикоя аз «Гулистон»-ро таҳлил намуда, пешкаши хонанда гардонидааст.

В. Раҳмонов дар мақолаи «Гулистон» ба забони ўзбекӣ дар бораи шуҳрати Шайх Саъдӣ хабар дода, дар бораи чор тарҷумон Сайфи Сароӣ, Муродхочаи Тошкандӣ, Ғафур Ғулом ва Ш. Шомухаммедов маълумот дода, хусусиятҳои хоси тарҷумаи ҳар як аз ин мутарҷимонро баён кардааст.

Алиев Рустам Мусо-оғлӣ соли 1958 матни илмӣ-интиқодии «Гулистон»-и Саъдиро ба забони русӣ пешкаши хонанда гардонид ва ҳамзамон ба ин китоб пешгуфтор, тавзеҳот ва шарҳи муфассал пешниҳод намуд. Ӯ менависад: «Гулистан» представляет собой свое образный сборник коротких рассказов и поэтических афоризмов в которых проза, нередко рифмованная, переплетается со стихами. По общему характеру этих афоризмов и содержанию большинства рассказов книга в целом принадлежит к числу так называемых поучительных, дидактических произведений» [7, 3].

Н. А. Кулматов дар рисолаи «Этические взгляды Саади» дар бораи Саъдӣ маълумот дода, таъкид мекунад, ки: «Саъдӣ дар таърихи фарҳанги ҷаҳонӣ на танҳо ҳамчун шоири бо маҳорати лирик, устои барҷастаи наср, мутаффақкири барҷаста, муаллими ахлоқ, инчунин ҳамчун инсонии гуманист маъруф гардидааст» [62]. Кулматов паҳлуҳои фалсафии андешаҳои Саъдиро дар асоси асарҳои «Бӯстон» ва «Гулистон» баён намудааст.

Дар миёни осори Шайх Саъдӣ «Гулистон» таваҷҷуҳи тарҷумонҳоро бештар ба худ ҷалб мекард. Бо забони туркӣ-ўзбекӣ ин асар аз ҷониби Муҳаммад Ризо Эрнийезбек ўғлӣ Огаҳӣ бо хоҳиши валиаҳди хон Муҳаммад

Раҳим анҷом ёфтааст. Баъдтар Муродхоча ибни Солеҳ хоҷаи Тошкандӣ дар асоси грамматикаи забони форсӣ тарҷумаро бо забони ўзбекӣ мутобиқ намудааст. Муродхоча номи ин асарро «Шавқи Гулистон» номидааст. Гарчанде тарҷумаи Муродхоча мисли Саройӣ ва Огаҳӣ шуҳрат пайдо накарда бошад ҳам, барои муаррифии ин асари безавол дар миёни туркзабонҳо хизмати арзандаеро анҷом додааст. Ба андешаи муҳаққиқ Мамадиев Ж. тарҷумаи Муродхоча ибни Солеҳхоҷаи Тошкандӣ нисбат ба дигар тарҷумаҳо бартарӣ дорад, зеро ӯ (ҳадаф тарҷумон-М.Ш) «... вожаҳо ва маънии рамзии байту фикраҳо, талмеҳот ва ғайраро шарҳ додааст» [68, 12].

«Гулистон» ҳамеша дар меҳвари таваччуҳи аҳли адаби туркзабон қарор дошт. Ҳамин буд, ки ин асар аз ҷониби Ғафур Ғулом ва Ш. Шомухаммедов ва дигарон мутобиқ ба ҳунари ва завқи эстетикӣ худ тарҷума шуда, пешкаши хонанда гардидааст.

«Гулистон» таваччуҳи мутарҷимони русро низ зиёд ба худ ҷалб намудааст. Аввалин тарҷумаи ин асар дар забони русӣ ба воситаи тарҷумаи олмони тарҷумон Адам Олерия дар асри XVI амалӣ гардидааст.

Асри XIX дар шарқшиносии рус давраи инкишоф ва қуллаи баланди он ба ҳисоб меравад. Дар ин давра «Гулистон»-и Саъдӣ борҳо тарҷума мегардад. Аз ҷумла, аз ҷониби С. Соловева (1827), Казембеков А. (1829), С. Назарянтс (1857), А. Шаского-Шарапова (1851), К. Ламброс (1862), Ю. Богушевич (1857), Н. Конеплова (1834), И. Холмогоров (1882), А. Кримский (1894) ва дигарон ин асар тарҷума шудааст. Аввалин тарҷумаи комил ба забони русӣ аз ҷониби И.Холмогоров соли 1882 анҷом ёфта, дастраси хонанда мегардад. Ҳарчанд тарҷумаи И. Холмогоров нисбат ба дигар тарҷумаҳо комилтар аст, аммо аз камбудихо орей набуд, мутарҷим баъзе калима ва таъбирҳоеро, ки дар ин асар ҳаст, дуруст тарҷума накардааст, аммо дар саъдишиносии рус хизмати арзандаеро анҷом додааст.

Соли 1922 тарҷумаи ин асар аз ҷониби шарқшиноси маъруфи рус Е. Э. Бертелс анҷом дода мешавад. Тарҷумаи ин мустаҳшири маъруф аз нигоҳи

забон ва маъно комил бошад ҳам, аммо матни пурраи «Гулистон»-и Саъдӣ набуда, балки ҳикояҳои интихобшуда мебошад.

Соли 1957 комилтарин тарҷумаи «Гулистон»-и Саъдӣ пешкаши хонанда мегардад. Ҳамаи ин тарҷумаҳо ва ҳамзамон мақолаҳо ва таҳқиқотҳои фаровон дар атрофи рӯзгор ва осори гаронбаҳои Саъдӣ аз таваҷҷуҳи беандозаи хонандаи гуногунзабони давлати Шӯравӣ дарак меод.

Соли 1958 шарҳиноси дигар Алиев Рустам Мусо оғлӣ «Гулистон»-и Саъдиро пешкаши хонандаи русизабон мегардонад. Ин мутарҷим матни илмӣ-интиқодӣ, пешгуфтор, тарҷума, тавзеҳоти ин асарро пурра менамояд. Кори анҷомдодаи Алиев Р. кори илмӣ-тадқиқотӣ буда, дар баробари тарҷума ҳамзамон андешаҳои муаллиф баён гардидааст. Бори дигар ин асар соли 2011 ба нашр мерасад.

Омӯзиши «Гулистон»-и Саъдӣ дар Фаронса дар ибтидои асри XVII оғоз меёбад, ки дар он саҳми шарҳиносон ва нависандагон басо бузург аст. Ба андешаи адабиётшинос Шокир Мухтор «...то ибтидои асри XIX «Гулистон»-и Саъдӣ ягона асари адабиёти классикии асримиёнагии форсу тоҷик аст, ки қариб ба тамоми забонҳои аврупоӣ тарҷума шуда, борҳо дар шакли китобҳои алоҳида чоп шудааст» [86, 10]. Ин муҳаққиқи тоҷик дар бораи тарҷумаҳои «Гулистон» бо забонҳои фаронсавӣ ва олмонӣ маълумоти муфассал дода, саҳми нахустин тарҷумони ин асар – Андре де Рейерро ба хусус таъкид мекунад.

Дақиқан дар соли 1634 мелодӣ тарҷумаи нопурраи «Гулистон» аз ҷониби Андре де Рейер нашр мешавад ва соли 1635 тарҷумаи олмонии ҳамин китоб Очен Бах аз ҷониби мутарҷим аз чоп мебарояд. Соли 1651 тарҷумаи латинии «Гулистон» дар якҷоягӣ бо матни форсӣ нашр шудааст. Аз нимаи дуоми асри XVII мелодӣ сар карда, баъзан мо интишори тарҷумаи «Гулистон»-ро ба забонҳои гуногуни Аврупо ба монанди латинӣ, фаронсавӣ англисӣ, олмонӣ, итолиёвӣ, шведӣ, полякӣ, чехӣ, албанӣ, голландӣ, гурҷӣ ва арманӣ дастрас карда метавонем.

Дар шинохти Саъдӣ ва «Гулистон»-и ӯ саҳми шарқшиноси маъруф, омӯзгори забони арабӣ Бартедем де Моленвилӣ Д. Эрбело бузург аст. Хонандаи фаронсавӣ дар ибтидо бо яке аз нависандагони тавонои адабиёти форсӣ тавассути ҳамин мутрачим ошно мегардад. Д. Эрбело Саъдиро «маъруфтарин шоири адабиёти форсӣ» медонад (86, 11). Мақсади асосии омӯзиши адабиёти Шарқ дар замони Эҳё дар Аврупо, пеш аз ҳама пайдо намудани образҳои идеалии ақлӣ ва ахлоқи шоиста буд. Аз ин рӯ, ба «Гулистон»-и Саъдӣ тавачҷуҳи бештар ба назар мерасад. Мутарҷими дигар Ч. Росс «Гулистон»-и Саъдиро асари ахлоқӣ номидааст: «Ин аввалин муаррифии Саъдӣ дар Аврупо ҳамчун муаллими ахлоқ ва аввалин баҳои арзанда ба «Гулистон»-и ӯ дар таърихи адабиёти классикии форсу тоҷик буд» [175, 15]. Бояд таъкид кард, ки дар шинохти Саъдӣ дар Фаронса саҳми Бернард де Фонтанел, сайёҳони фаронсавӣ Таврене, Жана Шарден ва Франсуа Берне, пешоҳанги энциклопедистон Дени Дидро, нависанда Жан Манон Флипон де ла Алатер (маъруф бо тахаллуси Мадам Роллан), Мартен Мишел, Силвестр де Саси, Н. Семеле, Гарсенле Тасси, Луи Дюбе, шарқшиносон А. Бергерс, мунаққид ва шарқшинос Е. Ренан, файласуфон Феликс Нэва, Шарл Дефремери, Барбе де Мейнар ва дигарон бузург аст, ки Саъдиро ҳамчун шоири бузург ва нависандаи тавоно муаррифӣ кардаанд. Саҳми афроди номбурда дар муаррифии осори гаронмояи Саъдӣ, аз як ҷониб ва аз тарафи дигар, барои тарбияи ахлоқии ҷомеаи онрӯзаи фаронсавӣ назаррас аст.

Тарҷумаи олмони «Гулистон» аз ҷониби Жана Федерика Олеарус аввал аз забони лотинӣ анҷом дода мешавад.

Тарҷумаи осори Саъдӣ дар забони англисӣ нисбат ба забонҳои фаронсавӣ ва олмонӣ дертар оғоз меёбад.

Тарҷумаи англисии «Гулистон» аз Ҳиндустон оғоз меёбад. Дар соли 1609 мелодӣ, вақте ки ширкати Ҳиндустони Шарқӣ тахти роҳбарии шаҳрванди Бритониё Уилям Ҳоккинс ба субқитъа омада фаъолиятро дар саросари Ҳиндустон оғоз кард ва ҳузури бритониёӣҳо рӯз ба рӯз афзуд, онҳо

худро барои идораи ин кишвари калон омода мекарданд. Аз ин рӯ, барои «муҳаббат»-и худро нишон додан онҳо худро вазифадор медонистанд, ки забони форсиро биомӯзанд, зеро ин забон дар тӯли чанд садсола дар ин кишвар бартарияти илмӣ ва динӣ дошт ва забони мансабдорони ҳукумат низ маҳсуб меёфт.

Аввалин бор Т.Харберт дар китобаш «Саёҳатномаи Харберт» дар бораи Саъдӣ дарак медиҳад. Ба андешаи забоншинос Ш. Мамаданбарова «Харберт аввалин донишмандест, ки бо шарофати ӯ номи Саъдӣ дар Англия маъруф гардид» [67, 4]. Баъдтар дар шарқшиносии англис шарқшинос Виллям Чонс хизмати арзандаеро анҷом дод. Метавон гуфт, ки кори анҷомдодаи В. Чонс таҳқиқоти ҷиддӣ дар шинохти Саъдӣ ва «Гулистон»-и ӯст. Ӯ бунёдгузори мактаби шарқшиносии Англия маҳсуб мешавад. Маҳз тавассути талошҳои В. Чонс ширкати Ост-Индия таъсис шуд, ки дар омӯзиши осори гаронбаҳои адабиёти форсии тоҷикӣ хизмати арзанда анҷом ёфт. Худи У.Чонс 60 ғазал ва порчаҳо аз «Бӯстон» ва «Гулистон»-и Саъдиро ба забони англисӣ тарҷума намуда, пешкаши ҳаводорони забону адабиёти форсии тоҷикӣ намуд. Баъдтар шарқшиносии англис Гор Оусли дар китоби «Сафар ба кишварҳои гуногуни Шарқ» дар бораи кишварҳои Шарқ аз ҷумла Эрон иттилоъ дода, аз таърих, урфу одат, расму ойин, адабиёт ва фарҳанги мардуми Эрон маълумоти муфассал медиҳад. Инчунин, Гор Оусли дар бораи Саъдӣ ва «Гулистон»-и ӯ маълумот медиҳад.

Омӯзиши ҳамаҷонибаи рӯзгори Саъдӣ дар Англия аз ибтидои асри XIX оғоз меёбад. Аввалин шуда ин корро А. Гладвин анҷом медиҳад. Тарҷумаҳои Ф.Гладвин озод буда, дар он шакли аслии насри мусаччаъ риоя нашудаанд. Қитъа ва шеърҳои, ки дар асар мавҷуданд, дар шакли наср тарҷума шудаанд. Баъдан тарҷумаи англисии «Гулистон» аз ҷониби шарқшиносон Дюмулен (1807), Росс (1823), Кокс (1827), Ли (1827), Иствик (1850), Спренджер (1851) анҷом меёбад, ки ин шаҳодат аз рушди маркази шарқшиносии Англия дар Аврупо медиҳад. Мутарҷимон қисман асарро тарҷума мекарданд, баъзе аз ин шарқшиносон дар муқаддимаи тарҷума дар бораи рӯзгор ва осори Саъдӣ низ

маълумот додаанд. Шарқшиноси маъруфи англис Чеймс Росс дар муқаддимаи тарҷумаи «Гулистон» дар бораи Саъдӣ маълумоти муфассал дода, робитаи Саъдиро бо муосиронаш чунин нишон додааст: «...агар хангоми тарҷума роҳу услуби асарро аз як забони аврупоӣ ба дигараш додан мушкил бошад, пас хангоми тарҷумаи асарҳо аз забони шарқӣ ба ин мақсад расидан, ки дар он қонуниятҳои дигари расму одат, дину оин барин садҳои дигар амал мекунанд, боз ҳам мушкилтар аст» [175, 45]. Барои Чеймс Росс на танҳо «Гулистон»-и Саъдӣ, балки тамоми осори ахлоқии ӯ аҳамиятнок буд.

Тарҷумони дигари англис Э. Б. Иствик доир ба Саъдӣ ва «Гулистон»-и ӯ андешаҳои судманд иброз намуда, аз ҷумла услуби баёни Саъдиро дар ин асар хеле баланд баҳо додааст. Аз ин рӯ, ӯ ҳамчун донандаи хуби забонҳои шарқ услуби аслии китобро нигоҳ медорад. Ба андешаи муҳаққиқи тоҷик Ш. Мамаданбарова тарҷумаи олии Иствик «яке аз сабабҳои шуҳрат пайдо кардани «Гулистон» дар Англия гашта, онро ҳамчун китоби дарсӣ барои омӯзиши забони форсӣ дар мактабҳо ва донишгоҳҳо истифода мекарданд» [67, 9]. Баъдан шарқшиноси англис Э. Рехатсек ба тарҷумаи «Гулистон» даст мезанад ва онро дар асоси талаботи забоншиносии англис анҷом медиҳад.

Таъсири мутақобилаи фарҳанго, равобитаи тичоратӣ миёни Чину сарзамини Форс боиси он гардидааст, ки адабиёти форсии тоҷикӣ ба адабиёт ва фарҳанги Чин таъсиргузор гардад: «Масъалаи таҳқиқ ва таъсири адабиёти форсии тоҷикӣ ба адабиёти Чин, бахусус ба адабиёти Ғарби Чин далелҳои аҷиб ва маводи фаровонро пешкаш мекунад. Ин далолат ба қудратмандии адабиёти форсии тоҷикӣ ва таъсири он ба адабиёти ин сарзамин мебошад» [85, 76].

Дар нимаи дуюми асри XIX дар муҳити адабии Амрико тавачҷуҳ ба рӯзгор ва осори Саъдӣ зиёд мегардад. Ин хизмати арзандаро шоир, файласуф, нависанда ва рӯзноманигор Р. У. Эмерсон анҷом медиҳад. Дар тадқиқоти Ф. Арбатнот дар баробари шукуҳу азамати шоирони адабиёти классикии форсу тоҷик тавачҷуҳи хосса ба Саъдӣ ва «Гулистон»-и ӯ мешавад. Аз байни шарқшиносони дигари англис, ки ба рӯзгор ва осори Саъдӣ тавачҷуҳи хосса

доштааст, метавон Эдуард Браунро ном бурд. Ин шарқшиноси маъруф бо наشري китоби чорчилдаи «Таърихи адабиёти форсӣ» на танҳо нуфузи шарқшиносии англисро боло бардошт, балки дар шарқшиносии Аврупо низ саҳми бориз гузошт. Ҳамчунин, хизмати арзандаи шарқшиносон Райнолд Николсон ва Чон Арбери назаррас аст. Райнолд Николсон дар баробари китоби «Таърихи адабиёти араб» ҳамзамон ба тарҷумаи осори шоири ориф Чалолуддини Балхӣ пардохт ва ба василаи тарҷумаи ӯ олами Ғарб бо осори Мавлоно ва шоҳасари ӯ «Маснавии маънавӣ» ошно гардид. Дар муаррифии адабиёти форсии тоҷикӣ саҳми шарқшиноси маъруф Чон Арбери назаррас аст. Чон Арбери дар баробари муаррифии адабиёти форсии тоҷикӣ ба мақом ва манзалати шеърӣ Ҳофиз баҳои баланд дода, тарҷумонҳои ашъори Ҳофизро муаррифӣ намудааст.

Соли 1958 бо қарори Шӯрои Сулҳи ҷаҳон 700-солагии «Гулистон» таҷлил мегардид. Ин қарор боиси он гардид, ки «Гулистон»-и Саъдӣ бо забонҳои гуногуни дунё тарҷума гардад. Тарҷумаи «Гулистон»-и Саъдӣ пештар аз ин аз ҷониби мутарҷимони маъруфи чинӣ - Ха Дид Жен ва Ванг Дзин Джай соли 1947 бо номи «Боғи латиф» анҷом меёбад. Соли 1958 интишороти адабии халқии Чин тарҷумаи «Гулистон»-и Саъдиро пешкаши хонанда мегардонад, ки дар асоси тарҷумаи англисии шарқшинос Шуэй Дзиен Фу анҷом дода буд [123].

Аз андешаҳои муҳаққик бармеояд, ки азбаски «Ванг Дзин Джай донандаи хуби забони арабӣ буд, бинобар ин асари мазкурро ба 8 боб ҷудо намуд. Дар маҷмуъ тарҷума сифатан хуб анҷом ёфт ва онро ба тафаккури хонандаи чинӣ мутобиқ гардонид» [123, 70]. Тавассути ин тарҷумон шуҳрати Саъдӣ дар Чин бештар мегардад. Шуэй Дзин Фу дар асоси тарҷумаи англисии Э. Б. Иствик «Гулистон»-ро ба забони чинӣ тарҷума намудааст. Мусаллам аст, ки тарҷумаи асар аз рӯи асл нисбат ба асари тарҷума ду бартарӣ дорад, яъне зимни тарҷума донишмандони қонуниятҳои забони аслии асар беҳтар аст.

Хоҷамуродова Ш. зимни таҳқиқи тарҷумаҳои «Гулистон» бо забони чинӣ дар бораи тарҷумаи Янг Ван Бао ва Лю Бей Янг маълумот додааст. Янг Ван Бао ҳам бо матни асл ва ҳам аз тарҷумаи Шуэй Фу Дзеин истифода намуда, онро бо номи аслаш «Гулистон» тарҷума кардааст. Мутарҷими дигари ин асар Лю Бей Янг мебошад, ки «Гулистон»-ро дар 4 боби калон ҷамъ овардааст. Бартарии тарҷумаи Лю Бей Янг дар он аст, ки ин мутарҷим баъди ҳар як ҳикоят шарҳу баёни кӯтоҳ медиҳад. Ин мутарҷим натавонад ҳикоятҳои «Гулистон»-ро тарҷума кардааст, балки онро бо ҳикояҳо аз рӯзгори шахсиятҳои бузург пурра намуда, андешаҳои худро баён намудааст.

Бори дигар тарҷума ва нашри «Гулистон» соли 2002 аз ҷониби Чанг Хонг Ниан амалӣ мегардад. Азбаски Чанг Хонг Ниан донандаи хуби забони русӣ ва форсӣ буд, бинобар ин тарҷумаи ин асарро комилан анҷом дода, 8 боби «Гулистон»-ро бо муқаддима ва пешгуфтор пешкаши хонандаи чинӣ мегардонад.

Ҳамин тариқ, тавассути тарҷума асари панду ахлоқии Саъдӣ – «Гулистон» дар Чин шуҳрат пайдо кард ва хонандаи чинӣ аз гулҳои муаттари ин боғи пурлатофати панду андарз баҳраманд мегарданд.

Соли 1934 дар Анҷумани якуми Иттиҳоди нависандагони Иттифоқи Шуравӣ Максим Горкий баромад намуда, таъкид мекунад, ки «Адабиёти шуравӣ натавонад адабиёти рус, балки адабиёти гуногунмиллати шӯравӣ мебошад» [35, 324]. Адабиёти халқҳои гуногунзабон ва гуногунмиллат танҳо ба василаи тарҷума ба халқҳои дигар дастрас мегардид. Бахусус, адабиёти оламшумули форсии тоҷикӣ, ки таърихи дуру дароз дошта, осори гаронбаҳои ин адабиёт дастраси тамоми мардуми сарзамини Осиёи Миёна гардида буд. Тарҷумаи осори шоирони форсу тоҷик боиси баланд гардидани фарҳанги миллатҳои ҳамҷавор ва ҳамхудуди Иттиҳоди Шуравӣ мегардад.

Ҷилол Каримов таъкид мекунад, ки «тарҷума кардани эҷодиёти Саъдӣ кори душвор аст. Зеро, услуби Саъдӣ гуногун буда, тарҷумонро маҷбур мекунад, ба сохтани ҳар як калимаю сухан диққати махсус диҳад. Ин чунин маънӣ надорад, ки Саъдӣ формалист. Не, бузургвории ӯ дар он аст, ки вай

дар эҷодиёти абадзиндаи худ тамоми лаҳҷаҳои тоҷикиро қор фармуда, аз забони бои халқи мо пурра истифода бурдааст» [50, 10] .

Тарҷумаи бадеӣ аз рӯкҳои муҳими робитаҳои адабӣ махсуб шуда, дар густариши робитаҳоро пайванд, шинохти башар, таъсири мутақобилаи адабиётҳо имконияти хубро ба вуҷуд меорад. Тарҷумаи адабӣ мактаби бузургест, ки ба василаи он шинохти ҳунари адабӣ, ошноӣ бо фарҳангу расму ойини халқҳои дигар, сабки нигориш ва бозёфтҳои як адиб барои ташаккули ҳунарии садҳо аҳли қалами дунё боис мегардад.

1.7. Хусусиятҳои тарҷумавии соматизмҳо дар асарҳои бадеӣ

Лексикаи соматикӣ аз маъмултарин ғуруҳи лексикӣ ҳар як забон буда, объекти таҳқиқи илми забоншиносӣ, бахусус забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, муқоисавӣ-сохторӣ буда, дар таҳқиқи олимони тоҷик ва хориҷи кишвар мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтааст. Соматизмҳо баъзан дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ дар матнҳои бадеӣ истифода шуда, ҳангоми тарҷума ба ғалатҳо мувоҷеҳ мешаванд. Яке аз масъалаҳои муҳиме, ки дар забоншиносии муқоисавӣ тавачҷуҳи муҳаққиқонро ба худ бештар ҷалб менамояд, ин тарҷумаи вожаҳою истилоҳоти ҷудоғона ва, бахусус, воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъҳои соматикӣ мебошанд. Тарҷумаи ҷунин унсурҳои забонӣ воқеан қори саҳл нест.

Муҳаққиқи тоҷик А. Самадов доир ба ташаккул ва таҳаввули тарҷумашиносии ибрази назар намуда, ба масъалаҳои асосии тарҷума, аз қабилӣ муодилнокӣ, нигоҳ доштани ҳусни матни асл, тарҷумаҳои тафтуллафзӣ ва озод, нигоҳ доштани унсурҳои миллии матн зимни тарҷумаи бадеӣ, усули расонидани онро ба хонанда баррасӣ намудааст. Тарҷумаи бадеӣ омили муҳим ва мустақили адабиёти миллии буда, дар рушди он саҳмгузор аст.

Мирзо Турсунзода андешаҳояшро дар бораи тарҷума баён намуда, тарҷумаро қори эҷодӣ донистааст: «Аввалин муҳаррир ва танқидчии асар тарҷимон мебошад. Вазифаи асосие, ки дар пеши тарҷимон меистад, ин

асарро дуруст тарҷума карда, мақсади идеявӣ ва шакли бадеии онро ба хонанда расонида тавонидаст» [114, 5].

Ҳабиб Аҳрорӣ яке аз мутарҷимони тоҷик зимни тарҷумаи асари бадеӣ аз мутарҷимон аввалан донишани забони асарро тақозо мекунад Ба андешаи ин тарҷумон, агар мутарҷим забони аслро надонад, он гоҳ ба хатогиҳои зиёд роҳ медиҳад, ки ин ҳусни асари бадеиро мекоҳонад. Барои тақвияти андешаҳои худ дар мақолаи «Тарҷумаи сатр ба сатр» чунин далелро пеш меоварад: «Агар сабаб ва характери хатоҳои тарҷумаҳоро бо диққат таҳлил кунем, он гоҳ маълум мешавад, ки нусхаи аслии асар бори аввал сатр ба сатр дуруст тарҷума нашудааст ва тарҷумоне, ки тарҷумаи сатр ба сатрро аз ҷиҳати адабӣ қор карда баромадааст, хатоҳои онро такрор кардааст» [16, 3].

Нависандаи моҳири тоҷик Ҷалол Иқромӣ ба масъалаи тарҷумаи асарҳои адабони рус дар адабиёти тоҷик ва тарҷумаи асарҳои адабони тоҷик бо забонҳои дигари шуравӣ тавачҷуҳ зоҳир намуда, таъкид мекунад, ки «Ба тарҷумаи асари ҳар як нависанда ба таври ҷудоғона рафтор қардан лозим аст» [45, 2].

Дар баробари тарҷумаи таҳтуллафзӣ, инчунин усули тарҷумаи эҷодии айнан (баробар) вучуд дорад. Усули тарҷумаи таҳтуллафзӣ ва усули тарҷумаи айнан ҳамеша паҳлу ба паҳлу давом карда, ба якдигар таъсир мекунанд. Ба андешаи Очилдиев Б. «Санъати тарҷумонӣ ҳам истеъдод мекоҳад ва ҳам забондонӣ. Бехтарин тарҷумаҳо ба қалами касоне тааллуқдоранд, ки бо тарҷума машғул шуда, мутолеаи қалон, завқу дониши баланди адабӣ дошанд. Меъёри дурустӣ ва ҳубии ҳар тарҷума забони он аст. Забон ҳар қадар салистару равонтар бошад, тарҷума ҳам ба ҳамон андоза хубтар ва маъқултар мебошад» [91, 139].

Эмануэл Муллоқандов таъкид мекунад, ки «тарҷумаи айнан» тарҷумаест, ки аз ҳар ҷиҳат баробари асл мебошад» [83, 124]. Ин мутарҷим зимни тарҷумаи асарҳои бадеӣ донишани забон, таркиби луғавии қалима, мақолу зарбулмасалҳои забони тарҷумашавандаро зарур медонад ва зимни

тарҷума ба инобат гирифтани урфу одат, расму ойини соҳибони асарро таъкид мекунад.

Дар баробари ин се қонуни асосии тарҷума ё ба қавли тарҷумон Ҳабиб Аҳрорӣ «сredo»-и онро ба назар гирифтани дар зарур аст. «Якум – донишани забони модарии худ, дуом – донишани мавод, сеюм – донишани забони асаре, ки тарҷума карда мешавад» [15, 101].

Ин тарҷумон ба андешаҳои тарҷумони пуристеъдоди машҳур В. Левик таъкид карда, аз тарҷумон донишани таърих, адабиёт, санъат, тарҷумаи ҳоли шоир ё нависандаро низ тақозо дорад. Ҳабиб Аҳрорӣ тарҷумаи таҳтуллафзиро қонёқунандаи талаботи хонанда намеҳисобад. Ба андешаи ин тарҷумон яке аз муҳимтарин мушкилоти тарҷумаи бадеӣ инъикоси хусусиятҳои миллии асар аст.

Муҳаққиқ ва адабиётшинос Муҳаммадҷон Шакурӣ дар баробари забон ва таърих, инчунин, донишани хусусиятҳои бадеию услубии асар, махсусияти тарзи ифодаи нависандаро зарур медонад: «Агар тарҷумон тамоюли умумии ғоявию бадеии асар ва хусусиятҳои хоси истеъдоди нависандаро, ки ҳар ду ба якдигар сахт вобастаанд, дуруст муайян накунад, мумкин аст, ки тарҷума дар бораи матни асл тасаввуроти нодурусте ҳосил намояд» [128. 115].

Воқеан олими шинохтаи тоҷик Муҳаммадҷон Шакурӣ, ки донандаи хуби забони модарӣ буд, хеле хуб таъкид намудааст, ки тарҷумаҳои нодуруст метавонанд, андешаву тасаввуротҳои ғалатро дар хонанда барангезад. Аз ин рӯ, бо ин андешаи муҳаққиқ наметавон розӣ нашуд.

Ҳадя Назирова дар мақолаи «Ҷилваҳои шеъри куҳан» андешаҳои тарҷумонро дар бораи тарҷумаи ғазалҳои Хоҷа Ҳофиз баён намуда, принсипҳои асосии тарҷумаи бадеиро аз назари назариётчи тарҷумаи бадеӣ А. Ф. Тайтлер (1747-1813) баён карда, дар тарҷума чунин талаботро асос медонад: «Тарҷума бояд дар бораи мундариҷаи ғояи асар тасаввуроти комил диҳад, услуб ва тарзи баён ва ба характери асари асл мувофиқат дошта бошад ва бояд равонию соддагии асарро нигоҳ дорад» [89,140].

Бо назардошти андешаҳои муҳаққиқони болозикр таъкид бояд кард, ки тарҷумаи англисии «Гулистон», хусусан, соматизмҳо аз ҷониби тарҷумонҳо ба таври гуногун тарҷума шудааст. Гоҳе дар онҳо он нозуқиҳое, ки муҳаққиқони болозикр ишора намудаанд, агар ба назар гирифта шудааст, гоҳҳо сарфи назар шудани меъёрҳои тарҷумаро дидан мумкин аст. Масалан, мо ҳиссае аз як ҳикояи «Гулистон»-ро дар тарҷумаи ду тарҷумон дида мебароем.

Матни тоҷикӣ:

«Подшоҳеро шунидам, ки ба куштани асире ишорат кард. Бечора дар ҳолати навмедӣ маликро дашном додан гирифт ва сақат гуфтан, ки гуфтаанд: «Ҳар кӣ даст аз ҷон бишӯяд, ҳар чӣ дар дил дорад, бигӯяд»:

Вақти зарурат чу намонад гурез,

Даст бигирад сари шамшери тез.

(Одамиро ба гоҳи навмедӣ забон дароз гардад,

Чун он гурба, ки ба вақти шикаст бар сағ битозад)» [173, 20].

Матни боло аз ҷониби тарҷумонҳо Э.Б. Иствик ва А.Гладвин ба таври зер тарҷума шудаанд:

1. Матни тарҷумаи англисии Э. Б. Иствик:

«I heard a padshah giving orders to kill a prisoner. The helpless fellow began to insult the king on that occasion of despair, with the tongue he had, and to use foul expressions according to the saying:

Who washes his hands of life,

Says whatever he has in his heart.

When a man is in despair his tongue becomes long and he is like a vanquished cat assailing a dog.

In time of need, when flight is no more possible,

The hand grasps the point of the sharp sword» [171, 97].

2. Матни тарҷумаи англисии А. Гладвин:

«I have heard, that a certain monarch having commanded a to captive be put to death, the poor wretch, in a fit of despair, began to abuse and reproach the king, in his own language; according to the saying,

«Whosoever washeth his hands of life, uttereth whatever is in his heart» [174, 112].

«A man without hope speaketh boldly; as the cat, when driven to despair, seizeth the dog: in time of need, when it is impossible to escape, the hand graspeth the sharp-edged sword» [174, 112].

Аз тарчумаи ин матнҳо баръало намоён аст, ки мутарчимон дар дуруст ва дақиқ баён намудани фикри муаллифи «Гулистон» то чӣ андоза кӯшиш намудаанд.

Аз рӯйи тарчумаҳои англисии «Гулистон» маълум мегардад, ки мутарчимон дар тарчумаи он аз ду роҳ корбурд намудаанд. Яке калимаву вожаҳо ва истилоҳоти маълум айнан тарчума шудаанд, ки аз ин мазмуни матни асл тағйир наёфтааст ва ҳусни он нигоҳ дошта шудааст. Роҳи дигаре, ки дар тарчума истифода шудааст, тарчумаи мазмунан мебошад, ки дар ин ҳолат баъзан калимаву вожаҳои маҷозан истифодашуда дар тарчума бо вожаҳои асл истифода шудаанд.

Мусаллам аст, ки соматизмҳо асосан дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳо ба маънои маҷозӣ корбаст шудаанд. Чунин навъи таркибҳо ва унсурҳои забонӣ наметавонанд мустақим тарчума шаванд. Барои тасдиқи фикр намунаеро аз «Гулистон» меоварем:

Дар порчаи матни зер ибораи «*дасти таҳаммул*» бо ибораи «*теги забон*», ки маънои «*дуруштсуханӣ*» ва «*бадгӯӣ*»-ро доранд, якҷоя кор фармуда шудаанд: «*Ҳолӣ ки ман ин сухан бигуфтам, инони тоқати дарвеш аз дасти таҳаммул бирафт, теги забон баркашид ва бар ман давонид, асби фасоҳат дар майдони ваҷоҳат ҷаҳониду гуфт*» [173, 198].

Дар ибораи «*дасти таҳаммул*» вожаи *даст*, ки ба маънои маҷозӣ омадааст, ифодакунандаи маънои «*сабр*» мебошад.

Дар тарҷумаи англисӣ «*дасти таҳаммул*» ба маънои аслиаш кор фармуда шудааст, яъне «**patience from his hands**» ва «*теги забон*» дар шакли «**the sword of his tongue**», ки маънои асосии тоҷикиашро ифода мекунад, тарҷума шудааст:

*«Whilst I was uttering these words, the darvish lost the bridle of patience from his **hands**, drew forth the **sword of his tongue**, caused the steed of eloquence to caper in the plain of reproach and said...»* [171, 613].

Дар ҳикояи дигар вожаи «*даст*» дар таркиби ибораи фразеологии «**дасти карам**», яъне *дасти хайру сахо истифода* шудааст:

*«Маликзодае ганҷи фаровон аз падар меросёфт, **дасти карам** биркушоду доди саховат бидод ва неъмат бе дареғ бар сипоҳу раият бирехт»...* [173, 47].

Дар тарҷумаи забони англисӣ «*дасти карам*» дар шакли тахтуллафзии «**opened the hand**» яъне *дасткушод* ва ҳаммаъноии вожаи *саховатманд* омадааст:

*A royal prince, having inherited abundant treasures from his father, **opened the hand** of liberality and satisfied his impulse of generosity by lavishing without stint benefits upon the army and the population* [171,163].

Дар ҳикояти дигар, ки аз мардумозорӣ ҳикоят мекунад, Шайх Саъдӣ дар баробари соматизмҳои *бозу, сар, нохун, панча, ком ва мағз* соматизми «*даст*»-ро низ истифода кардааст. Дар зер фақат қитъаи мазкурро аз ҳикоя зикр мекунем:

Носазоеро, ки бинӣ бахт ёр,
Оқилон таслим карданд ихтиёр.
Чун надорӣ **нохуни дарранда** тез,
Бо бадон он беҳ, ки камгирӣ ситез.
Ҳар кӣ бо пӯлод **бозу панча** кард,
Соиди симини худро ранча кард.
Бош, то **дасташ** бибандад рӯзгор,
Пас ба **коми дӯстон мағзаш** барор [173,50].

Дар ин чо вожаи *даст* дар таркиби феъли «**даст бастан**» истифода шудааст, ки маънои якуми он тобеъ кардан; дуҷум «ноилоҷ мондан»-ро дорад, ки дар тарҷумаи англисӣ он ба ҳамин маъно омадааст:

When thou seest an unworthy man in good look.

Intelligent men have chosen submission.

If thou has not a tearing **sharp nail**

If will be better not to contend with the wicked.

Who grasps with his fist one who has an **arm** of steel

Injures only his **own powerless wrist**.

Wait till inconstant fortune ties his **hand**.

Then, to please thy friends, pick out his **brains** [175, 171].

Порчаи шеъриро Гладвин дар шакли наср тарҷума намуда ҳамаи он соматизмҳоро айнан тарҷума намудааст.

Whilst the worthless man is in a state of prosperity, the wise think it proper to pay him respect. When you have not **nail sufficiently sharp** for tearing, it is prudent not to contend with the wicked. Whosoever grapples against an **arm** of steel, will injure his own **wrist**, if it is of silver: wait until fortune ties his **hands**, when to the satisfaction of your friends you may pick out his **brains**» [174, 146].

Инчунин вожаи арабии *could* «даст (банди даст то оринҷ)» ба маънои *даст* истифода шуда, дар тарҷумаи англисии он ба ҳамин маъно омадааст.

Маҳсус бояд қайд кард, ки яке аз хусусиятҳои асосии соматизмҳо ин сермаъноии (полисемия) онҳо мебошад. Дар забони тоҷикӣ вожаҳое, ки бештар дар таркиби ибораҳо ҳамчун ҷузъи асосӣ омада, маъноҳои зиёд меофаранд, ин соматизмҳои *сар, даст, лаб, дил, чаши* ва монанди инҳо мебошанд. Масалан, соматизмҳои *сар ва лаб* метавонанд ба маъноҳои *огоз, ибтидо, аввал, гӯша, канор, бар* ва ғайра истифода шаванд. Чунончи: *сари замин, сари кӯҳ, сари чаиша, сари роҳ, сари ҷӯй ва ғ; лаби ҷӯй, лаби коса, лаби об ва ғ.*

Хулосаи боби 1

Аз таҳлили назари муҳаққикон доир ба тарҷумаи соматизмҳо дар асарҳои бадеӣ маълум мегардад, ки масъалаи мазкур дар тарҷумашиносӣ мавқеи хеле муҳим касб намуда, дорои махсуиятҳои худ мебошад. Пеш аз ҳама, соматизмҳо, ки номи узвҳои бадан мебошанд, воситаҳои аз ҳама дастраси ташхису баҳогузориҳои фазои атроф буда, низоми муқоисаву муқобалаи ҷомеаи инсониро бо олами атроф ва олами руҳонии инсонҳо фароҳам меоваранд. Бинобар ин, таҳқиқи лексикаи соматикӣ дар забоншиносӣ мавзӯи хеле мубрам ва муҳим маҳсуб меёбад. Баррасии мавзӯи нишон дод, ки таҳқиқи соматизмҳо дар забоншиносии ватанӣ аз таҳқиқотҳои илмии забоншиносии ҷаҳонӣ қафо намонда, ба дастовардҳои беназир дар ин самт ноил гардидааст. Ҳамчунин, назари забоншиносони тоҷик нишон доданд, ки соматизмҳо дар забони тоҷикӣ ба таври хеле фаъол истифода шуда, дар асоси онҳо даҳҳо вожаву ибораҳои маҷозӣ сохта шудаанд.

Ҳамин тавр, аз баррасии боби мазкур ба чунин хулоса омадем:

- лексикаи соматикӣ аз маъмултарин гуруҳи лексикӣ ҳар як забон буда, объекти таҳқиқи илми забоншиносӣ, бахусус забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, муқоисавӣ-сохторӣ буда, дар таҳқиқи олимони тоҷик ва хориҷи кишвар мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифта, истилоҳи «соматизм» дар забоншиносӣ бори нахуст аз ҷониби Ф.А.Вакк истифода шудааст;

- дар забоншиносии тоҷик «соматизм»-ро воҳидҳои ифодагари узвҳои инсон, вожаҳои антропонимӣ, узввожаҳо, вожаҳои соматикӣ, вожаҳои ҷисмонӣ ва монанди инҳо ном мебаранд;

- муҳаққикони забоншинос ҷиҳати беҳтар ба роҳ мондани соматизмҳо онҳоро аз рӯйи аломат, амал, хусусият ва ҳолаташон тасниф намуда, ба гурӯҳҳои алоҳидаи лексикӣ ҷудо намудаанд. Чунончи, аз рӯйи хусусият: лексикаи сомонимӣ, лексикаи остеонимӣ, лексикаи спланхнонимӣ, лексикаи ангионимӣ, лексикаи сенсонимӣ, лексикаи соматикӣ ифодакунандаи

бемориҳои ба ҷисми инсон марбут ва ғайра; аз рӯйи ҳолат: имомву ишора, киёфабозии таъсирбахш, тарзи ист, ифодаи рӯй ва ҳолатҳои раванӣ ва ғайра;

- соматизмҳои объекти воқеӣ мебошанд ва дар тасвири олами ҳақиқӣ дар тафаккури соҳибони забон ба таври воқеӣ инъикос меёбанд. Аммо ҳангоми истифода дар таркиби фразеологизмҳои ва зарбулмасалу мақолҳои онҳо тобишҳои маъноӣ пайдо мекунанд ва тасвирҳои гуногунро дар фаҳмиши мардум ба вуҷуд меоваранд;

- Саъдии Шерозӣ дар «Гулистон» соматизмҳоро ба таври хеле фаровон истифода бурдааст ва тавассути соматизмҳои ҳолатҳои руҳиву равонии инсонҳо бештар ва равшантар инъикос ёфтаанд. Муаллифи асар дар як ҳикоя чанд соматизмро барои пуртаъсиртар шудани он овардааст.

- «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ба чандин забони ҷаҳонӣ тарҷума шуда, мутарҷимон кӯшидаанд, дар тарҷумаи матнҳои «Гулистон», шириниву ҷаззобияти онро нигоҳ доранд;

- тарҷумаи бадеӣ аз рукнҳои муҳимми робитаҳои адабӣ маҳсуб шуда, дар густариши робитаҳову пайванд, шинохти башар, таъсири мутақобилаи адабиётҳои имконияти хубро ба вуҷуд меорад. Риояи махсусиятҳои воҳидҳои забонӣ, аз қабилӣ ибораҳои рехтаву маҷозӣ ва зарбулмасалу мақол дар тарҷумаҳои муҳим арзёбӣ мешаванд;

- яке аз масъалаҳои муҳимме, ки дар забоншиносии муқоисавӣ тавачҷуҳи муҳаққиқонро ба худ бештар ҷалб менамояд, ин тарҷумаи вожаҳои истилоҳоти ҷудоғона ва, бахусус, воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъҳои соматикӣ мебошанд. Тарҷумаи чунин унсурҳои забонӣ кори хеле душвор аст.

Ҳамин тавр, метавон зикр намуд, ки дар асари безаволи «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ, ки шуҳрати ҷаҳонӣ касб намудааст, соматизмҳои ба таври фаровон қорбурд шуда, дар тарҷумаи вобаста ба маҳорату касбияти мутарҷимон тарҷума шудаанд. Махсусиятҳои тарҷумаи соматизмҳои, ки бештар ба воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳои иртибот доранд, дар тарҷумаҳои англисии «Гулистон» ба назар гирифта шудаанд.

БОБИ 2.

ВИЖАГИҲОИ ТАРЧУМАИ АНГЛИСИИ СОМАТИЗМҲОИ УЗВҲОИ БЕРУНИИ ИНСОН ДАР «ГУЛИСТОН»-И САЪДИИ ШЕРОЗӢ

2.1. Баррасии мавзӯ

Лексикаи соматикӣ аз қадимтарин таркиби забон буда, он васеъ дар асарҳои бадеӣ истифода мешавад. Дар адабиёти ҷаҳон асаре вучуд надорад, ки дар таркиби матни он соматизм истифода нашуда бошад. Зеро забоне, ки дар он вожаҳои дахлдори бадан набошанд, вучуд надорад. Барои исботи ин фикр мо соматизмҳоро дар таркиби асари безаволи Саъдии Шерозӣ «Гулистон» мавриди баррасӣ қарор додем, зеро «ибораорой ва ҷумлапардозҳои муъҷазу зебо, калимаҳои пурмаънову ноби забони тоҷикӣ, ки аз килки сеҳрофарини ӯ баромадаанд, сармашқи суҳанварони баъдӣ гардидааст. Дар зебоиву латофат, зарофату ҷаззобият, шевоиву равонӣ, фасоҳату балоғати Шайх Саъдӣ сар омади суҳансароёни мост» [131, 27].

Саъдии Шерозӣ дар таърихи адабиёти классикии форсу тоҷик ҳамчун шоири тавоно, адиби хушсалиқа ва муаллими ахлоқ шинохта шудааст. Шухрати беандозаи эҷодиёти Шайх Саъдии Шерозӣ, офаридаҳои қалами сеҳрогини ӯ аз марзи адабиёти тоҷику форс берун баромада, олами илму адабро фаро гирифтааст. Тавачҷух ба осори гаронмоёи Шайх Саъдӣ боиси тарҷумаи зиёди осори ӯ дар адабиёти ҷаҳон гардид. Чунон ки дар боби аввал доир ба тарҷумаҳои «Гулистон» қайд намудем, бори аввал «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ дар аввали асри XIX, аниқтараш соли 1796 ба забони англисӣ аз ҷониби афсари бознишастаи артиши Бангол Фаросиси Колдвин тарҷума шудааст. Соли 1823 мутарҷими дигар Ҷеймс Роз ин китобро тарҷума намуд. Соли 1852 аз ҷониби тарҷумони дигар Иствик Эдуард Бекхаус «Гулистон»-и Саъдӣ тарҷума карда мешавад. Тавассути ин тарҷумонҳо дар Аврупо хонандаи соҳибзавқ бо асари панду ахлоқии Саъдии Шерозӣ ошно гардид.

Зимни баррасии мавзӯ бештар тарҷумаҳои Эдуард Бекхаус Иствик [171] ва Франсис Гладвин [174] мавриди муқоиса бо матни асли «Гулистон» қарор гирифтанд.

2.2. Соматизмҳои қисмати сару гардан ва рӯй

Соматизмҳо як қисмати воҳидҳои луғавӣ буда, қисмҳои узви бадани одамон ва ҳайвонотро аз қабилӣ чашм, гӯш, бинӣ, даҳон, сар, дасту по, узвҳои дарунӣ, пайванду устухонҳо, бофтаву рағҳо ва ғайра ифода мекунанд. Вале таъкид бояд кард, ки дар таҳқиқотҳо асосан соматизмҳои марбут ба инсон мавриди таҳлил қарор мегирад. Таҳқиқотҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ соматизмҳо бештар дар воҳидҳои фразеологӣ истифода мешаванд. Дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ соматизмҳо фаровон истифода шудаанд. Аслан асари бадеие вучуд надорад, ки дар онҳо соматизмҳо ба назар нарасад. Соматизм барои ифодаи фикр дар асари бадеӣ кумак мекунад. Саъдии Шерозӣ низ дар ин асари панду ахлоқии хеш аз соматизмҳо фаровон истифода намудааст. Дар забони тоҷикӣ асосан таркиби ҷуфти «*сару тан*» хеле маъмул мебошад. Аз рӯи ҳамин таркиб одам аз қисмати *сар ва тан* иборат аст. Сар яке аз қисматҳои асосии бадани одам буда, ба он соматизмҳои *сар, мӯйи сар, гардан, чашм, абрӯ, миғзгон, рӯй, рухсора, бинӣ, даҳон, забон, дандонҳо, лаб, риш, ҷоғ*, дохил мешаванд.

2.2.1. Соматизми «сар»

Сар, ҳамчун узви зарурии инсон, барои идораи тамоми ҷисм, андешаронӣ ва ҳулосабарорӣ хизмат мекунад. Дар сар амалҳои ақл, хотира, фаросат, дониш фарогир мебошанд. Аз ин рӯ, ба соматизми «сар» мафҳумҳои дарки ақлу фаросат, дониш, фарҳанг андешаи инсон ва ғ. рабт дорад. Сар узви зарурии ҷисми инсон буда, фаъолияти одам ба сар саҳт вобастагӣ дорад. Вожаи «сар» хусусияти сермаъноӣ дошта, дар забони тоҷикӣ фаровон истифода мешавад, яъне доираи истифодаи он фарох аст. Аз ин рӯ, миёни тоҷикзабонон мафҳумҳои «*сар баланд бардоштан*», «*сархам*

гаиштан», «*саргум гардидан*» ва монанди инҳо зиёд истифода мегарданд. Саъдии Шерозӣ ҳамчун донандаи хуби забони модарӣ ин узви ҳаётан муҳимми инсонро дар «Гулистон» 279 маротиба истифода кардааст. Дар асоси соматизми «сар» инчунин шаклҳои луғавии дигар низ сохта шудааст. Аз ҷумла: «*саркашӣ*», «*сару рӯй*», «*сари сулҳ*», «*сари хок*», «*сари зулф*», «*сари ганҷ*», «*сари иштиҳо*», «*саркуфт*» «*сари хам*», «*хирасар*», «*сари чамъ*»- барин вожаву ибораҳоро истифода намудааст, ки аз ин микдор дар ҷаҳор ҳолат- «*сархамӣ*», «*саркуфт*», «*саркашӣ*», «*хирасар*» ифодакунандаи ҳолати манфии руҳӣ буда, «*сари ганҷ*», «*сари иштиҳо*», «*сари сулҳ*», «*сари чамъ*» ифодакунандаи ҳолати мусбӣ мебошанд. Масалан, дар мисоли зер ибораи «*сар баровардан*» истифода шудааст, ки он маънои «*сар бардоштан*»-ро ифода мекунад:

Он ки хабар ёфт, ки офтобаш дар китф тофт, сар баровард ва корвон рафта дид. Бечора басте бигардиду роҳ ба ҷойе набурд. Ташина ва бенаво рӯй бар хок ва дил бар ҳалок ниҳода ҳамегуфт... [173, 134]

Дар тарҷумаи англисии ҳамин матн соматизми «*сар*» истифода нашудааст, аммо ба ҷои соматизми «*сар*» калимаи **perceived** истифода кардааст, ки ба маънои «дарк кардан» аст, ки мафҳуми *sarpo* мазмунан ифода мекунад ва ҷумларо пурра кардааст:

He knew this when the sun shone upon his shoulders and perceived that the caravan had started. He roamed about a great deal without finding the way and thirsty as well as dismayed as he was, he sat down on the ground, with his heart ready to parish, saying [171, 171].

Ҳамин матн дар тарҷумаи Гладвин ба таври дигар тарҷума шуда, дар он калимаи «*sar*» ба маънои аслий «**head**» ду маротиба оварда шудааст:

The young man, when the sun shone on his shoulders, lifted up his head, and discovered that the caravan was departed. He wandered about a long time without being able to find the road. Thirsty and without food, he laid his head on the ground, in a style of despondency [174, c. 251].

Ҳамчунин, соматизми *сар* ба маъноҳои дигар, мисли **сар баланд кардан** – ифтихор доштан, **сар паст кардан** – шармсор шудан, **пеши касе сар хам кардан** – ба чизе назди касе мухтоҷ будан, **саркашӣ кардан** – кореро рад кардан ва ғайра дар забони тоҷикӣ фаровон истифода мешавад. Саъдии Шерозӣ гоҳ дар матн ва гоҳ дар қитъаҳои шеърӣ, ба хотири тақвият бахшидани андешаҳои дар «Гулистон» аз ибораҳои мазкур истифода кардааст:

Ба латофат чу барнаёяд кор,
Сар ба беҳурматӣ кашад ночор,
Ҳар кӣ бар хештан набахшояд.
Гар набахшад касе бар ӯ, шояд [173, 120]

Дар тарҷумаи англисии қитъаи мазкур соматизми «**сар**» дар таркиби ибораи фразеологии «**сар ба беҳурматӣ кашидан**» дар шакли **head to impudence** ба кор рафтааст. Ибораи **head to impudence** маънои «*сар ба беобрӯӣ кашидан*»-ро дорад, ки муродифи «**сар ба беҳурматӣ кашидан**» низ шуда метавонад.

If an affair cannot be accomplished with gentleness.
He forsooth turns his **head to impudence**.
Who has no regard for himself.
It is proper that no one should pay him any [171, 389].

Дар порчаи шеърӣ, ки Гладвин дар шакли наср тарҷума намудааст, ибораи «**сар ба беҳурматӣ кашидан**» дар шакли **to effect it by harshness** тарҷума шудааст, ки маънои *дағалона рафтор кардан*ро медиҳад. Мазмунан ибораи мазкур ба маънои аслӣ мувофиқат мекунад.

When an affair cannot be accomplished by kind treatment, it becomes necessary to effect it by harshness. When a person is not ready to contribute of himself, it is proper that some one should force him [174, 235].

Дар ҳикояи дигар соматизми «**сар**» дар мавриди зер истифода шудааст:
«Аблаҳеро дидам хилъате симин дар бар ва маркабе тозӣ дар зер ва қасабе мисрӣ бар сар».

Касе гуфт:

-Саъдӣ, чӣ гуна ҳамебинӣ ин дебои муълам бар ин ҳайвони лоялам?

Гуфтам:

-Хатте зишт аст, ки ба оби зар набиштааст» [173,124].

Дар тарҷумаи англисии матни мазкур соматизми «**сар**» ба ҳамин маънои аслӣ истифода шудааст.

*«I have seen a fat fool, dressed in a costly robe, with a turban of Egyptian linen on his **head**, ridding on an Arab horse.*

Someone said: 'Sa'di, what thinkest thou of this famous brocade upon this ignorant animals!?'

I replied: it is like ugly characters scrawled with gold – water» [171, 401].

Дар тарҷумаи Гладвин низ айнан оварда шудааст:

*I saw a fat blockhead clad in a rich dress and mounted on an Arab horse, with fine Egyptian linen round his **head**. Some one said, «O Saadi, what is your opinion of this notable dress on this ignorant btute?»*

I replied: «It is like bad wriying executed in water gold [174, 240].

Дар байти зер иборои фразеологгии «**сари хидмат**» истифода шудааст, ки чузъи асосии онро соматизми «**сар**» ташкил медиҳад ва ба маънои «**ҳамеша дар хидмат будан**», «**изҳори хоксорӣ намудан**» ва монанди инҳоро доро мебошанд.

Ҳар ки симои ростон дорад,

Сари хидмат ба остон дорад [173 54].

Дар забони англисӣ тарҷумон онро дар шакли **places the head** овардааст, ки маънои **сари хидмат**-ро ифода мекунад.

Who possesses the criterlon of righteashess

Places the head upon the threshold [171, 183]

Иборои **сари хидмат** дар тарҷумаи Гладвин дар шакли **head on the threshold of obedience** тарҷума шудааст, ки мазмунан мутобиқат мекунад:

*Whosoever possesseth the qualities of righteousness placeth his **head on the threshold of obedience** [174, 152].*

Дар ҷои дигар нависанда ибораҳои фразеологии «*сари касе надоштан*», «*сари касе гирифтан*»-ро ба маъноҳои маҷозии *майл надоштан*, *таваҷҷуҳ надоштан* ва *аз пайи кори худ будан*-ро ифода кардааст:

«Бирав, ҳар чӣ мебоядат, пеш гир,

Сари мо надорӣ, сари хеш гир!» [173, 153].

Дар тарҷумаи Иствик ибораҳои мазкур дар шакли *сари мо надорӣ* «**not our head**» аз *пайи кори худ бош* «**follow thine**» тарҷума шудааст. Ибораи **not our head** тахтуллафз тарҷума шудааст, ки дар ин ҷо **not our head** барои англисзабонҳо нофаҳмо боқӣ мемонад:

‘Go and do as thou listest.

Thou hast **not our head; follow thine**’ [171, 483]

Дар тарҷумаи Гладвин ибораҳои *сари мо надорӣ* «**not follow advice**» ба маънои «*маслиҳати моро гӯш намедиҳӣ*», «*сари хеш гир*» ва «**take your own**», яъне *ба кори худ бош* тарҷума шудааст, ки нисбат ба тарҷумаи Иствик фаҳмотар мебошанд:

«*Get away, and go where you please; if you will my not follow advice, take your own course*» [174, 275].

Дар порчаи зер ибораҳои «**сар бар остон доштан**» ва «**сар бар осмон доштан**» оварда шудааст. Зикр бояд кард, ки ибораҳои фразеологии «**сар бар остон доштан**» маънои «*фурӯтану хоксор будан*» ва «**сар бар осмон доштан**» маънои «*ботакаббуру баландҳаво будан*»-ро дорад. Дар тарҷумаи Иствик ибораи «*сар бар остон доштан*» дар шакли «**head is on the threshold**» ва ибораи ибораҳои «*сар бар осмон доштан*» «**thine in the heavens**» омадааст, ки мазмунан мувофиқат мекунад.

Гуфт: Ман **сар бар остон** дорам,

На чу ту **сар бар осмон** дорам [173, 101].

The curtain said: ‘My head is on the threshold,

Not like thine in the heavens [171, 325].

Дар тарҷумаи Гладвин бошад, порчаи шеъри мазкур дар шакли наср оварда шудааст, ки ибораҳои «*сар бар остон доштан*» «**my head is placed on the threshold**» ва «*сар бар осмон доштан*» дар шакли «**raised up to the sky**» тарҷума намудаанд.

«**My head is placed on the threshold**, and not, like yours, **raised up to the sky** [174, 210].

Дар ҳикояи зер ибораҳои «*сар ба ҷайби тафаккур*» ва «*нас аз тааммул сар баровардан*» оварда шудаанд, ки соматизми «**сар**» дар онҳо истифода шудааст. Вале дар иборои «*сари ганҷ*» вожаи **сар** ҳамчун полисемия истифода шудааст:

«*Қозӣ чун ҳиляти мо бидуду мантиқи мо бишунид, сар ба ҷайби тафаккур фуру бурду нас аз таамули бисёр сар бароварду гуфт:*

–*Эй он ки тавонгаронро сано гуфтӣ ва бар дарवेशон ҷафо раво доштӣ, бидон, ки ҳар кучо ки гул аст, хор аст ва бо хамр хумор аст ва бар сари ганҷ мор аст ва он ҷо, ки дурри шоҳвор аст, наҳанги мардумхор аст*» [173, 204].

Иборои аввал дар шакли «**he plunged his head into his collar**» ва иборои дувум бошад «**meditating for a while**» тарҷума шудааст, ки мазмунан ҳамон маънои матни асло дода метавонанд:

*When the qazi had seen our state and heard our logic, he **plunged his head into his collar** and after meditating for a while spoke as follows: ‘O thou, who hast lauded the wealthy and hast indulged in violent language towards dervishes, thou art to know that wherever a rose exists, there also thorns occur; that wine is followed by intoxication, that a treasure is guarded by a serpent, and that wherever royal pearls are found, men- devouring sharks must also be* [171, 617].

Дар тарҷумаи Гладвин фарқкунанда буда, иборои аввал «*сар ба ҷайби тафаккур фуру бурдан*» дар шакли «**sunk his chin into the collar**» ва иборои дувум «*сар баровардан*» дар шакли «**raised up his head**» тарҷума шудааст, ки мазмунан мувофиқат мекунад:

*When the Cazy saw our faces, and heard our discourse, he **sunk his chin into the collar** of reflection, and after mature consideration **raised up his head** and*

said: «*O thou who hast spoken in praise of the rich, I would have thee to know that there is no rose without a thorn; and that wine is accompanied with intoxication; hidden treasure has its dragon; in the same place which has royal pearls are ravenous crocodiles* [174, 333].

Дар порчаи зер иборай «сар андар сари чизе кардан» оварда шудааст, ки маънои «он чи чамъ мекунӣ оқибат болои он ҷон медиҳӣ»-ро ифода мекунад.

Он кас, ки ба динору дирам хайр наяндрӯхт,

Сар оқибат андар **сари** динору дирам кард [173, 207].

Дар тарҷумаи Иствик иборай мазкур дар шакли «**has staked his end**», яъне «ба охири чизе нуқта гузоштан» омадааст:

Who has not accumulated good with dirhems and dinars,

Has staked his end upon his dirhems and dinars [171, 625].

Вале тарҷумаи Гладвин дар ин маврид саҳеҳтар ва фаҳмотар садо медиҳад:

He who hath not done good with money, hath lost his future hopes in attending to the acquisition of riches [174, 337].

Дар порчаи поён соматизми «сар» дар таркиби иборай «**мағзи сар**» омадааст, ки дар шакли «**brain in the head**» дар тарҷумаи Иствик ва дар шакли «**brains of the vain**» дар тарҷумаи Гладвин ифода ёфтаанд, ки мазмунан мувофиқат мукунад:

Рӯзаке чанд бош то бихӯрад,

Хок **мағзи сари** хаёландеш [173, 58].

Тарҷумаи Иствик:

Wait a few days till the earth consumes,

The brain in the head of the visionaty [171, 193].

Тарҷумаи Гладвин:

Wait only a few days, when the earth will consume the brains of the vain thinker [174, 156].

Ба ҳамин минвол, дар «Гулистон» вожаву ибораҳое, ки чузъи асосии онҳоро «сар» ташкил медиҳад хеле фаровон истифода шудааст. Ба монанди:

саркашӣ, саркуфт, сарчамъ, сари хидмат, сару рӯй, сари сулҳ, сари хок, сари зулф, сари ганҷ, сари хам, сари иштиҳо, сари хеш, сари кибр, сари ҳиҷлат, сари даст, сари бемор, сару но ва ғайра.

Зикр кардан ба маврид аст, ки дар забони тоҷикӣ вожаи «сар» яке аз калимаҳои сермаъно буда, ҳамчун полисемия (калимаҳои сермаъно) хеле зиёд истифода мешавад. Ба ҳамин маъно дар «Гулистон» низ зиёд корбурд шудааст, ки мо онҳоро сарфи назар намудем, зеро дар ин ҳолат онҳо наметавонанд ҳамчун соматизм номбар шаванд.

2.2.2. Соматизми «мӯй»

Соматизми дигари сомонимӣ, ки дар *қисмати сар* ҷой гирифтааст, «муй» мебошад. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ вожаи «*мӯй*» ба маънои зерин тафсир шудааст: найчаҳои маҳин ва нозук, ки дар сар, рӯй ва бадани инсон мерӯяд» [151, 807].

Соматизми «*мӯй*» дар «Гулистон» 13 маротиба дар шакли «*мӯй*», «*мӯй шикафтан*», «*мӯйи сар*», «*мӯйи сиях*» ва ғайра истифода шудааст. Масалан, дар қитъаи мазкур «*мӯй*» ба маънои асли омадааст:

Пиразане *мӯй* сияҳ карда буд,
Гуфтамаш: эй момаки деринарӯз.
Мӯй ба талбис сияҳ карда гир,
Рост нахоҳад шудан ин пушти кӯз [173, 178].

Дар тарҷумаҳои англисии Иствик ва Гладвин низ вожаи *мӯй* ба ҳамон маънои асли оварда шудааст:

Тарҷумаи Иствик:

An old hag had dyed hair black.
I said to her: 'O little mother of ancient days,
Thou hast cunningly dyed thy hair but consider.
That thy bent back will never be straight [171, 545]

Тарҷумаи Гладвин:

An old woman having stained her hairs black, I said to her, O my little old mother,
you have made your hair black, but cannot straighten your bent back [174, 303].

Саъдӣ дар «Гулистон» иборай «**мӯй шикофтан**»-ро ба маънои маҷозӣ истифода намудааст. **Мӯй шикофтан** дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънои «одами бодикқат, борикбин, нуктасанҷ» омадааст [151, 809]. Ҳамчунин, маънои «**бисёр нишонзани моҳир будан**»-ро ифода мекунад, ки шоир ба ҳамин маъно байтеро дар «Гулистон» барои тақвияти андешаҳо овардааст:

На ҳар кӣ **мӯй шикофад** ба тири чавшанхой,
Ба рӯзи ҳамлаи чанговарон бидорад пой [173, 194].

Дар тарҷумаи англисии ин байт иборай «**мӯй шикофидан**» дар шакли «**splits a hair**» омадааст, ки идиомай мазкур дар забони англисӣ асосан «*баҳс кардан ё хӯрдагирӣ кардан*»-ро дорад.

Тарҷумаи Иствик:

Not everyone who **splits a hair with a cuirass-** piercing arrow.
Can, on the day of attack by warriors, extricate his feet [171, 599].

Тарҷумаи Гладвин:

*Not every one who can **split a hair** with an arrow that will pierce a coat of mail, is able to stand against the warrior in the day of battle* [174, 323].

Бинобар ин, дар тарҷумаҳои байти болозикр он маънои асосиро ифода карда наметавонад.

2.2.3. Соматизми «гардан»

Гардан узви муҳими бадани инсон буда, дар «Гулистон»-и Саъдӣ чанд маротиба дар шакли вожаву ибораҳои *гардан, раги гардан, гардани бетмамаъ, гардани тоат* оварда шудааст. Масалан, дар порчаи зерин он дар таркиби иборай «*гардани бетмамаъ*» омадааст:

Ҳар кӣ бар худ дари суол кушод,
То бимирад, ниёзманд бувад.
Оз бигзору подшоҳӣ кун,
Гардани бетмамаъ баланд бувад [173,137].

Албатта, дар забони тоҷикӣ ибораҳои зиёди фразеологӣ бо вожаи «гардан» сохта шудаанд. Чунончи, *бо гардани баста, бо гардани қач, гардан*

додан, гардани касеро ба банд овардан, гардани касеро шикастан, гардани шахро мулоим кардан, гардан кашидан, гардан тофтан, гардан фаровардан, гардан кач кардан ва ғайра.

Ибораи фразеологии «**гардани бетамая**», ки дар байти боло оварда шудааст, таззоди ибораи «*гардан кач кардан*» буда, маънои дар назди касе сархам набудан, барои чизу ночиз умедвори касе нашудан ва монанди инхоро дорад.

Дар тарҷумаи англисии матни мазкур мутарҷим Иствик онро дар шакли «**neck without desire**» (*таҳтул.* «гардани бе умеду хоҳиш», «гардани бериё») оварда шудааст, ки мазмунан мувофиқат мекунад:

Who opens to himself a door for begging,
Will till he dies remain a needy fellow.
Abandon greediness and be a king,
Because a **neck without desire** is high [171, 425].

Гладвин байти мазкурро насрӣ тарҷума намуда, ибораи «*гардани бетамая*»-ро «**the neck of the contented**» тарҷума кардааст, ки маънои таҳлулафзии он «гардани бовикор» мебошад.

*Whosoever becomes a beggar, will be in want as long as he lives. Forsake covetousness, reing as a monarch; for the **neck of the contented** man is exalted* [174, 245]

Дар порчаи дигари шеърӣ ибораи «дар *гардани касе мондан*» истифода шудааст:

Пиндошт ситамгар, ки чафо бар мо кард,
Дар **гардани ӯ бимонду** бар мо бигузашт [173, 59].

Дар тарҷума вожаи *гардан* ба маънои аслӣ омадааст:

The tyrant fancied he had done injure to us,
It remained on his **neck** and passed away from us [174, 199].

Чои дигар соматизми мазкур дар таркиби ибораи «**гардани тоат**», *яъне сар фаровардан, итоат кардан* оварда шудааст:

Дареғо, **гардани тоат** ниҳодан,

Гараш ҳамроҳ будӣ даст додан.

Ба диноре чу хар дар гил бимонанд,

В-ар «алҳамд»-е бихоҳӣ, сад бихонанд [173, 179].

Зимни тарчума мутарчим Иствик онро дар шакли **neck in prayers** «гардани тоат (ибодат)» оварда шудааст, ки хангоми хондани матни пурра маъноӣ онро ифода карда метавонад:

It is useful to bend the **neck in prayers**,

If they are to be accompanied by almsgiving.

For one dinar he would remain sticking in mud like an ass,

But if thou askest for ‘Alhamdu he will recite it a hundred times [171, 549].

Вале Гладвин онро мазмунан тарчума карда, калимаи «гардан»-ро истифода намекунад:

If the performance of religious rites was to be accompanied with alms, they would remain like the ass in the mire; but if you require only the first chapter of the Koran, they will repeat it an hundred times [174, 304].

Дар порчаи зер соматизми *гардан* дар таркиби ибораи «*гардан ба даъвӣ афрохтан*» оварда шудааст, ки маъноӣ маҷозӣ дошта, дар тарҷумаи Иствик дар шакли «**neck with pretentious**» (*тахтул.* «гардани бо даъво; гардани даъводор») ва дар тарҷумаи Гладвин бошад, дар шакли «**stretcheth out his neck**», ки маъноӣ «гардан дароз кардан»-ро дорад, садо медиҳад.

Ҳар кӣ **гардан** ба даъвӣ афрозад,

Хештанро ба **гардан** андозад [173, 18].

Who lifts up his **neck** with pretentions,

Foes hasten to him from every side [171, 89]

Whosoever stretcheth out his neck, claiming consequence, is beset by enemies from all quarters [174, 108].

Дар порчаи зер ибораи «гардан аз мутоваати касе бипечонидан» истифода шудааст, ки маънои «нофармонӣ кардан», «сарпечӣ кардан»-ро ифода мекунад:

Муддате ҳукм ронд, то баъзе умарои давлат гардан аз мутоваати ӯ бипечониданд ва мулук аз ҳар тараф ба манозаат хоستان гирифтанд ва ба муқовимат лашкар оростан [173, 88].

Дар тарҷумаҳо дар шакли «withdrew their **necks** from his obedience» ва «swerved their **necks** from his obedience» омадааст, ки мазмунан мутобиқанд.

Тарҷумаи Иствик:

*Whereon the derwish reigned for a while until some amirs of the monarchy withdrew their **necks** from his obedience and kings from every side began to rise for hostilities and to prepare their armies for war [171, 289].*

Тарҷумаи Гладвин:

*For some time the Durwaish governed the kingdom, until part of the nobility swerved their **necks** from his obedience, and all the surrounding monarchs, engaging in hostile confederacies, attacked him with their armies [174, 195].*

2.2.4. Соматизми «рӯй» ва «риш»

Соматизми «рӯй» дар «Гулистон» 79 маротиба дар таркиби вожаву ибораҳои «рӯй», «зиштрӯй», «хубрӯй», «ситезарӯй», «махрӯй», «тозарӯй», «турушрӯй», «рӯйи зебо», «парирухсор», «биҳиштирӯй», «рӯйи накувон», «рӯйи душманон», «рӯйи дӯст», «покизарӯй», «дӯстрӯй», «рӯсиёҳӣ», «рӯйи тамаъ» ва ғайра оварда шудааст.

Масалан, дар ҳикояи зер соматизми «рӯй» ба маънои аслӣ дар таркиби ибораи «*рӯй дарҳам кашидан*», яъне аз касе рӯй гардондан омадааст. Ҷамчунин, муаллифи «Гулистон» дар қитъаи зер, ки марбути ҳамин ҳикоя мебошад, ибораи *рӯй туруш кардан*ро истифода намудааст. Маънои *рӯй туруш кардан* «*норизоӣ изҳор кардан; рӯй гардондан (аз касе)*» ва «*тозарӯй*» ба маънои «*кушодаҷеҳра*» оварда шудааст [152, 175]:

Яке аз уламо хӯрандаи бисёр дошту кафофи андак. Бо яке аз бузургон, ки дар ӯ муътақид буд, бигуфт: **Рӯй** аз таваққуи ӯ **дарҳам** кашид ва таарузи суол аз аҳли адаб дар назараиш нописанд омад:

Зи бахт **рӯй** **туруш** карда пеши ёри азиз,
Марав, ки айш бар ӯ низ талх гардонӣ.
Ба ҳоҷате ки равӣ, **тозарӯю** хандон рав.
Фурӯ набандад кори кушода пешонӣ [173, 112].

Дар тарҷумаи англисии ин асар, ки ба қалами Иствик мансуб аст, чунин омадааст:

One of the ullema had many eaters to provide for and only a slender income. This fact he communicated to a great man of whose character he entertained a very favourable opinion but his expectations were disappointed because the man made a wry face and averred that according to his opinion applications from respectable persons for aid are unbecoming.

*With a face made sad by misfortune, to a dear friend,
Do not go because thou wilt embitter his life also.*

*For the needful for which thou appliest, go with a fresh and smiling face.
The man of joyful countenance will not be unsuccessful in his affair [171, 367].*

Мутарчим Иствик онҳоро дар шакли **a wry face** «*рӯй турш кардан*», **face made sad** «*рӯй ғамгин нишон додан*», **fresh and smiling face** «*тозарӯй ва хандонрӯй*» тарҷума кардааст, ки ба мазмуни он мувофиқат мекунад.

Дар порчаи шеърӣ зер вожаи «**турушрӯй**» ҳамчун сифат омадааст, ки маънои «*бадқавоқ, бадмиҷоз*»-ро дорад.

Мабар ҳоҷат ба наздики **турушрӯй**,
Ки аз хӯйи бадаш фарсуда гардӣ.
Агар гӯйи ғами дил бо касе гӯй,
Ки аз рӯяш ба нақд осуда гардӣ [173, 113].

Мутарчим Иствик вожаи мазкурро дар шакли «**sour-faced**» тарҷума намудааст, ки чунин вожаи аз назари сохт таркибӣ дар забони англисӣ низ мавриди истифода қарор дорад.

Carry not thy necessity to a **sour-faced** fellow,
Because his ill-humour will crush thy hopes.
If thou confidest thy heart's grief, tell it to one,
Whose face will comfort thee like ready cash [171, 369].

Тарчумони дигар Гладвин бошад, таркиби «**sour countenance**»-ро дар тарчумаи вожаи «турушрӯй» истифода кардааст, ки соматизми *рӯй* дар он кор фармуда нашуда, матн мазмунан тарчума шудааст.

*Expose not your want to one of a **sour countenance**, for you will be distressed by his ill-nature. If you disclose the sorrows of your heart to any one, let it be to him whose pleasant countenance will assure you propt payment [174, 227].*

Соматизми «*рӯй*» дар забони тоҷикӣ дар таркиби ибораҳо ва вожаҳои «*рӯи зебо*» ва «*хубрӯй*» ба маънои «*соҳибчамол*» истифода мешавад:

«Сеюм, *хубрӯе*, ки даруни соҳибдилон ба маҳолатати ӯ майл кунад, ки бузургон гуфтаанд: «Андакии *чамол* беҳ аз бисёрии мол». Ва гуянд: «*Рӯи зебо* марҳами дилҳои хаста асту калиди дарҳои баста» Лочарам суҳбати ӯро ҳама ҷой ганимат шиносанд ва хидматашро миннат донанд.

Шоҳид он ҷо ки равад, хурмату иззат бинад,
В-ар биронанд ба қаҳраш падару модари хеш.
Парри товус дар **авроқи масоҳиф** дидам,
Гуфтам: «Ин манзилат аз қадри ту медонам беш»
Гуфт: «Хомӯш, ки ҳар кас, ки **чамоле** дорад,
Ҳар кучо пой ниҳад, даст бидорандаш пеш» [173, 127]

Дар тарчумаи англисии ин матн қонуниятҳои грамматикӣ забони англисӣ риоя гардидааст. Яъне вожаи «*хубрӯй*» дар забони тоҷикӣ чинс надорад, ба зан ё мард тааллуқ доштани он маълум нест, аммо дар тарчумаи забони англисӣ он дар шакли «**handsome fellows**», яъне «*марди хубрӯй*» омадааст:

*Thirdly, **handsome fellows** with whom the souls of pious men are inclined to commingle because it has been said that a little beauty is better than much wealth. An attractive face is also said to be a slave to despondent hearts and the key to*

looked doors, wherefore the society of such a person is everywhere known to be very acceptable.

A **beautiful** person meets with honour and respect everywhere,
Although perhaps driven away in anger by father and mother.

I have seen a peacock feather in the leaves of the Quran.

I said: «I see thy position is higher than thy deserts.»

It said: «Hush, whoever is **endowed with beauty**,

Wherever he places his foot, hands are held out to receive it [171, 409]

Гладвин вожаи «шоҳид»-ро, ки маҷозан маънои «зан ё ҷавони хушрӯй» [155, 60]-ро дорад, бо ибораи «**beautiful person**» тарҷума кардааст:

*Thirdly, the **beautiful person**, to whom the hearts of the virtuous are inclined, set a high value on his company, and consider it an honour to do him service. According to the saying, 'A little beauty is preferable to great wealth' A beautiful person is the balm for a wounded heart, and is the key of the locked door.*

The beautiful person, wheresoever he goes, meets with honor and respect, even if his father and mother should turn him out with displeasure. I saw a peacock's feather in the leaves of a Koran. I said, 'I consider this an honor much greater than your quality deserves'. He replied, 'Be silent; for whosoever has beauty, wherever he puts his foot, doth not every one receive him with respect? [174, 244].

Ибораи «*рӯи зебо*»-ро Иствик «**endowed with beauty**» тарҷума намудааст. Агарчӣ маънои таҳтуллафзиро дода натавонад ҳам, аз матни тарҷума ҳадафи асосии шоир фаҳмида мешавад.

Дидор муродифи «*рӯй*» аст, ки дар матни зерин оварда шудааст:

Дидор менамоию парҳез мекунӣ,

Бозори хешу оташи мо тез мекунӣ [173, 75].

Зимни тарҷума мутарҷим на аз соматизми **face**, балки дар шакли **countenance** истифода кардааст, ки синоними «*рӯй*» аст:

Thou showest thy **countenance** and then hidest it.

Enhancing thy value and augmenting our desire [171, 245].

Гладвин низ вожаи «**countenance**»-ро дар тарчума истифода намудааст:
*Thou showest thy countenance, and thou hidestit; by enchancing thy value,
thou increasest our desire* [174, 177].

Соматизми **рӯй** хеле серистеъмом буда, он дар таркиби иборайи **рӯйи шафоат**, яъне *хоҳиш*, *илтимос кардан* низ дар матн дида мешавад:

Яке аз вузарои некмаҳзар рӯйи шафоат бар замин ниҳоду гуфт... [173, 66].

Ҳангоми таҳлили матни мазкур мутарчим иборайи **рӯйи шафоат**-ро дар шакли **face of intercession** тарчума кардааст, ки мазмунан мувофиқ аст:

One of the veziers, placing the face of intercession upon the ground, and said [171, 219].

Гладвин дар ҷойи иборайи «**рӯйи шафоат**» вобаста ба мазмуни матн вожаи англисии **forehead** «пешонӣ»-ро истифода кардааст.

One of the ministers, a man of virtuous disposition, bent his forehead to earth, and implored mercy, saying [174, 167].

Соматизми **рӯй** дар таркиби иборайи «**рӯйи некбахтӣ**» низ ба назар мерасад:

Мабин он беҳамийятро, ки ҳаргиз,

Нахоҳад дид **рӯйи некбахтӣ**.

Ки осонӣ гузинад хештанро,

Зану фарзанд бигзорад ба сахтӣ [173, 40].

Дар матни англисӣ Иствик онро дар шакли **face of prosperity** «**рӯйи муваффақ**» овардааст, ки ба иборайи **рӯйи некбахт** муродиф аст:

Behold that dishonourable fellow who will never.

See the **face of prosperity**,

Will choose bodily comfort for himself,

Abandoning his wife and children to misery [171, 149].

Гладвин бошад, иборайи «**рӯйи некбахтӣ**»-ро «**good fortune**», яъне *бахти хуш* (*хушбахтӣ*) тарчума кардааст.

*Behold that shameless wretch, who will never experience **good fortune**; he consults his own ease, and abandons to distress his wife and children [174, 135].*

Дар ҷои дигари «Гулистон» соматизми **рӯй** дар таркиби ибори «**рӯйи лутф**» истифода шудааст:

Гар ба маҳшар хитоби қаҳр кунанд,
Анбиёро ҷӣ ҷойи маъзарат аст.
Парда аз **рӯйи лутф**, гӯ, бардор,
К-ашкиёро умеди маърифат аст [173, 240].

Дар тарҷумаи Иствик матни мазкур ибори «*рӯйи лутф*» дар шакли **face of mercy ба маънои «*рӯи раҳмдилӣ, нармдилӣ*»** омадааст, ки мазмунан мувофиқат мекунад, аммо дар забони англисӣ дарки он душвортар аст:

If at the resurrection he addresses us in anger,
What chance of pardon will even prophets have?
Say: 'Remove the veil from the **face of mercy**,
Because sinners entertain hopes of pardon' [171, 685].

Гладвин бошад, ибори «**рӯйи лутф**»-ро *thy mercy* (тахтул. «**лутфити**») тарҷума кардааст:

If at the resurrection he should be strict in judgment, what can even the Prophets plead in excuse? Let us say, «Out of thy mercy remove the veil, seeing that sinners are in hopes of pardon» [174, 371].

Соматизми **рӯй** дар таркиби вожаҳои *хушрӯй* ва *зиштрӯй* низ истифода шудааст. Аз ҷумла дар мисраи зер вожаи «*зиштрӯй*» зикр шудааст:

...Шӯйи зани **зиштрӯй** нобино беҳ! [173, 103].

Дар тарҷума он дар шакли **ugly women**, яъне зани *безеб* оварда шудааст, ки мазмуни он комилан мувофиқат мекунад. Аммо маълум мегарад, ки чунин вожаҳо бештар маънои маҷозӣ дошта, дар тарҷума онҳо мазмунан тарҷума намешаванд.

Ҳам дар тарҷумаи Гладвин ва ҳам Иствик ибори *зани зиштрӯй* «**ugly women**» тарҷума шудааст.

*It is better if the husband of an **ugly women** is blind [171, 333].*

It is best that the the husband of **ugly women** should be blind [174, 214].

Ҳамин тавр, дар «Гулистон» ибораҳои «*рӯйи накувон*», «*рӯйи душман*» «*рӯйи дӯст*», «*рӯйи тамаъ*», «*рӯи шафоат*», «*рӯйи некбахтӣ*», «*рӯйи малол*», «*рӯйи лутф*» ва вожаҳои «*хубрӯй*», «*ситезарӯй*», «*мохрӯй*», «*тозарӯй*», «*бихиштирӯй*», «*туруширӯй*», «*покизарӯй*», «*рӯсиёҳӣ*», «*зиштирӯй*» ва монанди ин истифода шудааст, ки чузъи ососии онҳоро соматизми «*рӯй*» ташкил медиҳад. Ибораву вожаҳои мазкур ба маънои маҷозӣ истифода шуда, дар тарҷумаҳои англисӣ ҳамин маъноҳо риоя гардидаанд. Вале дар баъзе маврид тарҷумаҳои ғалат низ ба назар мерасанд, ки мисоли онро дар боло нишон додем.

Соматизми «риш». Риш асосан ба мард тааллуқ дорад. Ҳар гоҳ сухан доир ба риш меравад, ҳатман мард дар назар дошта мешавад. Саъдӣ дар асари мавриди таҳқиқ аз соматизми «*риш*» хеле васеъ истифода кардааст. Масалан, дар ҳикояи мазкур вожаи «*риш*» ба маънои аслии омадааст:

«...Чандон ки *ришу* гиребони маллоҳ ба дасти ҷавон афтод, ба худ дар кашид ва бе муҳобо кӯфтан гирифт [173, 131].

Дар тарҷумаҳои англисии ҳикояи мазкур Иствик ва Гладвин вожаи *риш*-ро ба маънои аслии дар забони англисӣ «*beard*» дуруст тарҷума намудаанд.

Тарҷумаи Иствик:

«...*As soon as the young man's hand could reach the beard and collar of the boatman, he immediately knocked him down*» [171, 413].

Тарҷумаи Гладвин:

As soon as the young man's hands were of the boatman's beard and collar, he dragged him towards him, and knocked him down without ceremony [174, 247].

Иборати фразеологии «*риш дар дасти касе доштан*» киноя буда, маънои «*ихтиёр дар дасти касе доштан*»-ро дорад:

Ҳар кӣ дил пеши дилбаре дорад,

Риш дар дасти дигаре дорад [173, 153]

Дар тарҷумаҳои Иствик ва Гладвин иборои «*риш дар дасти касе доштан*» дар шакли тахтуллафз оварда шудааст.

Тарҷумаи Иствик:

Who has his heart with a heart-ravisher,
Has his beard in another's hand [171, 481].

Тарҷумаи Гладвин:

Whosoever hath given his heart to a beloved object, has put his beard into the hands of another [174, 275].

Дар тарҷума мақоли мазкур ба маънои аслии тоҷикияш омадааст, ки мафҳуми ифодакунандаи маҷоз аст. Вале дар забони англисӣ дар чунин шакл дарк намудани иборои фразеологии мазкур ғайри имкон аст.

Дар порчаи дигар иборои *мӯйи баногӯш* ва вожаи *риш* оварда шудаанд. Иборои *мӯйи баногӯш* киноя аз зулф аст, ки онро зебу зиннати ҷавонӣ меноманд [179]:

Гар сабр кунӣ в-ар накунӣ, **мӯйи баногӯш**,
Ин давлати айёми накӯй ба сар ояд.
Гар даст ба чон доштаме ҳамчу ту бар **риш**,
Нагзоштаме то ба қиёмат, ки барояд [173, 155].

Дар тарҷумаҳои Иствик ва Гладвин иборои *мӯйи баногӯш* ба маънои *риш* «**beard**» тарҷума шудааст, ки маънои байтро халалдор мекунад. Вале дар байти дуҷум соматизми *риш* «**beard**» омадааст, ки дуруст, ҳадафрас ва мувофиқи мақсад аст:

Тарҷумаи Иствик:

Whether thou plukest out thy **beard** or not,
This happiness of youthful days must end.
Had I the power of life as thou of the **beard**,
I would not let it end till resurrection- day [171, 487].

Тарҷумаи Гладвин:

*Whether you allow **your beard** to remain or pull it out, still the season of youth will pass away. If I had such power over my life as you have over **your beard**, it should never depart until the day of resurrection [174, 277].*

2.2.5. Соматизмҳои «забон», «дандон», «даҳон»

Соматизмҳои «забон», «дандон», «даҳон» ба узвҳои қисми сар мансуб мебошанд. Вожаи «забон» дар фарҳангҳои муосир ба таври зер тафсир шудааст: «Забон - 1. узви дохилии даҳон, ки барои ба гулӯ фуру додани ғизо, дониستاني тамъ ва инчунин дар инсон барои нутқ хизмат мекунад; 2. маҷмуи воситаҳои овозӣ ва луғавию дастурӣ ки натиҷаи кори тафаккурро инъикос намуда, алоқа ва мубодилаи афкори одамонро таъмин мекунад; 3. сухангӯии (такаллуми) хоси ҳар миллат ва тоифа, лисон, лаҳҷа; 4. гуфтор, нутқ, таҳрир, баён» [Ошиба! Источник ссылки не найден., 498].

Дар «Гулистон» и Саъдии Шерозӣ соматизми «забон» ба маъноҳои асли ва маҷозӣ истифода шудааст. Масалан, дар қитъаи зер, «забон – калиди дари ганҷ» маънидод шудааст. Вале адиб дар байти аввал «забон дар даҳон» гуфта онро якбора ба ду маъно истифода бурдааст: яке забон ҳамчун узви даҳон ва, дигаре забон – воситаи муошират.

Забон дар даҳон эй хирадманд, чист?

Калиди дари ганҷи соҳибҳунар.

Чу дар баста бошад, чӣ донад касе,

Ки чавҳарфурӯш аст ё пилавар? [173, 12]

Дар тарҷумаи англисии он мутарҷим Иствик низ байти аввалро дар шакли *tongue in the mouth* «забон дар даҳон» тарҷума намудааст.

O intelligent man what is the **tongue in the mouth?**

It is the key to the treasure-door of a virtuous man.

When the door is closed how can know

Whether he is a seller of jewels or a hawker? [171, 80]

Мутарчими дигар Гладвин бошад, порчаи мазкурро ба наср оварда, соматизмҳои «забон» ва «даҳон»-ро дар шакли **tongue in a man's mouth**, яъне «забон дар даҳони мард» овардааст, ки мазмунан мувофиқат мекунад:

To what shall be likened the **tongue in a man's mouth**? It is the key of the treasury of wisdom: when the door is shut, who can discover whether he deals in jewels or in small ware? [174, 103].

Дар ҷои дигар муаллифи «Гулистон» вожаи «забонбурида»-ро чунин қор бастааст:

Забонбурида ба кунҷе нишаста «сумму букм»,

Беҳ аз қасе, ки набошад **забонаш** андар ҳукм [173, 11]

Дар ин байт вожаи «забонбурида» ба маънои маҷозии «соқит, бесадо, ҳомӯш» истифода шудааст. Вале ба маънои аслии ҳам истифода шуданаш мумкин аст. Ҷунончи: «забонбурида» қасе, ки забонашро буридаанд (барои он ки ҳомӯш бошад) [Охиба! Источник ссылки не найден., 500]. Аммо дар мисраи дуҷоми байти мазкур вожаи «забон» ба маънои *гуфтор, нутқ* истифода шудааст.

Дар тарҷумаи забони англисӣ вожаи «забонбурида» **cut tongue** омадааст. Мутарҷим ибораи **like one with** «*мисли қасеро*» пеш аз ибораи **a cut tongue** истифода намуда, дар тарҷума на вожаи *забонбурида*, балки мафҳуми он – «*ҳомӯш нишастани қасеро дар кунҷе*» аниқ нишон додааст:

To sit in a corner, like one with **a cut tongue**, deaf and dumb.

Is better than a man who has no command over his tongue [171, 78].

Гладвин вожаи «забонбурида»-ро **one deprived of the faculty of speech** «*он ки аз нутқ маҳрум*» ва ибораи «забонаш андар ҳукм»-ро **govern his tongue** «забонро идора қардан» тарҷума намудааст:

One deprived of the faculty of speech, who sitteth in a corner deaf and dumb, is preferable to him who cannot govern his tongue [174, 101].

Ибораи «забони мақол» дар матни зерини асари мазкур оварда шудааст, ки ба маънои: 1) *маҷозии* забони лаққӣ, серғап, серҷоғ; ва 2) *гуфтор, нутқ, забони гуфтор, муошират* истифода мешавад:

Кунад ҳароина ғайбат ҳасуди кӯтахдаст,

Ки дар муқобила гунгаш бувад **забони мақол** [173, 223].

Дар тарҷума мутарҷим ба маънои маҷозии ибораи *забони мақол* хуб сарфаҳм рафта, онро дар шакли **tongue of speech** «*забони гуфтугӯ*» истифода бурдааст, ки ба асли матн баробар тарҷума шудааст:

The envious mean fellow will certainly slander,

Whose **tongue of speech** is dumb when face to face [171, 655].

Гладвин бошад, дар тарҷумаи ибораи *забони мақол* ҳамон маънои маҷозии ибораи «*забони лаққӣ*» **loquacious tongue**-ро истифода бурдааст:

The abject envious wretch will slander the virtuous man when absent; but when brought face to face, his loquacious tongue becomes dumb [174, 354].

Дар порчаи зер якбора ду соматизм – ду маротиба вожаи «забон» ва як маротиба вожаи «даҳон» истифода шудааст:

Чун надорӣ камолу фазл, он бех,

Ки **забон** дар **даҳон** ниғаҳ дорӣ.

Одамиро **забон** фазиҳа кунад,

Чавзи бемағзро сабукборӣ [173, 219].

Ба ҳамин маъно дар забони тоҷикӣ мақоли «*забон дар даҳон посбони сар аст*» низ мавҷуд мебошад.

Дар тарҷумаҳои зер соматизмҳои мазкур айнан оварда шудаанд.

Тарҷумаи Иствик:

If thou possessest not the perfection of excellence,

It is best to keep thy **tongue** within thy **mouth**.

Disgrace is brought on a man by his **tongue**.

A walnut, having no karnel, will be light [171, 649].

Тарҷумаи Гладвин:

When you possess not perfection and excellence, you had better keep your tongue within your teeth. The tongue brings men into disgrace. The nut without kernel is a light weight [174, 351].

Дар матни зер иборай «*сари забон*» ба маънои «*нӯги забон*» истифода шудааст:

- *Хатмаи ба иллати он ихтиёр омад, ки Қуръон бар сари забон асту зар дар миёни ҷон!* [173, 179].

Дар тарҷумаҳои мазкур **tip of the tongue** яъне *нӯги забон* омадааст, ки ба асл баробар аст:

Тарҷумаи Иствик:

He selected the reading of the Quran because it is at the tip of the tongue but the money at the bottom of the heart [171, 549].

Тарҷумаи Гладвин:

He preferred reading the Koran because the words are at the tip of his tongue, and the money is in the inside of his heart [174, 304].

Дар порчаи зер соматизми «забон» дар таркиби иборай «*забони таън*» истифода шудааст, ки маънои «*маломату сарзаниш*»-ро ифода мекунад:

Ғолиби гуфтори Саъдӣ табарангез асту тибатомез ва кӯтаҳназаронро бад-ин иллат забони таън дароз гардад, ки мағзи димоғ беҳуда бурдан ва дуди чароғ бефоида хӯрдан кори хирадмандон нест [173, 246].

Истик низ иборай «*забони таън*»-ро дар шакли «**tongue of blame**» тарҷума кардааст. Ҳарчанд дар забони англисӣ чунин ибора роиҷ набошад ҳам, аммо мутарҷими бомаҳорат тавонистааст, ки мақсади муаллифро ба хонандаи англисзабон расонад:

Most of the utterances of Sa'di being exhilarant and mixed with pleasantry, shortsighted persons have on this account lengthened the tongue of blame, alleging that it is not the part of intelligent men to spend in vain the kernel of their brain, and to eat without profit the smoke of the lamp [171, 697].

Гладвин иборай «**tongue of reproach**»-ро дар тарҷума истифода кардааст, ки низ маънои «*забони таън*»-ро дорад.

The discourses of Saadi are for the most part cheerful, and mixed with pleasantry; on which account the short-sighted extend the tongue of reproach,

saying, that it is not the part of a wise man to waste the brain in vain pursuits, and to endure the smoke of the lamp without deriving any advantage [174, 378].

Дар порчаҳои зер ибораҳои «**забони сано**» яъне *мадҳу ситоиш кардан* ва «**забони тааруз**», яъне *эътироз ва ҷанг кардан* оварда шудааст:

Ҷавонро дастӣ ато баста буд, забони сано барқушуд, чандон ки зорӣ кард, ёрӣ накарданд [173, 130].

Яке аз он миён забони тааруз дароз кард ва маломат кардан оғоз... [173, 82].

Мутарҷими бомаҳорат Иствик дар тарҷумаи ибораҳои мазкур низ хато накарда карда, ибораи «**забони сано**»-ро **tongue of laudation**, яъне *забони мадҳу ситоиш* ва ибораи «**забони тааруз**»-ро **tongue of objection**, хеле моҳирона тарҷума кардааст. Аммо берун аз матн истифода шудани ибораҳои тарҷумашуда барои соҳибзабонон дар дарки онҳо душвориро ба бор меоварад:

*The youth's hands of payment being tied, he opened the **tongue of laudation** and although he supplicated the people greatly, they paid no attention [171, 413].*

One of them, however, lengthened out his tongue of objection and began to reproach me... [171, 269].

Гладвин ибораи «**забони сано**»-ро бо вожаи «**supplications** «зорӣ, илтимос, илтиҷо» тарҷума намудааст, ки ба мазмуни матн мувофиқат намекунад. Ибораи «**забони тааруз**» **tongue of opposition** тарҷума шудааст, ки он низ мазмуни матнро хуб ифода карда наметавонад:

*The young man, having no money, used **supplications**, but without effect, they saying, [174, 246]*

*One of them extended the **tongue of opposition**, and began reprimanding me, saying [174, 187].*

Ҳамин тавр, дар «Гулистон» соматизми **забон** дар таркиби ибораҳои «**забони тааруз**», «**забони таанут**», «**забони сано**», «**забони тоинон**», «**забони мардум**», «**забони ғасоҳат**», «**сари забон**», «**дасту забон**», «**теги забон**», «**забони мақол**», «**забони таън**» ва вожаҳои «**забондарозӣ**»,

«забонбурида», «забоноварон», «ширинзабон» ва ғайра истифода шуда, маъноҳои гуногун офаридааст. Вале дар тарҷума, ки аксарияти онҳо ҳарф ба ҳарф тарҷума шудаанд, дар дарки маънӣ барои соҳибзабонон мушкилӣ эҷод мекунаанд.

Дандон узви зарурӣ ва зиннати рӯи инсон аст. Дар осори Шайх Саъдӣ соматизми **дандон** дар таркиби ибораҳои «*дандон ба дандон мондан*», «*лаб ба дандон газидан*», «*бар касе дандон намудан*», «*захми дандон кашидан*» ва ғайра истифода мешавад. Масалан, дар қитъаи зерин соматизми **дандон** дар таркиби ибори «*захми дандон*» ба маънои маҷозӣ оварда шудааст:

Ҳаргиз эмин зи мор наншастам,
Ки бидонистам он чӣ хислати ӯст.
Заҳми дандони душмане бадтар аст,
Ки намояд ба чашми мардум дӯст [173, 133]

Дар тарҷумаи мазкур мутарҷим Иствик маънои ибори *захми дандони душман*-ро барои хонандаи англисзабон хеле содда ба маънои асл баён намудааст. Мутарҷим ибори «*дандони душман*»-ро шоирона «**foe's tooth**» тарҷума кардааст:

I never sat secure from a serpent,
Till I learnt what his custom was.
The wound from a **foe's tooth** is severe,
Who appears to be a friend in the eyes of men [171, 419]

Гладвин «*дандони душман*»-ро ***teeth of an enemy*** тарҷума кардааст.

*I never thought myself secure from the serpent, because I knew his disposition. A wound from the serpent, because I knew his disposition. A wound from the **teeth of an enemy** is most severe, when it is given under the semblance of friendship [174, 250].*

Дар қитъаи дигар ибори «*кандани дандон*» дар шакли «*бадар кардани дандон*» омадааст:

Надидай, ки чӣ саҳтӣ ҳамерасад ба касе,
Ки аз даҳон-ш **бадар мекунанд дандоне.**

Қиёс кун, ки чӣ ҳолат бувад дар он соат,

Ки аз вучуди азизаш бадар равад чоне [173, 173]

Дар тарҷумаи англисии қитъаи мазкур мисраи дуюм «**the teeth of whose mouth are being extracted**» дар шакли чумлаи саволӣ (пурсиш) кор фармуда шудааст:

Hast thou not seen what misery he feels,

The teeth of whose mouth are being extracted?

Consider what his state will be at the hour.

When life, so precious to him, abandons his body [171, 529].

Гладвин ибораи «аз даҳон бадар кардани дандон»-ро дар шакли «**teeth drawn out of his mouth**» тарҷума кардааст:

*Have you not seen what pain he suffers who has one of his **teeth drawn out of his mouth**? Think, then, what must be the state in that moment when the soul is departing from this precious body [174, 298].*

Дандон ва хусусиятҳои кундшавии он дар ҳикояти дигари «Гулистон» равшан баён гардидааст:

*...Ҳама касро **дандон** ба турушӣ кунд шавад, магар қозиёнро, ки ба ширинӣ [173, 244].*

Мутарҷимон Иствик ва Гладвин зимни тарҷумаи ин ҳикоят соматизми дандон-ро ба маънои асли тарҷума намуда, ба асли матн мувофиқ кунонидаанд:

Тарҷумаи Иствик:

*The **teeth** of all man are blunted by sourness, but those of the qazi by sweetness [171, 693].*

Тарҷумаи Гладвин:

*The **teeth** of every one are blunted by sourness, expecting the Cazy's which are affected by sweetness [174, 367].*

Даҳон ҳамчун узви муҳими инсон дар асари Саъдии Шерозӣ «Гулистон» 24 маротиба истифода шудааст. Соматизми «даҳон» ҳамчун чузъи асосӣ дар таркиби ибораҳои «даҳони моҳӣ», «даҳони аждарҳо»,

«даҳони хубрӯй», «даҳони шер» ва ғайра низ оварда шудааст. Масалан, дар китъаи мазкур соматизми «**даҳон**» ба маънои аслӣ, яъне узви инсон оварда шудааст:

На чандон бихӯр, к-аз **даҳонат** барояд,

На чандон, ки аз заъф чонат барояд [173, 110].

Иствик дар тарҷумаи англисӣ вожаи «**даҳон**»-ро ба маънои аслии калима «**mouth**» истифода намудааст.

Eat not so much that it comes up to thy **mouth**.

Nor so little that from weakness thy soul comes up [171, 359].

Аммо Гладвин ҳангоми тарҷума дар ҷойи вожаи **даҳон** «**mouth**» вожаи **гулӯ** «**throat**»-ро истифода кардааст. Зикр бояд кард, ки дар забони англисӣ ба мафҳуми «гулӯ» чунин маъноҳо бештар истифода мешаванд. Аз ин рӯ, мутарҷим аз ҳамин имконияти забони англисӣ хеле хуб истифода кардааст.

*Eat ye and drink, but not excess. Eat not so much as to cram yourself up to the **throat**, neither so little that you should die of weakness* [174, 223].

Шоир дар порчаи шеърӣ зер ду соматизм: «**даст**» ва «**даҳон**»-ро дар таркиби ибораҳои «даҳони хубрӯй» ва «*дасти зишт*» истифода кардааст. Дар байти мазкур мақсад аз вожаи «**хубрӯй**» *духтари зебост* ва «даҳони хубрӯй» *даҳони духтари зебост*:

Бӯйи пиёз аз **даҳани хубрӯй**,

Нағзтар ояд, ки гул аз *дасти зишт* [173, 176].

Иствик ибораи «даҳони хубрӯй»-ро «**mouth of a pretty face**», яъне даҳони рӯйи зебо, ки мухотаб *даҳони духтари хубрӯй* (дар ин ҷо **pretty face** «хубрӯй») айнан тарҷума намудааст:

The smell of an onion from the **mouth of a pretty face**,

Is indeed better than a rose from an ugly hand [171, 537].

Гладвин «даҳони хубрӯй»-ро «**beautiful mouth**» тарҷума кардааст, ки маънои «даҳони зебо»-ро дорад. Вале новобаста аз ин маънои байт дуруст зоҳир мешавад:

The scent of onions from a beautiful mouth is more fragrant than the odor of the rose from the hand of one who is ugly [174, 301].

Ба чуз аз ин, дар порчаҳои шеърӣ Саъдӣ борҳо соматизми **даҳонро** дар шакли «**даҳан**» низ истифода кардааст, ки байтҳои зер барои намуна оварда мешаванд:

То нек надонӣ, ки сухан айнаи савоб аст,

Бояд, ки ба гуфтан **даҳан** аз ҳам накушоӣ [173, 237].

Тарҷумаи порчаи шеърӣ зеро Иствик ва Гладвин айнан овардаанд:

Тарҷумаи Иствик:

Until thou knowest thy words to be perfectly suitable,

Thou must not open thy **mouth** in speech [171, 681].

Тарҷумаи Гладвин:

As long as you are in doubt whether an expression is perfectly correct, you ought not to open your mouth [174, 369].

Байти дигар:

Сулҳ бо душман агар хоҳӣ, ҳар гаҳ ки туро,

Дар қафо айб кунад, дар назараш таҳсин кун.

Сухан охир ба **даҳон** мегузарад музиро,

Суханаш талх нахоҳӣ, **даҳанаш ширин** кун [173, 52].

Тарҷумаи Иствик:

If thou desirest peace from the foe, whenever he,

Finds fault behind thy back praise him to his **face**.

A vicious fellow's **mouth** must utter words,

If thou desirest not bitter words, **sweeten his mouth** [171, 179].

Тарҷумаи Гладвин:

*If you wish to preserve peace with your enemy, whenever he slanders you in your absence, in return praise him to his **face**; at any rate, as the words will issue from the **lips** of the pernicious man, if you wish that his speech should not be bitter, make his **mouth** sweet [174, 149].*

Дар ин чо зикр бояд кард, ки Гладвин чумлаи фразеологии «*сухан дар даҳон гузоштан*»-ро «*as the words will issue from the lips*», яъне мазмунан «сухан бар лаб» тарчума кардааст.

2.2.6. Соматизмҳои «чашм», «мижгон» ва «абрӯ»

Чашм ҳамчун узви инсон барои дидан ва собит намудани маълумот хизмат мекунад. Дар забони тоҷикӣ соматизми **чашм** дар шаклҳои гуногун ифода меёбад. Саъдӣ дар «Гулистон» аз соматизми **чашм** ва шаклҳои дигари он, чун «*дидаи бедор*», «*чаши шаҳло*», «*чаши ҷоду*», «*чаши тезбин*», «*чаши кушода*», «*чаши танг*», «*чаши бад*», «*чаши дилбар*», «*чаши масту махмур*», «*чаши хумор*», «*чаши умед*», «*чаши ҳиммат*», «*чашихона*», «*чаши ҳақорат*», «*шӯхчаши*», «*чаши мардум*», «*чаши адоват*», «*чаши душман*», «*чаши иродат*», «*чаши шоҳид*», «*чаши бадандеш*», «*чаши Мачнун*», «*чаши фитна*», «*чаши хурӯс*», «*чаши давлат*», «*чашидард*», «*чаши гадоён*» ва ғайра истифода намудааст, ки ифодакунандаи маъноҳои гуногун мебошанд.

Дар порчаи зер соматизми «**чашм**» дар таркиби ибораи «*чаши фитна*» оварда шудааст, ки ба маънои *чаши изво*, *чаши шӯру шар*, *ошӯб*, *балво* истифода мешавад.

Як дам, ки **чаши фитна** ба хоб аст, зинҳор,

Бедор бош, то наравад умр бар фусӯс [173, 168].

Дар тарҷумаи англисии порчаи мазкур мутарҷим онро дар шакли **eye of confusion** - чашми хичолат, шармандагӣ, ошуфтагӣ овардааст, ки то ҳақде ба маънои асл мувофиқат мекунад, ҳарчанд дар забони англисӣ чунин ибораорой вучуд надорад.

Whilst alas for only a moment the **eye of confusion** is asleep?

Remain awake that life may not elapse in vain [171, 519].

Гладвин бошад, ибораи «*eye of enmity*»-ро истифода бурдааст, ки маънои «чашми душман»-роифода мекунад, ки тарҷумаи мазкур аз маънои асл дур шудааст.

Is that instant when the eye of enmity is asleep, be thou upon the watch, lest some mischance befall you; [174, 293].

Дар матни зер соматизми **чаши** дар таркиби иборай «**чаши** **Мачнун**» оварда шудааст, ки маъноӣ *чашии ишқ*-ро дорад.:

- *Аз дариҷаи чашии Мачнун бояд дар ҷамоли Лайлӣ назар кард, то сирри мушоҳидаи ӯ дар ту таҷаллӣ кунад [173, 165].*

Дар тарҷумаи англисии матни мазкур иборай «**чаши** **Мачнун**» дар шакли **Majnun's eye** омадааст, ки айнан тарҷума шудааст.

It would have been necessary to look from the window of Majnun's eye at the beauty of Laila when the mystery of her aspect would have been revealed to thee. [171, 513].

Гладвин иборай мазкурро **eyes of Majnoon** «чаши Мачнун» тарҷума кардааст:

The beauty of Leila must be seen with the eyes of Majnoon! [174, 289].

Дар порҷаи зер ибораҳои «*дидаи инкор*», «*чашии иродат*» ва вожаи «*чаши*» истифода шудаанд, ки дар ин ҷо иборай «**дидаи инкор**» маъноӣ *рад кардан* ва «**чашии иродат**» маъноӣ *бо ихлос ва майле нигоҳ карданро* дорад.

Касе ба **дидаи инкор**, агар нигоҳ кунад,

Нишони сурати Юсуф диҳад ба нохубӣ.

В- агар ба **чашии иродат** нигоҳ кунӣ дар дев,

Фариштаг намояд ба **чаши** каррубӣ [173, 146].

Дар тарҷумаи порҷаи мазкур Иствик иборай «*дидаи инкор*»-ро **unfavourable eye**, яъне *дидаи нохуш* ва иборай «*чашии иродат*»-ро дар шакли **eye of desire**, яъне *чашии хоҳиш* тарҷума намудааст. Аммо соматизми **чаши** на дар шакли «**eye**», балки ҳамчун *нигоҳ* «**sight**» овардааст, ки мазмунан мувофиқат мекунад:

If anyone looks with an **unfavourable eye**,

Even the figure of Joseph will indicate ugliness.

And if he looks with the **eye of desire** on a demon,

He will appear an angel, a cherub in his **sight** [171, 461].

Дар тарҷумаи Гладвин низ вожаҳо айнан истифода шудаанд.

Should any one look unfavourably on another, the beauty of Joseph would appear deformity; and if he casteth the eyes of desire on a demon, he will seem a cherub in his sight [174, 266].

Соматизми **чашм** дар «Гулистон» серистеъмол аст, адиб онро дар таркиби ибораҳои «*чаши адоват*», «*чаши душман*» истифода кардааст:

Хунар ба **чаши адоват** бузургтар айб аст,

Гул аст Саъдию дар **чаши душманон** хор аст [173, 138].

Дар тарҷумаи англисӣ «*чаши адоват*» ва «*чаши душманон*» як маротиба дар шакли - **foeman's eye** оварда шудааст, аммо мазмунан ба матни асли мутобиқ аст:

No fault's like virtue to the **foeman's eye**,

Who, e'en in Saadi's self, would thorns descry [171, 150].

Гладвин ибораҳои «*чаши адоват*» ва «*чаши душманон*»-ро **inimical eye** ва **the eyes of his enemies** тарҷума кардааст, ки ҳар ду маънои «*чаши душман*»-ро доранд.

To the inimical eye virtue is the greatest blemish. Saadi is indeed a rose, but in the eyes of his enemies he appears a thorn [174, 257].

Дар ҳикояти дигар адиб соматизми «**чашм**»-ро дар таркиби ибори «**чаши гадоён**» ва муродифи он «**дида**»-ро дар таркиби ибори «**дидаи аҳли тамаъ**» истифода намудааст:

*Ба узри он ки аз дастии мутаваққон ба ҷон омадаанд ва аз руқъаи гадоён ба фиғон ва муҳоли ақл аст, реғи биёбон дур шавад, ки **чаши гадоён** пур шавад!*

Дидаи аҳли тамаъ ба неъматии дунё,

Пур нашавад, ҳамчунон ки чоҳ ба шабнам [173, 200].

Дар тарҷумаи ҳикоя Иствик «**чаши гадоён**»-ро ба маънои **expecting favours**, яъне *умед доштан* оварда, **чашм** зикр нагардидааст, аммо дар порчаи шеърӣ, **дидаи аҳли тамаъ** дар шакли **eye greediness** – **чашмгурусна**, **чаши харис** овардааст, ки мазмунан мувофиқат мекунад:

This is excusable because they are teased out of their lives by people expecting favours and driven to lamentation by petitions of mendicants; it being according to common sense an impossibility to satisfy beggars even if the sand of the desert were to be transmuted into pearls.

The **eye greediness**, the wealthy of the world,
Can no more fill than dew can replenish a well [171, 615].

Гладвин ибораҳои болозикро **the eyes of the beggars** «чашми гадоён» ва **eye of an avaricious man** «чашми одами хасис» тарчума кардааст.

In this they are excusable, they are teased out of their lives with beggarly petitions; and it is a contradiction to reason to suppose that, if the sands of the desert were converted into pearl, they would satisfy the eyes of the beggars.

The eye of an avaricious man cannot be satisfied with wealth, any more than a well can be filled by dew [174, 331].

Дар порчаи дигар адиб иборати «**чашми некӣ**» истифода кардааст, ки маънои «*некӣ кардан*»-ро ифода мекунад.

Ҳар он ки тухми бадӣ кишту **чашми некӣ** дошт,
Димоғи беҳуда пухту хаёли ботил баст [173, 34].

Дар тарҷумаи матни мазкур мутарҷим «*чашми некӣ*»-ро истифода накарда, мазмуни онро дар шакли **expects good fruit**, яъне «**меваи хуберо интизор шудан**» овардааст, ки мазмунан моҳияти порчаи шеърро ифода мекунад. Мутарҷим бо назардошти қисмати аввали байт «*ҳар он ки тухми бадӣ кишт*» иборати «**чашми некӣ**»-ро мазмунан «**меваи хуберо интизор шудан**» тарчума кардааст.

Whoever sows bad seed and **expects good fruit**,
Has cudgelled his brains for nought and begotten vain imaginations
[171, 131].

Гладвин ба ҳамин маъно таркиби «**looketh for good fruit**», яъне «*меваи хуб мечӯяд*»-ро истифода бурдааст.

Whosoever soweth bad seed, and looketh for good fruit, tortureth his imagination in vain, making a false judgment of things [174, 128].

Дар ҳикояти дигар нависанда ибораи «*чашми ҳақорат*»-ро истифода намудааст, ки маънои *таҳқир карданро* ифода мекунад:

*Ду амирзода дар Миср буданд. Яке илм омӯхту дигаре мол андӯхт. Оқибатуламр он яке алломаи аср гашту ин яке азизи Миср шуд. Пас ин тавонгар ба **чашми ҳақорат** дар фақеҳ назар кардию гуфтӣ... [173, 107].*

Дар тарҷума дар ҷойи соматизми «**чашм**» дар таркиби «*чашми ҳақорат*» ибораи **looked with contempt**, яъне «*нигоҳи таҳқиромез*» аз ҷониби ҳарду тарҷумон – Иствик ва Гладвин тарҷума шудааст, ки мазмунан моҳияти масъаларо равшан мекунад.

Тарҷумаи Иствик:

*Two sons of amir were in Egypt, the one acquiring science, the other accumulating wealth, till the former became the ullemma of the period and the other the prince of Egypt; whereon the rich man **looked with contempt** upon the faqih and said; [171, 349].*

Тарҷумаи Гладвин:

In Egypt dwelt two sons of a nobleman, one of whom acquired learning, and the other gained wealth; the former became the most learned man of his time, and the other prince of Egypt. Afterwards the rich man looked with contempt on his learned brother, and said [174, 219].

Дар порчаи дигари шеърӣ адиб мухотаб аз ибораи «**чашми шоҳид**» маҳбуб ё маъшуқа аст, яъне *чашми дӯстдоштаро* корбурд намудааст.

Чу дар **чашми шоҳид** наёяд зарат,

Зару хок яксон намояд барат [173, 147].

Иствик ибораи «*чашми шоҳид*»-ро айнан дар шакли «**sweetheart's eye**» овардааст, ки чунин шакли тарҷума барои соҳибони забони англисӣ низ қобили қабул мебошад. Вожаи «**sweetheart**» дар забони англисӣ маънои «*маъшуқ, маҳбуб; азиз, гиромӣ*» [144, 1822]-ро дорад.

When thy **sweetheart's eye** has no regard for gold,

Mud and gold are of equal value to thee [171, 467].

Гладвин дақиқназарона «чашми шохид»-ро ба маънои махбуб азиз, маъшука тарчума кардааст.

When your sweetheart will not look at your gold, that metal and earth appear alike in your sight [174, 268].

Дар порчай дигар соматизми **чашм** дар таркиби иборай «*чашми бадандеш*» оварда шудааст, ки маънои «*шахси бадандеш ва бадсигол*»-ро дар назар дорад.

Чашми бадандеш, ки барканда бод,

Айб намояд хунараш дар назар.

В-ар хунаре дорию ҳафтод айб,

Дӯст набинад ба чуз он як хунар [173, 150].

Дар тарчумаи англисии ин порчай шеърӣ иборай «*чашми бадандеш*» дар шакли **ill-wishing eye** омадааст. Зикр бояд кард, ки вожаи мураккаби нимтередор **ill-wishing** дар муқобили вожаи мураккаби нимтередори **will-wishing** сохта шудааст, ки маънои «**бадсигол, бадандеш**»-ро пурра дода метавонад.

The **ill-wishing eye**, be it torn out,

Sees only defects in his virtue.

But if thou possessest one virtue and seventy faults,

A friend sees nothing expect that virtue [171, 473].

Гладвин иборай «**the malignant eye**»-ро овардааст, ки ин низ ҳамон маъноро ифода карда метавонад:

The malignant eye, which I wish may be torn out, regards every virtue as a blemish; but if you have only one excellency and seventy faults, the friend will perceive nothing but that single virtue [174, 271].

Дар қитъаи зер иборай «**чашми танг**» истифода шудааст, ки маънои маҷозӣ дошта, маънои «*ҳарисӣ*»-ро ифода мекунад:

Он шунидастӣ, ки дар ақсои Ғур.

Борсолоре бияфтод аз сутур,

Гуфт: **Чашми танги** дунёдорро,

Ё қаноат пур кунад, ё хоки гӯр [173, 121].

Дар тарҷумаи англисӣ «**чаши танг**» ба маънои аслии «**narrow eye**» омадааст, аммо ба маънои маҷозӣ кор фармуда шудани он дар забони англисӣ нест ва бинобар ин дарк кардани он хеле душвор мегардад.

Thou mayest have heard that in the plain of Ghur
Once a leader fell down from his beast of of burden,
Saying: The **narrow eye** of a wealthy man.

Will be filled either by content or by the earth of the tomb» [171, 391].

Гладвин иборай «**чаши танг**»-ро the **covetous eye** тарҷума кардааст, ки маънои «**чаши ҳарис**», «**чаши гурусна**»-ро ифода мекунад. Ҳарчанд чунин ибора «**covetous eye**» дар забони англисӣ мавҷуд нест, вале мутарҷим тавонистааст, ки чунин ибораро созад.

*Have you not heard, that once upon a time, a chief, as he was travelling in the desert of Ghoor, fell from his camel? He said that the **covetous eye** of the worldly man is either satisfied through contentment, or will be filled with the earth of the grave» [174, 237].*

Вожаи «**чаши ҳиммат**» ҳамчун иборай фразеологӣ дар матни зерин омада, ба маънои «*саховат ва ҷавонмардӣ*» корбурд шудааст:

Дарвешеро шунидам, ки ба зоре дарнишаста буд ва дар ба рӯй аз ҷаҳониён баста ва мулуку агниёро дар чаши ҳиммати ӯ шавкату ҳайбат намонда [173, 137].

Дар тарҷумаи англисии Иствик «**чаши ҳиммат**» ба маънои «**чаши умед**» омадааст, ки дар ин ҷо низ мутарҷим аз асли маъно каме дур рафтааст:

*I heard that a dervish, sitting in a cave, had closed the doors upon the face, of the world, so that no regard for kings and rich persons remained in **the eyes of his desire** [171, 425].*

Дар тарҷумаи матни мазкур иборай «**чаши ҳиммат**» аз ҷониби Гладвин сарфи назар шудааст:

I saw a Durwaish, who, having seated himself in a cave, had given up worldly society, regarding neither kings nor princess [174, 254].

Дар ҳикояти дигар Шайх Саъдӣ соматизми «**чаши**м»-ро дар таркиби ибораи «**чаши**ми давлат» истифода карда, муродифи он вожаи «**дида**»-ро якҷо бо вожагони ҷуфти «**дида**ву **дил**» корбур намудааст:

*Пире ҳикоят кунад, ки духтаре хоста будам ва ҳуҷра ба гул ораста ва ба хилват бо ӯ нишаста ва **дида**ву **дил** дар ӯ баста. Шабҳои дароз нахуфтаме ва базлаҳову латифаҳо гуфтаме бошад, ки муонасат назираду ваҳшат назирад. Аз ҷумла шабе мегуфтам: «Бахти баландат ёр буваду **чаши**ми **давлатат** бедор, ки ба суҳбати пире афтодӣ пухта, парварда, ҷаҳондида, орамида ва гарму сард чашида, неку бад озмуда, ки ҳаққи суҳбат бидонаду шарти муваддат ба ҷой оварад, мушфиқу меҳрубон, хуштабъу ширинзабон [173, 174].*

Дар тарҷумаи англисии матни болозикр, ки аз ҷониби Иствик анҷом дода шудааст, соматизми «**дида**» дар шакли «**eye**» ва ибораи «**чаши**ми давлат» **eye of fortune** истифода шудааст, ки дар инҷо ибораи «**чаши**ми давлат» ба маънои «**чаши**ми **бахт**» тарҷума шудааст:

*It is related that an old man, having married a girl, was sitting with her privately in an apartment adorned with roses, fixing his **eyes** and **heart** upon her. He did not sleep during long nights but spent them in telling her jokes and witty stories, hoping to gain her affection and to conquer her shyness. One night, however, he informed her that luck had been friendly to her and the **eye of fortune** awake because she had become the companion of an old man who is ripe, educated, experienced in the world, of a quiet disposition, who had felt cold and warm, had tried good and bad, who knows the duties of companionship, is ready to fulfill the conditions of love, is benevolent, kind, good-natured and sweet tongued [171, 533].*

Дар тарҷумаи Гладвин на ибораи «**чаши**ми давлат», балки ибораи «**давлати** бедор» (аз таркиби «**чаши**ми **давлатат** бедор») бо вожаи «**fortune**»

омадааст, ки маънои матн коста намешавад ва дар тарҷума низ фаҳмотар инъикос меёбад.

*An old man, telling a story about himself, said: «When I married a young virgin, I bedecked a chamber with flowers, sat with her alone, and had fixed my eyes and heart solely upon her. Many long nights I passed without sleep, repeating jests and pleasantries, to remove shyness, and make her familiar. On one of those nights I said, **fortune** has been propitious to you, in that you have fallen into the society of an old man, of mature judgment, who has seen the world, and experienced various situations of good and bad fortune, who knows the rights of society, and has performed the duties of friendship, one who is affectionate, affable, cheerful, and conversable [174, 299].*

Ҳамин тавр, дар «Гулистон» соматизми «**чашм**» ва муродиҳои он «**дида**» ҳам дар таркиби вожаҳои мураккаб (**чашмхона, шӯхчашм, шӯхдида**) ва ҳам ибораҳои озоду рехта (**чашми тақдир, чашми танг, чашми ҳиммат, чашми адоват, чашми фитна, чашми мардум, чашми ҳақорат**); (**дидаи шӯх, дидаи аҳли тамаъ, дидаи танг, дидаи қосид** ва ғайра) васеъ қорбурд шудааст.

Ҳамчунон, соматизми **мижгон**, ки узви пайваст бо чашми инсон аст ва зиннати чашм аз дарозӣ ва печидагии мижгон вобастагӣ дорад, дар «Гулистон»-и Саъдӣ чандин маротиба истифода шудааст:

Дарозии шаб аз **мижгони** ман пурс,

Ки як дам хоб дар **чашмам** нагаштаст [173, 82].

Қитъаи зерин дар тарҷумаи англисии Иствик ва Гладвин ба маънои асли ба қор бурда шуда, дар он вожаҳои *мижгон* «**eyelids**» ва чашм «**eyes**»:

Ask the length of the night from my **eyelids**,

For sleep did not enter my **eyes** one moment [171, 269].

Ask the length of the night from my eyelids, which have not been closed a single moment [174, 187].

Абрӯ низ дар рӯйи инсон боиси зам кардани зебоӣ мегардад. Бахусус, дар адабиёти классикии форсу тоҷик соматизми **абрӯ** дар шаклҳои

«камонабрӯ», «абрӯи думи мор» ва ғайра истифода мешавад. Шоир дар қитъаи зерин ибораи «абрӯи турушишин»-ро истифода кардааст, ки маънои *хашмгин* ва *заболуд буданро* ифода мекунад:

Он шоҳидию хашм гирифтаи бинаш,

В-он уқда бар **абрӯи турушишинаш** [173, 166].

Ибораи «абрӯи турушишин»-ро Иствик «**sweet eyebrow**» тарҷума карда, Гладвин баръакс «**arched eyebrow**», яъне абрӯи хамида онро тарҷума кардааст:

Тарҷумаи Иствик:

Look at that sweetheart and his getting angry,

And that bitter knot of his sweet eyebrow [171, 515].

Тарҷумаи Гладвин:

*Behold that beautiful girl, how rude she is! Behold her **arched eyebrow**, what a sweet frown it exhibits!* [174, 290].

Ранги абрӯи боиси хушрӯии инсон мегардад. Шоир дар таркиби мақоли «*вусма ба абрӯи кӯр*» бо истифода аз соматизми **абрӯ** ба он ишора дорад, ки зиннати *абрӯи* ба чашми кӯр фоида надорад:

Кас натавонад гирифт домани давлат ба зӯр,

Кӯшиши бефоида-ст вусма бар **абрӯи кӯр** [173, 125].

Дар порчаи зер ибораи «**абрӯи кӯр**»-ро Иствик дар шакли **bald man's brow** (*тахтул.* «пешнонии бемӯи мард») ва Гладвин **eyes of the blind** «чашмони нобиноён» тарҷума шудааст.

Тарҷумаи Иствик:

No one can grasp the skirt of luck by force,

It is useless to put vasmah on a **bald man's brow** [171, 405].

Тарҷумаи Гладвин:

*Riches are not to be obtained by bodily exertion, but the remedy against want is to moderate our desire. No one can seize the skirt of wealth by force; it is lost labor to anoint the **eyes of the blind** with salve* [174, 242].

2.2.7. Соматизми «гӯш»

Гӯш ҳамчун узви инсон ва ҳайвон хусусияти шунавой ва дарки олами маъниро дорад. Ин узви ҳаётан муҳим ҳам барои инсон ва ҳам барои ҳайвон, паранда ва мавҷудоти дигари табиат як хел хизмат мекунад. Вожаву ибораҳои зиёде тавассути соматизми гӯш дар забони тоҷикӣ эҷод шудаанд. Чунончи: *гӯш андохтан, гӯш додан, гӯш вазнин шудан, гӯш доштан, гӯш сих кардан, гӯш тасфидан, гӯш ба даҳони касе дӯхтан, гӯш ба тарафе рост кардан, гӯш ба фармони касе будан, гӯш ба қимор будан, гӯши касеро тофтан, гӯшу майнаи касеро осуда мондан, гӯшу чашми касе шудан, гӯшу ҳуш ба касе будан, аз гӯш набаровардан, аз ин гӯш даромада аз он гӯш баромада рафтан, ба гӯши касе расондан, ба гӯши касе хондан, ба гӯши худ бовар накардан, гап ба гӯш надаромадан, дар гӯш доштан, саропо (сарто по) гӯш шудан // ҳама тан гӯш гардидан, девор муш дорад, муш-гӯш (зарб.).*

Саъдии Шерозӣ аз соматизми гӯш дар «Гулистон» 26 маротиба истифода намудааст. Масалан, дар қитъаи мазкур аз соматизми «гӯш» ва муҳимтарин амали он – *шунидан* истифода кардааст:

Гӯш тавонад, ки ҳама умри вай,

Нашнавад овози дафу чангу най.

Дида шикебад, зи тамошои боғ,

Бе гулу насрин ба сар орад *димог* [173, 137]

Тазаккур ба ёдоварист, ки дар қитъаи мазкур шоир аз соматизмҳои *гӯш*, *дида* ва *димог* (*бинӣ*) низ истифода намудааст, ки онҳо метавонанд бо амалҳои *шунидан*, *дидан* ва *бӯйидан* (*бӯ кардан*) мувофиқ оянд. Вале шоир ба ҷуз аз амали *нашнидан*, амалҳои дигарро зикр накардааст. Аммо истифодаи соматизмҳои *дида* ва *димог* мазмун ва муҳтавои шоирро баръало ифода мекунанд.

Дар тарҷумаи англисии қитъаи мазкур соматизми «гӯш» ва феъли «*нашунидан*» омада, маънои қитъаро тағйир надидааст. Инчунин мақсади шоир дар мисраҳои дигар низ тасвир ёфтааст.

Possible an **ear** may during a lifetime,

Not hear the sound of drum, lute or life.

The eye may be without the sight of garden,

The brain may be without the rose or nasrin [171, 426]

Главдвин дар порчаи мазкур соматизмҳои *гӯш* «**ear**», дида «**sight**»-ро оварда, ба ҷои «**димог**» калимаи «**smell**» овардааст, ки маънои *бӯйидан* дорад. Гарчанде маънои *бинӣ* (*димог*)-ро ифода карда натавонад ҳам, мазмунан ба матни асли наздик аст:

The **ear** may passthrough life without listening to the sound of the drum, the flute, and the harp; the **sight** may abstain from the pleasures of the garden; the **smell** may be vigorous without the rose and the nusreen; [174, 255].

Ё дар порчаи дигар:

Зи **гӯш** пунба бурун ору доди халқ бидех,

В-агар ту менадиҳӣ дод, рӯзи доде ҳаст [173, 34].

Ҷумлаи фразеологии «*зи гӯш пунба бурун овардан*» маънои «*бохабар будан*», «*гофил набудан*»-ро дорад. Дар тарҷумаи порчаи мазкур Иствик вожаи **гӯш**ро ба маънои аслияш овардааст:

Extract the cotton from thy ears and administer justice to thy people,

And if thou failest to do so, there is a day of retribution [171, 131].

Главдвин низ ибораи «*зи гӯш пунба бурун овардан*»-ро бо ҳамон маънои маҷозӣ тарҷума кардааст.

Take the cotton out of thine ear, and distribute justice, to mankind; for if thou refusest justice, there will be a day of retribution [174, 128].

Соматизми «**гӯш**» дар матнҳои «Гулистон»-и Саъдӣ дар таркиби зарбулмасалу мақол ва ибораҳои рехта бештар истифода мешавад. Ҷунончи, шоир аз мақоли халқии тоҷикӣ «девор муш дорад, муш гӯш дорад» истифода намуда, андешаашро барои хонанда равшантар баён кардааст:

Дар сухан бо дӯстон оҳиста бош,

То надорад душмани хунхор **гӯш**!

Пеши девор он чӣ гӯйӣ ҳуш дор,
То набошад дар паси девор **гӯш!** [173, 211]

Дар қитъаи мазкур маънои зарбулмасали тоҷикӣ «**девор муш дорад, муш гӯш дорад**», яъне *боэҳтиёт ва мулоҳизакорона сухан гуфтан* ифода гардидааст, он дар тарҷумаи англисӣ, ки аз ҷониби Иствик анҷом ёфтааст, дида намешавад ва тахтуллафз тарҷума шудааст:

Converse in whispers with thy friends,
Lest thy sanguinary foe may **hear** thee.
Take care of what thou sayest in front of a wall,
Because an ear may be behind the wall [171, 633].

Аммо Гладвин ба ин масъала дақиқкорона наза карда қитъаи мазкурро мазмунан тарҷума кардааст:

Whisper to yor friends, in order that your bloodthirsty enemy may not overhear you. Take care what you say before a wall, as you cannot tell who may be blind it [174, 341].

Дар ҳикояи дигар Саъдии Шерозӣ аз соматизми «**гӯш**» дар таркиби ибораи фразеологии «*гӯши ирода*», ки маънои *хоҳишу майли шунидан надоиштан*ро ифода мекунад, истифода кардааст:

*Онро, ки «гӯши ирода» гарон офаридаанд, чун кунад, ки бишнавад?
Онро, ки каманди саодат кашон мебарад, чӣ кунад, ки наравад?* [173, 241].

Дар тарҷумаи англисии матни мазкур ибораи *гӯши ирода* ҳамчун «**organ of audition**» омадааст, ки маънои «*узви шунавоӣ*»-ро дорад:

Тарҷумаи Иствик:

How can he whose organ of audition has been created dull, and how can he avoid progressing upon whom the noose of happiness has been flung? [171, 687].

Аммо Гладвин ба ин масъала дақиқкорона назар карда, қитъаи мазкурро мазмунан тарҷума кардааст:

*He who is born **deaf**, how can he hear; and he on whom the noose is flung, how can he avoid going?* [174, 372].

Шоир соматизми *гӯш*-ро дар таркиби ибораи «*гӯши рағбат*», ки маънои *майлу хоҳиши шунидани суханеро* дорад, низ истифода кардааст:

Мо насихат ба чойи худ кардем.
Рӯзгоре дар ин ба сар бурдем.
Гар наёяд ба **гӯши рағбати** кас,
Бар расулон паём бошаду бас [173, 246]

Дар тарҷумаи Иствик вожаи «*гӯши рағбат*» дар шакли **ear of desire** «*гӯши хоҳиш*» омадааст, ки маънои аслии онро пурра дода метавонад:

We gave advice in its proper place
Spending a lifetime in the task.
If it should not touch anyone's **ear of desire**
The messenger told his tale; it is enough [171, 696].

Гладвин ибораи «*гӯши рағбат*»-ро **ear of avidity**, яъне «*гӯши ҳавас*» тарҷума кардааст:

We have offered our advice in its proper place, and spent a long time on the undertaking; if it is not listened to with the ear of avidity, yet the messenger performs his duty by delivering the message [174, 379].

Дар байти зер вожаи «*ҳалқабегӯш*» истифода шудааст, ки маънои «*мутеъ, фармонбардор*» [155, 483]-ро дорад. Вожаи мазкур аз назари сохтор мураккаб буда, чузъҳои он: *ҳалқа* ва *гӯш* тавассути пешоянди *ба* пайванд шудаанд. Мусаллам аст, ки вожаҳои *ҳалқа* ва *гӯш* байни якдигар робитаи маъноӣ доранд.

Бандаи **ҳалқабегӯш**, ар нанавозӣ биравад,
Лутф кун, лутф, ки бегона шавад **ҳалқабегӯш** [173, 29].

Дар тарҷумаҳои англисӣ вожаи *ҳалқабегӯш* таҳтуллафз дар шакли **with the ring on his ear** «*бо ҳалқа дар гӯш*» тарҷума шудааст, ки маънои *ҳалқабегӯш ё фармонбардорро* дорад. Новобаста аз маънои он дар ҳар ду матн сотатизми «*гӯш*» истифода шудааст:

Тарҷумаи Иствик:

The slave **with a ring in his ear**, if not cherished will depart.

Be kind because then a stranger will become thy slave [171, 121].

Тарчумаи Гладвин:

*If you do not treat kindly the servant, **with the ring on his ear**, he will depart; show kindness in such manner that the stranger may become a willing servant [174, 122].*

2.2.8. Соматизми «лаб»

Лаб узви муҳими инсон буда, нутқ ба он саҳт иртибот дорад. Дар матнҳои «Гулистон»-и Шайх Саъдӣ соматизми **лаб** 12 маротиба, дар таркиби ибораҳои «*лаби духтар*», «*лаб газидан*», «*лаби рӯзадор*», «*лаби баста*», «*лаби тунд*», «*лаби ширин*», «*лаб фуруҳишта*» ва ғайра барои ифодаи тобишҳои гуногуни маъноӣ истифода шудааст.

Мусаллам аст, ки **лаб** ҳамчун вожаи серистеъмол ва сермаъно дар забони тоҷикӣ истифода мегардад. Ҳамчунин, дар таркиби ибораҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳо мавриди истеъмол қарор доранд. Масалан, Саъдӣ ҷумлаи фразеологии «**чон ба лаб расидан**»-ро ки маънои «*аз чизе ба дод омадан*»-ро дорад, дар қитъаи зерин ҷунин истифода кардааст:

Бас гурусна хуфту кас надонист, ки кист,

Бас **чон ба лаб омад**, ки бар ӯ кас нагирист [173, 40].

Иствиқ ҷумлаи фразеологии «**чон ба лаб омадан**» дар шакли «**was at the point of death**», яъне *ба марг наздик шудан* тарҷума кардааст, ки мазмунан мувофиқат мекунад:

Many a man slept hungry and no one knew who he was,

Many a man **was at the point of death** and no one wept for him

[171, 149].

Гладвин мазмунан ҷумлаи фразеологии «**чон ба лаб омадан**»-ро **a vital sperit has departed**, яъне *рафтани руҳ, ки ҳаётан муҳим аст*, тарҷума кардааст. Аз тарҷумаҳои маълум мешавад, ки мутарҷимон соматизми **лабро** дар матн таҳтулафз тарҷума накардаанд.

*Many a person has slept an hungried without any one knowing who it was.
Many a vital sperit has departed, over which no one has wept [174, 135].*

Соматизми **лаб** дар шакли ибораи озодаи «**лаби духтар**» дар асар ба маънои асли оварда шудааст. Дар қитъаи зер шоир дар баробари «**лаби духтар**» вожаҳои **лаб** ва **дандонҳо**, ки бо газидан (хоидан) рабт доранд, пайиҳам овардааст:

...Мардаки сангдил чунон бигазад,
Лаби духтар, ки хун аз **ӯ** бичакид.
К-эй фурумоё, он чӣ **дандон** аст?
Чанд хой **лабаш**, на анбон аст! [173, 103]

Иствик ба ҳамин вижагиҳои байт таваҷҷуҳ намуда, қитъаи мазкурро дар забони англисӣ чунин тарҷума намудааст:

The cruel little man so bit her.
That blood flowed from the **daughter's lips**.
'O mean wretch, what **teeth** are these?
Chewest thou thus her lips? They are not leather [171, 331].

Дар ин ҷо «**daughter's lips**» ҳамон маънои «**лаби духтар**»-ро ифода мекунад, ҳарчанд вожаи «**daughter**» дар забони англисӣ бештар ба маънои «**духтар** (ҳамчун фарзанд)» қорбурд мешавад.

Гладвин дар тарҷумаи ибораи «**лаби духтар**» ибораи «**girl's lip**»-ро истифода кардааст, ки нисбат ба «**daughter's lips**» беҳтар ба назар мерасад:

*The little man, having a flinty heart, bit the **girl's lip** in such a manner, that they trickled with blood. In the morning, her father, beholding her in such plight, went to his son-in-law, and said to him, «O you worthless fellow! What kind of teeth have you got thus to chew **her lips**, as if they were made of leather? [174, 213].*

Дар ҳикояти дигар шоир аз ибораҳои «**лаби забарин**» ва «**лаби зерин**» яъне **лаби боло** ва **лаби поён** истифода кардааст:

Якero аз мулук канизакe чинӣ оварданд. Хост, дар ҳолати мастӣ бо вай ҷамъ ояд. Канизак мумоинат кард. Малик дар хаим рафт ва мар ӯро ба

сиёҳе бахшид, ки **лаби забаринаш** аз парраи гӯшу **бинӣ** даргузашта буд ва **зеринаш** ба гиребон **фурӯҳишта** [173, 65].

Дар тарҷумаи англисии Иствик ибораҳои **upperlip** «лаби боло», **lower lip** «лаби поин» ба маънои асли оварда шудаанд:

*They had brought a Chinese girl, of surpassing beauty and loveliness, to an Arabian king. In a moment of intoxication he attempted to embrace her. The damsel resisted him. The king was enraged and bestowed her on one of his slaves, who was a negro, and whose **upperlip** ascended above his nostrils, and whose **lowerlip** hung down on his collar. His form was such that the demon Sakar would have fled at his appearance* [171, 26].

Гладвин иборати «лаби боло»-ро «**fellow's upper lip**» ва «лаби поён»-ро «**the lower [lip]**» тарҷума кардааст.

They having brought a Chinese girl to a certain king, whilst he was intoxicated, he wanted to have connection with her; but she refused compliance, at which he was so much engaged, that he gave her to one of his negro slaves. This **fellow's upper lip** reached above his nostrils, and **the lower** pendent on his breast; [174, 166].

Дар матни асар соматизми «**лаб**» дар таркиби иборати «**лаби фурӯҳишта**» низ омадааст, ки маънои «**хомӯш будан**», «аз сухан бозистодан», «**гап назадан**»-ро ифода мекунад:

*Якero дид, **лаб** **фурӯҳишта** ва тунд нишаста* [173, 113].

Дар матнҳои тарҷумашуда он дар шакли «**hanging lips**», яъне **лаби кашол** оварда шудааст, ки асосан маънои «аз чизе изҳори норозӣ кардан, ё ба дили нохоҳам кореро анҷом додан»-ро ифода мекунад:

*He caught sight of a person with **hanging lips** and sitting morosely* [369].

*One sitting who had **hanging lip** and a severe countenance, said nothing* [174, 227].

Дар порчаи шеърӣ дигар шоир якбора аз ҷаҳор соматизм – **ком, даҳон, лаб, дил** истифода кардааст, ки таносуби сухан дар он риоя мешавад:

Овози хуш аз **кому даҳону лаби** ширин,

Гар нағма кунад в-ар накунад, дил бифиребад [173, 83].

Мутарчимон ду соматизм – *кому даҳонро танҳо – даҳон* «**mouth**» ва соматизмҳои **лаб** ва *дил-ро* «**lips**» ва «**heart**» дар шакли асл тарчума карда бошад ҳам, маънои аслии матро пурра ифода кардааст:

When a sweet palate, **mouth, lips**, voice, we find,

Singing or speaking, they'll enchant the **heart**; [171, 92].

*A pleasant voice from a sweet palate, **mouth**, and **lips**, whether tempered with musical art or not, captivates the heart* [174, 188].

2.2.9. Соматизми «бинӣ»

Бинӣ узви асосии нафаскашии инсон аст. Дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ соматизми «бинӣ» хеле кам кор фармуда шудааст.

Андарун аз таом холӣ дор,

То дар ӯ нури маърифат бинӣ,

Тихӣ аз ҳикматӣ ба иллоти он.

Ки пурӣ аз таом то **бинӣ** [173, 84].

Дар тарчумаҳои англисии қитъаи мазкур ба маънои аслӣ, яъне бинии инсон оварда шудааст:

Тарчумаи Иствик:

Keep thy interior empty of food,

That thou mayest behold therein the light of marifet.

Thou art empty of wisdom for the reason.

That thou art replete with food up to the **nose** [171, 275].

Тарчумаи Гладвин:

*Keep your **belly** unencumbered with food, in order that you may be able to discern the light of divine knowledge. You are void of wisdom, because you are crammed up to your **nose** with food* [174, 189].

Ҳамин тавр, метавон зикр намуд, ки дар асари безаволи «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ, ки шуҳрати ҷаҳонӣ касб намудааст, соматизмҳо ба таври фаровон корбурд шуда, дар тарчума вобаста ба маҳорату касбияти

мутарчимон тарчума шудаанд. Махсусиятҳои тарҷумаи соматизмҳо, ки бештар ба воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳо иртибот доранд, дар тарҷумаҳои англисии «Гулистон» ба назар гирифта шудаанд.

2.3. Соматизмҳои қисмати *дасту по*

Ба соматизмҳои қисмати «*дасту по*» дохил мешаванд: *даст, китф, багал, бозу, ангуштҳо, кафи даст, банди даст, нохун; пой, зону, рон, соқ, бучулак, кафи по, ангуштони по.*

Мусаллам аст, ки дар маънофаринӣ ё сермаъноӣ соматизмҳои даст ва пой хеле фаъоланд, аммо дар баробари дасту по дигар қисматҳои онҳо низ сермаъно буда, ҳам маъноҳои аслий ва ҳам маъноҳои меофаранд.

Дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ соматизмҳои қисмати дасту по низ хеле фаровон истифода шудаанд, ки дар зер ҳар яки онҳоро дида мебароем.

2.3.1. Соматизмҳои «даст» ва «ангушт»

Даст узви бадани инсон аз китф то нӯги ангуштон ҳисобида мешавад. Дастҳои одам асосан вобаста аз тарафҳои рости чап, яъне *дасти рост* ва *дасти чап* фаҳмида мешаванд.

Тавассути вожаи «даст» вожаву ибораҳои зиёди озод ва рехта сохта шудаанд. Масалан, *даст бардоштан аз касе ё чизе* «ба ҳоли худ мондани касеро ё чизеро», «ба чизе кордор нашудан»; *даст бурдан ба коре* «машғул шудан ба коре» ва ғайра.

Саъдии Шерозӣ дар ҳикояву қитъаҳои дилчаспи «Гулистон» вожаи «даст»-ро хеле зиёд истифода намуда, ба воситаи тобишҳои маъноии он хондани асар хеле шавқовар гаштааст.

Масалан, дар ҳикояте зимни овардани соматизмҳои «даст» ва «ангушт» таъкид бар он дорад, ки ҳарчанд газанд ва нороҳатӣ аз «*дасту ангушт*» бирасад, аммо айб дар соҳиби он аст:

Гуфт: Эй Худованд, банда дар ин ҳолат мар Худовандро хатое намебинам, балки тақдири Худованди таъоло чунин буд, ки ин бандаро

макруҳе бирасад. Пас ба **дасти ту** авлотар, ки савобиқи неъмат бар ин банда дорӣ ва аёдиш миннат... [173, 53].

Дар ин ҳикоя соматизми «даст» ба маънои маҷозӣ омадааст, ки маънои «аз ҷониби ту» ё ин ки «бо кумаки ту»-ро медиҳад. Дар тарҷумаҳои англисӣ бошад **thy hands** ва **that hand** ба маънои «**дасти касе**» омадааст:

Тарҷумаи Иствик:

*He replied: My lord, it was the decree of God the most high that a misfortune should befall this servant but it was best that it should come from **thy hands**, which had formerly bestowed favours upon him and placed him under obligations. If people injure thee, grieve not [171, 181].*

Тарҷумаи Гладвин:

*O my Lord! Your servant does not consider you as criminal in this case; but since it was the decree of Heaven that a misfortune should befall me, it was best that it should come from **that hand** which had for so long a time bestowed favor and kindness on this servant... [174, 151].*

Дар қитъаи зер ибораи рехтаи «**даст ба даст**» ва ибораи озодаи «**ба дастҳои дигар**»-ро шоир хеле моҳирона истифода намудааст:

Чӣ солҳои фаровону умрҳои дароз,
Ки халқ бар **сари мо** бар замин бихоҳад рафт.
Чунон ки **даст ба даст** омадаст мулк ба мо,
Ба **дастҳои** дигар ҳамчунин хоҳад рафт [173, 56].

Соматизми **даст** дар таркиби ибораи «**даст ба даст**» ба маънои *силсила* ё *ба навбат* дар матни тоҷикии асар омадааст. Дар матни англисии он, ки Иствик тарҷума намудааст, низ ба маънои «аз **даст ба даст**» «**from hand to hand**» оварда шудааст:

For how many years and long lives
Will the people walk over my head on the graind?
As **from hand to hand**, the kingdom came to us
So it will also go to other **hands** [171, 187].

Гладвин иборай маҷозии «даст ба даст»-ро мазмунан «**came to me by succession**», яъне «*най дар най ба наздам омад*» тарҷума намудааст. Иборай «*дастҳои дигар*» айнан «*the hands of others*» тарҷума шудааст:

*For how many years, during what space of time, shall men pass over my grave? as the kingdom **came to me by succession**, in like manner shall it pass to the hands of others* [174, 153].

Дар ҳикояи дигар Саъдӣ зимни баёни андешаҳои ахлоқӣ дар матни ҳикоя соматизмро истифода накардааст, аммо дар қитъаи дохили ҳикоя аз соматизмҳои **даст, сина, пушт** ва **шикам** истифода кардааст. Дар ин қитъа дар мисраи аввал даст ба маънои асли қор фармуда шудааст, аммо дар мисраи дуввум «*даст бар сина пеши амир*» ба маънои «*сар ҳам шудан назди амир*»-ро ифода мекунад.

Ба **даст** оҳаки тафта кардан хамир,

Беҳ аз **даст** бар **сина** пеши амир [173,63].

Дар матни англисии қитъаи мазкур «**даст бар сина пеши бар**» таҳтуллафз аз ҷониби мутарҷимон тарҷума шудааст, ки маънои онро метавон дарк кард:

Тарҷумаи Иствик:

To leaven mortar of quicklime with the **hand**,

Is better to hold them on the **breast** before the amir [171, 211].

Тарҷумаи Гладвин:

*To use your **hands** in making mortar of quicklime, is preferable to placing them on your breast in attendance on the Umeer* [174, 163].

Дар ҳикояи дигар иборай «**даст кутӯҳ кардан**» ба ду маъно омадааст. Якум ба маънои «*аз ин қор даст намекашанд*» ва дуюм ба маънои «*даст буридан*» омадааст. Зикр бояд кард, ки дасти дуздон буридан дар кишварҳои Шарқи исломӣ роиҷ будааст. Яъне ҳар ки даст ба дуздӣ мезад ё ангушт ва ё дасташро мебуриданд. Дар ин ҳикоя Саъдӣ низ ба ҳамин ишора кардааст:

Некбахтон ба ҳикояту амсоли пешиниён панд гиранд, аз он пештар, ки пасиниён ба воқеаи ӯ масал зананд ва дуздон даст кутаҳ накунанд, то дасташон кутаҳ кунанд [173, 240].

Дар тарҷумаи англисӣ матни ҳикоя низ таҳтуллафз тарҷума шудааст:

Fortunate men are admonished by the adventures and similes of those who have preceded them, before those who follow them can use the event as a proverb, like thieves who shorten their hands, lest their hands be cut off» [171, 685].

Дар қитъаи дигар соматизми «даст» дар таркиби ибораи «даст шустан» истифода шудааст, ки низ ба ду маъно корбурд мешавад: «ноумед шудан» ва «даст пок кардан»:

Хилофи ройи султон рой чӯстан,

Ба хуни хеш бошад даст шӯстан [173, 59].

Зимни тарҷума мутарҷимон онро айнан «**to wash the hands in blood**» тарҷума намудааст, ки ба маънои асли мутобикат мекунад, аммо дарки маъно барои англисзабонон душвортар меафтад. Дар забони англисӣ ба ин маъно асосан идиомаҳои «*bathe hands in blood*», «*bathe one's hands in blood*», «*imbrue hands with blood*», «*imbrue one's hands with blood*» истифода мешавад:

To proffer an opinion contrary to the king's,

Means **to wash the hands** in one's own **blood** [171, 201].

To strive to think differently from the king, is to wash the hands in one's own blood [174, 159].

Таркиби ибораи «**дасти нафс**» маънои «идораи нафс на аз рӯи ақл аст»-ро дорад. Дар матни ҳикоя нависанда онро дар шакли «**дасти нафс**» истифода намудааст:

Ақл дар дасти нафс чунон гирифтдор аст, ки марди оқиз бо зани гурбуз. [173, 226].

Дар тарҷумаҳои англисӣ на ибораи «дасти нафс» оварда шудааст, балки *дасти зани зирак (маккор)* «**the hands of an artful women**» тарҷума шудааст:

Тарҷумаи Иствик:

*Intellect may become captive to lust a weak man **in the hands of an artful women** [171, 663].*

Тарҷумаи Гладвин:

Reason is under the power of sense; as a man becomes weak in the hand of an artful woman [174, 358].

Дар ҳикояи дигар барои тақвияти фикр шоир қитъае меоварад, ки дар он ибораҳои «*дасти чап*» ва «*дасти тағобун*», яъне *дасти зиён* истифода шудааст:

Ҳазар кун, з-он чи душман гӯяд: «Он кун»,
Ки бар зону занӣ **дасти тағобун**.
Гарат роҳе намояд рост чун тир,
Аз ӯ баргарду роҳи **дасти чап** гир! [173, 213]

Дар тарҷумаи Иствик иборои *дасти тағобун* ба маънои асли «**hand of pain**» ва иборои *дасти чап* «**left hand**» оварда шудааст.

Be cautious of what a foe tells thee to do
Lest thou strike thy knee with the **hand of pain**.
If he points thy way to the right like an arrow
Deflect therefrom and take that to the **left hand** [171, 637].

Гладвин иборои «*дасти тағобун*»-ро «**hands of sorrow**», яъне *муҳофизи гамгин* ва иборои «*дасти чап*»-ро «**other way**», яъне *роҳи дигар* тарҷума намудааст:

*Avoid that which an enemy tells *дасти чанс*-ро ба маънои «» you to do; for if you follow his advice, you will smite your knees with the **hands of sorrow**. If he shows you a road straight as an arrow, turn from it and go the **other way** [174, 343].*

Адиб ибораҳои «*дасти тухӣ*» ва «*дасти гурусна*»-ро дар ҳикояи зер истифода карда онҳоро ба маъноҳои «*дасти бесаҳо*», ки маънои маҷозӣ дорад, ифода намудааст:

Пайдост ки аз меъдаи холӣ чӣ қувват ояд ва аз дасти тихӣ чӣ мурувват ва аз пой бараҳна чӣ сияр ояд ва аз дасти гурусна чӣ хабар [173,197]

Зикр бояд кард, ки дар матни боло шоир аз соматизмҳои «меъда», «даст», «пой» истифода намуда, онҳоро дар шакли ибораҳои «меъдаи холӣ», «дасти тихӣ», «дасти гурусна» ва «пойи бараҳна» корбаст намудааст.

Дар матни англисӣ аз ҷониби мутарҷимон иборайи «дасти тихӣ» ба ҳамин маънӣ «**an empty hand**» ва «дасти гурусна» ба маънои шиками холӣ «**hungry belly**» тарҷума шудааст:

Тарҷумаи Иствик:

*Inasmuch as the power of obedience depends upon nice morsels and correct worship upon elegant clothes, it is evident that hungry bowels have but little strength, **an empty hand** can afford no liberality, shackled feet cannot walk, and no good can come from a **hungry belly** [171, 607].*

Тарҷумаи Гладвин:

For the power of obedience is found in good meals, the truth of worship in a clean garment. for what strength can there be with an empty stomach? What bounty from an empty hand? How can the fettered feet walk? And from the hungry belly what munificence can be expected? [174, 326].

Дар байти зер шоир ибораҳои «дасти қудрат» ва «дасти очизон»-ро корбаст намудааст. Иборайи «дасти қудрат» маънои қудрату тавоноӣ ва зӯри бозуро ифода мекунад. Иборайи «дасти очизон» маънои шахси дармонда, бечора, очизро ифода мекунад. Мутарҷимон иборайи «дасти қудрат»-ро ба маънои марди бозӯру тавоно «**a man obtains power**» ва «дасти очиз»-ро ба ҳамон маъно «**hand of the weak**» тарҷума кардаанд.

Очиз бошад, ки дасти қудрат ёбад,

Бархезаду дасти очизон бартобад [173, 116].

Тарҷумаи Иствик:

It may happen that when a weak **man obtains power**,

He arises and twists the hands of the weak [171, 377]

Тарҷумаи Гладвин:

*If a mean wretch should happen to get into power, he would become insolent, and twist the **hand of the weak** [174, 230].*

Дар ҳикояи зер ибораи «**дасти татовул**» ба маънои ғорату дастдарозӣ кардан истифода шудааст, ки аз ҷониби мутарҷимон «**tyrannical hand**» ва «**hand of oppression**» ба маъноҳои «*дасти золим*» ва «*дасти зулм*» тарҷума шудаанд.

*Яке аз мулуки Аҷам ҳикоят кунанд, ки **дасти татовул** (дароздастӣ) ба моли раият дароз карда буд ва ҷавру азият карда, то ба ҷое, ки халқ аз мақоиди феълаш ба ҷаҳон бирафтанд ва аз қурбати ҷавраш роҳи зурбат гирифтанд [173, 29].*

Тарҷумаи Иствик:

*It is narrated that one of the kings of Persia had stretched forth his **tyrannical hand** to the possessions of his subjects and had begun to oppress them so violently that in consequence of his fraudulent extortions they dispersed in the world and chose exile on account of the affliction entailed by his violence [121].*

Тарҷумаи Гладвин:

*They tell a story of one the kings of Persia, that he had stretched out the **hand of oppression** on the property of his subjects, and exercised tyranny and violence [174, 122].*

Дар байти зер ибораҳои «**дасти ту**» ва «**дасти хеш**», ба маънои асли истифода шудаанд, ки дар тарҷумаҳо низ ба ҳамон маънои асли оварда шудаанд:

Аз **дасти ту мушт** дар **даҳон** хӯрдан,

Хуштар, ки ба **дасти хеш** нон хӯрдан [173, 167].

Тарҷумаи Иствик:

A blow from the **hand** on the **mouth**,

Is sweeter than eating bread with one's **own hand** [171, 515].

Тарҷумаи Гладвин:

*To receive a blow on the **mouth** from thy **hand**, is preferable to eatig bread from one's **own hand** [174, 291].*

Ҳамин тариқ, дар таркиби «Гулистон»-и Саъдӣ соматизми «даст» **210** маротиба истифода шудааст, ки ифодакунандаи маъно ва мафҳумҳои гуногун аст. Соматизми «даст» дар тарҷумаи англисии ин асар ҳам дар шакли таҳтуллафз (айнан) ва ҳам мазмунан тарҷума шудааст. Ин шаҳодат аз он медихад, ки мутарҷимон ғасоҳату малоҳати каломи манзуму мансури Саъдиро хел хуб дарк намудаанд.

Соматизми **ангушт** дар таркиби осори Шайх Саъдӣ чандин маротиба истифода шудааст. Як мушаххасоти нависанда он аст, ки соматизмҳоро омехта истифода мекунад. Масалан, дар қитъаи мазкур се соматизм- *пой*, *гӯш*, *ангушт* якҷоя мутаносибан бо мазмуни матн истифода шудаанд:

Надонистӣ, ки бинӣ банд бар **пой**,

Чу дар **гӯшат** наёмад панди мардум.

Дигар раҳ чун надорӣ тоқати неш,

Макун **ангушт** дар сӯрохи каждум [173, 44].

Дар тарҷумаи англисии қитъаи мазкур мутарҷимон соматизмҳоро ба маънои аслиашон тарҷума намудаанд:

Тарҷумаи Иствик:

Knewest thou not that thou wilt see thy **feet** in bonds.

If the advice of people cannot penetrate into thy **ear**?

Again, if thou canst not bear the pain of the sting.

Put not **thy finger** into the hole of a scorpion [171, 157].

Тарҷумаи Гладвин:

*Know you not, that you will see your feet in fetters, when you listen not to the admonition of mankind. Another time, if you are not able to endure the sting, put not **your finger** into the scarpion's hole [174, 139].*

Ин ҳолатро дар қитъаи дигар низ мушоҳида мекунем:

Ў дар ману ман дар ў фитода,

Халқ ба **пойи** мо давону хандон.

Ангушти тааччуби чаҳоне,

Аз гуфтушуниди мо ба **дандон** [173, 203].

Дар ин матн **ангушти тааччуб** ба маънои «дар ҳайрат мондан» омадааст, ки маънои маҷозӣ дорад ва дар тарҷума низ ба ҳамон маъно омадааст. Соматизми *дандон* низ дар ҳар ду матн ба маънои аслий, яъне узви инсон оварда шудааст:

Тарҷумаи Иствик:

He falling upon me and I on him,

Crowds running after us and laughing.

The **finger of astonishment** of a world,

On the **teeth** from what was said and heard by us [171, 617].

Тарҷумаи Гладвин:

We were tumbling over one another, and the people running after us, laughing, and astonished at our conduct [174, 332].

Дар матни дигар **ангушт** ва **бозу** бо миқдори азалиашон: *дах ангушт* ва *ду бозу* истифода шудааст:

Даҳ **ангуштат** мураттаб кард бар каф,

Ду **бозуя**т мураккаб сохт бар душ [173, 187].

Дар тарҷумаи англисии матни мазкур соматизмҳои **ангушт** ва **бозу** ба маънои аслий омадаад. Аммо дар матни тоҷикӣ «дах ангушт» ва дар матни англисӣ – «**five fingers**»- «**панҷ ангушт**» омадааст:

He arranged **five fingers on thy fist**

He fixed two **arms** to thy **shoulders** [171, 575].

Дар тарҷумаи Гладвин ҳам «дах ангушт» (**thy hands with ten fingers**) ва «ду бозу» (**two arms**) омадааст.

He furnished thy hands with ten fingers, and set two arms on thy shoulders [174, 314].

2.3.2. Соматизмҳои «бағал» ва «китф»

Бағал - узви таркибии инсон, ки бо **китф** ва **даст** алоқаманд аст. Вожаи «бағал» дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба таври зер тафсир

шудааст: «**бағал** – 1. зери пайвандгоҳи дасту китф, каш. 2. оғуш, канор, бар, сина, дӯш; 3. *маҷ.* дарун, миён, байн...» [Ошибка! Источник ссылки не найден., 108]. Дар илми забоншиносӣ вожаи «**бағал**» низ ба қатори вожаҳои соматикӣ ё соматизмҳо дохил мешавад. Дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ соматизми мазкур ҳамчун вожаи аслии тоҷикӣ чанд маротиба истифода шудааст. Аз чума, дар матни зер соматизми **бағал** чунин зикр шудааст:

Ҳайкале, ки Саҳрулчин аз талъаташ бирамидию айнулкитр (бадбӯӣ) аз **бағалаш** бигандидӣ [173, 65].

Дар тарҷумаҳои англисӣ соматизми мазкур дар шакли асл – **armpits** омадааст:

Тарҷумаи Истивк:

*His stature was such that the demon Sakhrāh would have been put to flight and a fountain of pitch emitted stench from his **armpits*** [171, 219].

Тарҷумаи Гладвин:

*His countenance was such that the demon Sakreh would have fled from him in terror, and a fount of pitch distilled from his **arm-pits*** [174, 166].

Ва дар қитъаи овардаи ҳамин матн низ соматизми «бағал», ки маъмулан бӯ дорад, чунин омадааст:

...Он гаҳ *бағале*, наузубиллоҳ,

Мурдор ба офтоби Мехрдод [173, 65].

Дар тарҷумаҳои англисии порчаи мазкур ба маънои аслиаш – **armpits** омадааст:

Тарҷумаи Истивк:

And from his **armpits** we take refuge with Allah,

They were like a corpse in the month of Merdad [171, 219].

Тарҷумаи Гладвин:

*One of so detestable an aspect, that it is impossible to describe his ugliness, and from his **arm-pits*** [174, 166].

Дар матни зер ду соматизм – **кафи даст** ва **бағал** истифода шудаанд:

Эй хунарҳо гирифта бар **кафи даст**,

Айбҳо бар гирифта зери **бағал** [173, 73].

Тарчумонҳо соматизмҳои мазкурро ба маънои асли **palms of the hand** «кафи даст» ва **armpit** «бағал» истифода намудаанд:

Тарчумаи Иствик:

O thou who showest virtues on the **palms of the hand**.

But concealest thy errors under the **armpit** [171, 239].

Тарчумаи Гладвин:

O thou, who exposest thy virtues on the palm of the hand, and hidest thy vices under the arm-pit! [174, 175].

Дар матни зер се соматизм: **сар**, **даст** ва **бағал** истифода шудааст:

Мо дар ин ҳолат, ки ду ҳинду наси санге сар бароварданду оҳанги қитол имо карданд. Ба дасти яке чӯбе ва дар бағали он дигар кулӯхкӯбе. Чавонро гуфтам: «Чӣ пойӣ?» [173, 194].

Дар тарчумаҳои ҳикояти мазкур соматизмҳо бо маънои аслиашон пурра истифода шудаанд:

Тарчумаи Иствик:

On that occasion two Indians showed their heads from behind a rock, desirous to attack us. One of them had a club in his hand whilst the other showed a sling under his arm. I asked our youth what he was waiting for [171, 597].

Тарчумаи Гладвин:

We were in this situation, when two Indians lifted up their heads from behind a rock, with intention to kill us; one had a stick in his hand, and the other a sling under his arm. I said to the young man, «Why do you stop?» [174, 322].

Китф чузби озоди даст буда, бо бозу, банди даст ва панҷаҳои даст иртиботи узвӣ дорад. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» он ифодакунандаи маъноҳои шона, дӯш омадааст [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, 555]. Дар «Гулистон» нависанда онро ҳам ба маънои асли ва ҳам маҷозӣ истифода кардааст. Чунончи, ибораи **даст ба китф бастан** маънои «шикаст додан, асир гирифтани»-ро ифода мекунад, ки дар «Гулистон» оварда шудааст:

Мардони диловар аз камингоҳ бадар ҷастанд ва **дасти** ягон-ягон **бар китф бастанд** ва бомдодон ба даргоҳи малик ҳозир оварданд [173, 25].

Тарҷумаи Иствик:

*The warriors leapt forth from the ambush, **tied the hands of every one of the robbers to his shoulders** and brought them in the morning to the court of the king, who ordered all of them to be slain [171, 111].*

Тарҷумаи Гладвин:

The gallant men sprang out of the ambush, and pinioned the robbers one after another. In the morning they were brought to the palace, when the king gave order for them all to be put to death [174, 117].

Зикр бояд кард, ки соматизми **китф** дар «Гулистон» кам истифода шудааст, чунки дар мавридҳои алоҳида муродифҳои он «**шона**» ва «**дӯш**» низ истифода шудааст. Дар тарҷумаҳо дар шакли асли тарҷума шудаанд.

Дар ҳикояти дигар соматизми *китф* ба маънои асли истифода шуда, баромади офтоб аз пушти *китф* диданро тасвир кардааст:

*Он гаҳ ки хабар ёфт, ки офтобаш дар **китф** тофт. Сар баровард, корвон рафта дид [173, 134].*

Зимни тарҷума мутарҷимон онро ба маънои асли баробар истифода намудааст:

Тарҷумаи Иствик:

*He knew this when the sun shone upon his **shoulders** and perceived that the caravan had started [171, 419].*

Тарҷумаи Гладвин:

*The young man, when the sun shone on his **shoulders**, lifted up his **head**, and discovered that the caravan was departed [174, 251].*

Дар ҳикояи дигар **китф** ба маънои маҷозӣ – **дасти дуо** ба **китф баста**, яъне «*бераҳмӣ ва надоштани дасти хайр*» истифода шуда, хушобурангии асари бадеиро таъмин кардааст:

*Дасти дуо бар **китф** баста ё бенаво ба зиндон дарнишаста... [173, 201].*

Зимни тарҷума иборай *дасти дуо* ба таври **his hands tied up to his shoulders** , яъне «*дастони ӯ ба китф баста*» омадааст, ки мазмунан мувофиқат мекунад, аммо дарк намудани чунин тарзи ҷумлаҳо барои англисзабонон мушкилӣ пеш меоварад:

Тарҷумаи Иствик:

*His hands tied up to his **shoulders** or a poor fellow sitting in prison* [171, 609].

Тарҷумаи Гладвин:

His arms tied to his back, or in prison;... [174, 328].

Дар порчаи мазкур якбора се соматизм – **дида, панча, китф** истифода шудааст:

Дӯстон, гӯ, насиҳатам макунед,

Ки маро **дида** бар иродати ӯст.

Ҷангҷӯён ба зӯри **панчаву китф**,

Душманонро кушанду хубон дӯст [173, 148].

Дар тарҷумаи порчаи мазкур соматизмҳои *дида* «**eyes**», *панча* «**fist**» ва *китф* «**shoulders**» айнан тарҷума шудаанд:

Tell my friends not to give me advice,

Because my **eyes** are fixed on her wishes.

By the strength of **fist and shoulders** warriors,

Slay enemies but sweethearts a friend [171, 467].

Гладвин порчаи мазкурро мазмунан тарҷума намуда, дар он соматизми *панча*-ро ба маънои *даст* «**hand**» шарҳ додааст. Бояд таъкид кард, ки иборай «*дида бар иродати касе будан*» (дар матн: *дида бар иродати ӯст*), дар матн мазмунан *since my destiny depends on the will of another* «*тақдири ман ба иродаи каси дигар вобаста аст*» тарҷума шудааст, ки дар он соматизми *дида* пурра мазмуни дигарро гирифтааст.

*Desire my friends not to admonish me, since my destiny depends on the will of another. Warriors kill their enemies by the strength of their **hands and shoulders**; but those who are beautiful destroy their friends* [174, 269].

2.3.3. Соматизмҳои «бозу», «панча (ангушт)» ва «каф»

Соматизмҳои қисмати дигари дастро *бозу*, *панча* ва *каф* ташкил медиҳанд, ки дар «Гулистон» ба қади зарурӣ истифода шудаанд. Масалан, дар матни зер соматизмҳои *китф*, *бозу*, *каф* ва *сарпанча* истифода шудаанд:

Иттифоқан ману ин ҷавон ҳар ду дар пайи ҳам давон. Ҳар он девори қадимаиш, ки пеш омадӣ, ба қуввати бозу бияфкандӣ ва ҳар дарахти азим, ки дидӣ, ба зӯри сарпанча баркандӣ ва тафохуркунон гуфтӣ:

Пил ку, то **китфу бозуи** гурдон бинад,

Шер ку, то **кафу сарпанчаи** мардон бинад?! [173, 193].

Дар матни англисии мазкур Иствик соматизмҳои *китфу бозу* ва *кафу сарпанчаро* бо калимаҳои «**shoulders**», «**arm**» ва «**fists**» тарҷума намудааст:

*I happened to be running together with this youth, who threw down by the force of his **arm** every wall that came in his way, and pulled up by the strength of his **fist** every big tree he saw, exclaiming, boastingly:*

*Where is the elephant that he may see the **shoulders** of the heroes?*

*Where is the lion that he may see the **fists** of men?* [171, 597]

Гладвин хеле дақиқкорона ба мазмуни матн таваччуҳ зоҳир намуда, онро вобаста ба маъно тарҷума намудааст. Ӯ дар тарҷумаи худ вожаи *сарпанчаро* *fingers* «ангуштон» ва *кафро* «*palm*» ифода намудааст.

*It happened that I and this young man were running together; every wall that came in his way he pulled down, and every wall that came in his way he pulled down, and every large tree that he saw, by the force of his **arm** he tore up by the roots. He was boasting, saying, «Where is the elephant, that you may behold the **shoulders** of the hero? Where is the lion, that you may see the **fingers** and **palm** of the brave man?» [174, 322].*

Дар матни поён соматизми *каф* дар таркиби ибораи «**кафи тақво**» ба маънои *парҳезгорӣ* омадааст.

Бо гуруснагӣ қуввати парҳез намонад,

Ифлос инон аз **кафи тақво** биситонад [173, 202].

Дар тарчумаҳо иборай *кафи тақво* «**the hands of piety**» оварда шудааст, ки мазмунан онро пурра ифода карда метавонанд.

Тарчумаи Иствик:

With hunger the power of abstinence cannot abide.

Poverty snatches the reins from **the hands of piety** [171, 611].

Тарчумаи Гладвин:

*Amidst the cravings of hunger the power of abstaining ceases, poverty snatcheth the reins out of **the hand of piety** [174, 329].*

Дар порчай зер «кафи озодагон» ба маъноӣ «дасти тақводорон, парҳезкорон» омадааст, вале дар тарчумаи Иствик он «**the hands of the free**» (*дасти озод*) ба маъноӣ аслий таҳтуллафз оварда шудааст:

Қарор дар **кафи озодагон** нагирад мол,

На сабр дар дили ошиқ, на об дар ғирбол [173, 36].

Тарчумаи Иствик:

Property cannot abide in **the hands of the free**,

Neither patience in the heart of a lover nor water in a sieve [171, 139].

Гладвин иборай «кафи озодагон»-ро «**hand of the pious**» тарчума кардааст, ки маъноӣ «*дасти парҳезгорон, росткорон*» дорад ва он мазмунан бо матни асл пурра мувофиқат мекунад.

*Riches remain not in the **hand of the pious**, neither patience in the heart of a lover, nor water in a sieve* [174, 130].

Шоир дар порчай зерин бозуро ду маротиба дар таркиби ибораҳои «**бозуи бахт**» ва «**бозуи сахт**» истифода намудааст. *Бозуи бахт* иборай маҷозӣ буда, маъноӣ устувории бахт, яъне хушбахтии доимиро ифода мекунад. *Бозуи сахт* зӯро тавоноиро ифода мекунад:

Чӣ кунад зӯрманди ворунбахт,

Бозуи бахт беҳ, ки **бозуи сахт** [173, 125].

Дар тарчумаҳои англисӣ мутарҷимон иборай *бозуи бахтро* «**arm of luck**» ва иборай *бозуи сахтро* «**arm of strength**» тарчума кардаанд. Боиси қайд аст, ки дар забони англисӣ иборай **arm of luck** ё **arm of fortune** «*бозуи*

бахт» мавчуд нест, вале тарчумонҳо тавонистаанд, ки чунин ибораро ба маънои *бахту саодат*, *хушбахтӣ* истифода кунад:

Тарчумаи Иствик:

What can an athlete do with adverse luck?

The **arm of luck** is better than the **arm of strength** [171, 405].

Тарчумаи Гладвин:

*What can a strong but unfortunate man do? The **arm of fortune** is better than the **arm of strength*** [174, 242].

Дар тарчумаҳои порчаи зер ибораи «зӯри бозу», ки соматизми **бозу** дар таркиби худ дорад, ҳамчун «*the effort of his arm*» (бо қувваи даст) ва «**his own industry**» (аз истехсоли худ) ифода шудааст.

Ду бародар, яке хидмати султон кардӣ ва дигаре бо зӯри бозу нон хӯрдӣ [63].

Тарчумаи Иствик:

*There were two brothers: one of them in the service of the sultan and the other gaining his livelihood by **the effort of his arm*** [171, 211].

Тарчумаи Гладвин:

*There were two brothers, one of whom was in the service of the king, and the other ate the bread of **his own industry*** [174, 163].

Дар порчаҳои шеърӣ поён, ки ибораҳои «**бозуи мансаб**», «**бозувони тавоно**», «**қуввати даст**» ва «**панҷаи даст**» истифода шудааст, соматизмҳои *бозу*, *даст* ва *панҷа* хеле моҳирона истифода шудаанд. Мақсади шоир аз баёни се ибораи аввал *қудрату тавонӣ* буда, дар ибораи «**панҷаи даст**» *очизию нотавонӣ* инъикос меёбад. Мутарҷимон кӯшиш кардаанд, ки мақсади шоирро равшантар нишон диҳанд. Аз ин рӯ, Иствик ибораи *бозуи мансабро* «**strength of arm and office**», яъне *қувваи бозую мансаб* ва Гладвин бошад **ministerial power** («*қувваи мансаб*») тарҷума кардаанд. Ҳамчунин, ибораи *бозуи тавоноро* Иствик «**powerful arm**» ва Гладвин «*arm of power*», ибораи «**панҷаи мискин**»-ро мутарҷимони мазкур *five fingers of a poor man* тарҷума кардаанд. Зикр бояд кард, ки ибораи «*қуввати сари даст*»-ро, агар Иствик

«**strength of the wrist**» тарчума карда бошад, аммо Гладвин ба ин ибора таваҷҷуҳ зоҳир накардааст. Хулоса, чунин тарзи тарчума имкон медиҳад, ки англисзабонон аз моҳияти байтҳо огоҳӣ пайдо кунанд:

На ҳар кӣ қуввати **бозуи мансабе** дорад,
Ба салтанат бихурад моли мардумон ба газоф [173, 49].

Тарҷумаи Иствик:

Not everyone who possesses **strength of arm and office**,
In the sultanate may with impunity plunder the people [171, 169].

Тарҷумаи Гладвин:

Not every one who possesses **ministerial power** and dignity can devour the property of men with impunity» [174, 145].

Ба **бозувони тавонову қуввати сари даст**,
Хатост **панҷаи мискини** нотавон бишикаст [173, 34].

Тарҷумаи Иствик:

With a **powerful arm** and the **strength of the wrist**
To break the **five fingers of a poor man** is sin [171, 131]

Тарҷумаи Гладвин:

*It is criminal to crush the poor and defenceless subjects with the **arm of power*** [174, 128].

На ҳар **бозу**, ки дар вай қуввате ҳаст,
Ба мардӣ очизонро бишканад даст
Заифонро макун бар дил газанде,
Ки дармони ба чаври зӯрманде [173, 242].

Тарҷумаи Иствик:

Not every **arm** which contains strength,
Breaks the hand of the weak for sowing bravery.
Injure not the heart of the helpless,
For thou wilt succumb to the force of a strong man [171, 689].

Тарҷумаи Гладвин:

*It does not always happen that the **strong arm** can overpower the hand of the weak. Distress not the heart of the weak, lest you fall by one more powerful than yourself [174, 374].*

2.3.4. Соматизми «по»

Соматизми дигаре, ки дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ бештар ба назар мерасад, соматизми **по** аст. Соматизми мазкур дар ин асар - 53 маротиба оварда шудааст. Дар шакли соматизми «по» - 40 маротиба, ва дар таркибҳои «сарупо бараҳна», «пойи ақл», «пойи мардӣ», «бодпо», «ҳазорпо», «бедастupo», «пой дар занҷир», «сабукпой», «пойи уфтода», «пойи иродат», «пойбараҳна», «бесарупо» ба назар мерасад:

Дар байти зер ибораи «**ба пойи худ омадан**» маънои «*бо майли худ омадан, бе воситаи касе омадан*»-ро ифода мекунад.

Биёр он чӣ дорӣ зи мардию зӯр,

Ки душман ба **пойи** худ омад ба гӯр [173, 194].

Дар матни англисӣ «**ба пойи худ омадан**» айнан тарҷума шудааст:

Тарҷумаи Иствик:

Show what thou hast of bravery and strength,

For here is the foe, coming on his own **feet** to the grave [171, 597].

Тарҷумаи Гладвин:

Show your strength and valor, for here is the enemy within a foot of his grave [174, 322].

Дар матни дигар соматизмҳои «**по**» ва «**сар**» якҷо истифода шудаанд. Соматизми «**по**» дар таркиби ибораи «ба пойи касе зар рехтан» метавонад ба ду маъно истифода шавад: 1) *касери сахт эҳтиром кардан, болобардорӣ кардан*; 2) *ба касе симу зар додан* омадааст. Дар байти зер он ба маънои дуҷум кор фармуда шудааст:

Насиҳати подшоҳон кардан касери мусаллам бувад, ки бими сар надорад ё умеди зар.

Мувваҳид, чи дар **пой** резӣ зараш,

Чи шамшери ҳиндӣ ниҳӣ бар **сараш**.

Умеду ҳаросаш набошад зи кас.

Бар ин аст бунёди тавҳиду бас [173, 244].

Тарҷумаи Иствик:

He may freely warn padshahs who neither fears to lose his life nor hopes for gold.

Pours either gold at the **feet** of a monotheist.

Or place an Indian sabre to his **head**.

He entertains no hope nor fear from anyone

And this is a sufficient basis of monotheism [171, 693].

Тарҷумаи Гладвин:

He is the proper person to give advice to kings who neither dreads the loss of his head nor seeks for reward. He who is orthodox, whether you pour money under his feet or apply an Indian cimeter to his head, has neither hope nor fear from any one; and this is the true basis of piety [174, 375].

Дар порчаи зер соматизми **по** дар таркиби ибораи «**пой дар занҷир**» ба маънои *пойбанд будан* истифода шудааст:

Пой дар занҷир пеши дӯстон,

Бех, ки бо бегонагон дар бӯстон [173, 91].

Дар тарҷумаҳо низ ба ҳамин маъно тарҷума шудааст, ки мазмуни байтро пурра ифода мекунад.

Тарҷумаи Иствик:

The **feet in chains** with friends,

Is better than to be with strangers in a garden [171, 297].

Тарҷумаи Гладвин:

To have our feet bound with chains in company with our friends, is preferable to living in a garden with strangers [174, 199].

Соматизми **пой** дар ибораи «**пой дар занҷир**» дар матни дигар оварда шудааст:

*Аз ин ҳаёли муҳол таҷаннуб кун, ки халқе ҳам бад-ин ҳавас, ки ту дорӣ, асиранду **пой дар занҷир** [173, 148].*

Дар тарҷумаи англисӣ иборай «*пой дар занҷир*» дар шакли **the feet of their hearts being in chains**, яъне *пой ва дил дар занҷир аст*, ки дар матни тоҷикӣ вожаи **дил** дида намешавад:

To abandon his aspiration to a fancy impossible of realization because many persons are enslaved by the same passion like himself, the feet of their hearts being in chains [175, 467].

Дар матни зер аз соматизми *пой* дар таркиби иборай «*пойи тағобун*», ки маънои *афсӯсу надоматро* дорад, қорбаст шудааст:

Ду касро ҳасрат аз дил наравад ва пойи тағобун аз гил барнаёяд: тоҷири киштишикаста ва вориси бо қаландарон нишаста [173, 234].

Мутарҷим Иствик иборай «*пойи тағобун*»-ро **feet of contention** тарҷума намудааст, ки маънои «*пойи баҳсу мубоҳиса; саркашӣ*»-ва ё «*ҷойи ихтилоф*»-ро ифода мекунад:

Regret will not leave the hearts of two persons and their feet of contention will not emerge from the mire; a merchant with a wrecked ship and a yuth sitting with qalandars [171, 675].

Гладвин иборай мазкурро «**sorrowing feet**», яъне «*пойҳои дарду гам; пойҳои гамнок*» тарҷума кардааст, ки дарки он дар чунин ҳолат барои ғайрисиҳибзабон хеле душвор меафтад:

Two persons never free their regret, nor their sorrowing feet from the mud. One is the merchant whose ship has been wrecked; and the other, the heir who has got into the company of calenders [174, 365].

2.3.5. Соматизмҳои «зону» ва «рон»

Зону ҳамчун қисмати пойи инсон ба гуруҳи соматизмҳо дохил мешавад. Вожаи «**зону**» аз ҷониби муаллифони фарҳангномаҳо чунин тасриф шудааст: «**зону** – банде, ки устухони ронро бо соқи по мепайвандад ва косаи зонуро ба вучуд меорад» [155, 526]. Дар адабиёти класикии тоҷик вожаи «**зону**» бо ибораҳои «**зону задан**», «**зону зада нишастан**» омада, ба ҷуз аз маъноҳои аслий, инчунин маъноҳои маҷозии «*дар пеши касе барои таъзим ё*

зорию илтичо афтодан; таслим шудан ба касе, шикастхӯрда ва мағлуб»-ро низ ифода мекунад.

Дар «Гулистон» шоир онро дар шакли арабии калима, яъне *рукбатӣ* низ истифода намудааст:

Яке аз араб дар биёбоне аз зояти ташинагӣ мегуфт:

Ё лайта қабла манийятӣ явман афузу би мунятӣ,

Нахран тулотиму **рукбатӣ** ваазаллу амлоу қирбатӣ [173, 117].

(Эй кош пеш аз марг рӯзе ба орзуи худ мерасидам: рӯде ба **зонуям** мавҷ занад ва ман пайваста машки худро пур кунам.)

Матни мазкур дар тарҷумаҳои Иствик ва Гладвин ба маънои аслии калимаи **зону** «**knee**» оварда шудааст, ки мазмунан мувофиқат мекунад:

Тарҷумаи Иствик:

Arab suffering in the desert from extreme thirst recited:

‘Would that before my death.

I could one day enjoy my wish.

That a river’s waves might strike my **knee**,

And I might fill my water-bag’ [171. 383].

Тарҷумаи Иствик:

An Arab laboring under excessive thirst, exclaimed, «I wish that for one day before my death this my desire may be gratified, – that a river dashing its waves against me knees, I may fill my leather sack with water [174, 232].

Дар матни зерин вожаи **зону** дар таркиби иборои «**зонуи тааббуд**» истифода шудааст, ки маънои «ибодат кардан»-ро дорад:

*... Ҷавобаш нагуфтам ва сар аз **зонуи тааббуд** (ибодат кардан) барнагирифтам, ранҷида ниғаҳ карду гуфт... [173, 12].*

Матни мазкур дар тарҷумаи Иствик ду чумла буда, соматизми мазкур дар таркиби **knees of worship** ба маънои «**зону задан**» тарҷума шудааст:

*I would give him no reply nor up my head from the **knees of worship**. He looked at me aggrieved and said... [171. 79].*

Гладвин иборай «*зону таабуд*»-ро «**knees of adoration**», яъне *зону саҷда* тарҷума кардааст, ки ба мазмуни матн мутобиқат мекунад:

*I gave no answer, nor raised up my head from the **knees of adoration**. He looked displeased, and said... [174, 101].*

Дар порчаи мазкур ду соматизм – **зону** ва **даст** барои равшантар ифода гардидани фикр омадааст:

Ҳазар кун, з-он чи душман гӯяд: «Он кун!»

Ки бар **зону** занӣ **дасти тағобун** [173, 213].

Дар тарҷумаи матни мазкур ин соматизмҳо айнан тарҷума шудаанд. Иствик иборай «*дасти тағобун*»-ро **the hand of pain** («*дасти дарду ранҷ*») ва Гладвин **the hands of sorrow** («*дастони алам, ранҷ*») тарҷума кардаанд:

Тарҷумаи Иствик:

Be cautious of what a foe tells thee to do,

Lest thou strike thy **knee** with **the hand of pain** [171, 637]

Тарҷумаи Гладвин:

*Avoid that which an enemy tells you to do; for if you follow his advice, you will smite your **knees** with **the hands of sorrow** [174, 343].*

Хулосаи боби 2.

Дар боби мазкур вижагиҳои тарҷумаи англисии соматизмҳои узви берунии инсон дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтанд. Таҳлилҳо нишон доданд, ки соматизмҳои узви берунии инсон, ки ба қисматҳои сару гардану рӯй, дасту пой ва пушту миён чудо мешаванд, дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ҳам дар шакли вожаҳои чудоғона ва ҳам дар таркиби ибораҳову ҷумлаҳои сода ба маъноҳои асливу маҷозӣ истифода шудаанд.

Мусаллам аст, ки вожаҳои соматикӣ ҳамчун калимаҳои сермано ва ҳамчунин, дар таркиби ибораҳои рехта хеле васеъ қорбаст мешаванд. Айни ҳамин ҳолро мо дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ мавриди мушоҳида қарор додем. Хусусан, онҳо дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ фаровон қорбаст

шудаанд. Масъалаи муҳиме, ки ба он таваҷҷуҳи хоса зоҳир гардид, ин тарҷумаи англисии соматизмҳо мебошад. Зикр бояд кард, ки «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ аз ҷониби мутарҷимони зиёде ба забони англисӣ тарҷума шудааст, аммо дар қор танҳо тарҷумаҳои мутарҷимони «Гулистон» Э. Иствик ва Ф. Гладвин марида таҳлил қарор гирифта шуд. Аз таҳлили вижагиҳои тарҷумаи англисии соматизмҳои узви берунии инсон дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ба хулосаи зер метавон омад:

- дар ҳолатҳои зарурӣ соматизмҳои узви берунии инсон дар тарҷумаҳои «Гулистон» муботиқ ба мазмуни матнҳо айнан тарҷума шудаанд;

- ҳолатҳои мавҷуданд, ки соматизмҳои узви берунии инсон дар тарҷумаҳои «Гулистон» дар таркиби ибораҳо таҳтуллафз тарҷума шудаанд, ки онҳо танҳо дар дохили матн мазмуни онро то ҳадде дода метавонанд, вале берун аз матн маънои худро гум мекунанд;

- ҳолатҳои мавҷуданд, ки соматизмҳои узви берунии инсон дар тарҷумаҳои «Гулистон» дар таркиби ибораҳо мазмуни тарҷума шуда, дар ин ҳолат хондану дарки матнҳои тарҷумавии «Гулистон» барои англисзабонан осонтар аст.

БОБИ 3.

ВИЖАГИҶОИ ТАРҶУМАИ АНГЛИСИИ СОМАТИЗМҶОИ УЗВҶОИ ДОХИЛИИ ИНСОН ВА ЗООСОМАТИЗМҶО ДАР «ГУЛИСТОН»- И САЪДИИ ШЕРОЗӢ

3.1. Баррасии мавзӯ

СоматизмҶое, ки ифодакунандаи узвҶои дарунии инсон ва ҳайвон мебошад, дар забоншиносӣ бо номи соматизмҶои спланхнонимӣ машхур мебошанд. Забоншиносии муқоисавӣ барои омӯзиш ва рушду такомули забонҶо хизмати арзанда анҷом медиҳад. Ба таври муқоисавӣ омӯхтани забонҶо имконият медиҳад, ки хусусиятҶои фарқкунанда ва монандии онҳоро муайян намоем. Самти мазкур аз ҷониби забоншиносон ба таври хеле амиқ таҳқиқ гардидааст. Қайд бояд кард, ки муқоисаи забонҶо, аз як тараф, агар барои ташхиси типологии забонҶо муҳим арзёбӣ шавад, аз тарафи дигар, барои дарку фаҳмиши олами атроф аз ҷониби соҳибзабонон кумак мерасонад. Дар зербоби мазкур дар асоси тарҷумаи матнҶои «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ асосан соматизмҶое, ки ифодакунандаи узвҶои дарунӣ мебошанд, мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор мегиранд. Ба узвҶои дарунӣ, ки бо номи соматизмҶои спланхнонимӣ маъмуланд, *дил, ҷигар, шуш, гурда, рӯда, меъда, талхадон* ва монанди инҳо дохил мешаванд.

3.2. СоматизмҶои ифодакунандаи узвҶои дарунӣ

3.2.1. Соматизми «дил»

Дил ҳамчун узви асосӣ ва ҳаётии инсон дар осори шоирону нависандагон бештар мавриди тавачҷуҳ қарор гирифтааст. Дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ соматизмҶои спланхнонимӣ хеле зиёд истифода шудаанд. Фақат соматизми «дил» дар ин асар 251 маротиба ба маънои аслӣ ва маҷозӣ истифода шудааст. Зеро дил манбаи қувваю неру, майлу хоҳиш ва макони орзуи инсонист. Ин соматизм ҳам дар воҳидҶои фразеологии забон ва ҳам дар таркиби калима, ибора ва ҷумлаҶо фаровон истифода мешавад.

Паҳлӯҳои гуногуни соматизми «дил» дар таҳқиқоти забоншиносони тоҷик ва хориҷӣ борҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Аз ҷумла Р. Р. Данилова, Д. В. Донурова, О. Н. Кондратева дар асоси як забон, Р.Р. Закирова, Р. М. Валиева, А. И. Геляева, Р. Ю. Мугу, Е. Б. Яковенко, Шу-Хуа, З. Р. Сримова, О. А. Ваниева, Р. О. Шейхова, Д. Ф. Каюмова, В. А. Маслова ва А. Д. Шмелёв дар асоси муқоисаи забонҳои гуногуннизоми, Миҷгона Маҳмудзода концепти «дил»-ро дар асоси маводи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ омӯхта ва таҳқиқ намудаанд.

Дар забони тоҷикӣ соматизми «дил» мисли забонҳои дигар ифодакунандаи ҳолатҳои ҳис, аз қабилӣ мутаассирӣ, дарду алам кашидан, руҳияву кайфиятро ифода мекунад. Соматизми мазкур дар таркиби ибора ва воҳидҳои фразеологӣ ва ҳеле зиёд қорбаст мешавад. Масалан, *дил доштан* часорат доштан; *дили афғор* дили озурда; рӯҳафтадагӣ; *дили безам* осудахотир, хотирчамъ; *дили пурдарад* дили пурҳасрат, қалби ғамгин; *дили сангин* дили бераҳму шафқат, дили саҳт; сангиндилӣ, бераҳмӣ; *дили сиёҳ* дили одами бадқор, бадният; *дили танг* дили бесабру қарор, бетоқатӣ; *дили хунин* дили ғамгин, мақсад; *дилу бедилон* бе шавқу рағбат, бемайлу ҳавас, *бо дили ноҳоҳам*: дилу бедилон қореро қардан, дилу бедилон розӣ шудан, дилу бедилон гап задан; *дилу гурда* далерӣ, часорат, чуръат; *дилу димоғ* ҳавою ҳавас, майлу рағбат, ҳавсала; *дилаш қалб* ботинаш вайрон, қачдил; *дар (ба) дил* дар ботин, ҳаё лан; *даруннокӣ*: *дар дил гурдан*, *дар дил дашном додан*, *дар дил хандидан*, *дар дил хурсанд шудан*, *дар дил хондан*; *аз дилу қон* бо қамолӣ майлу рағбат, бо шавқу ҳаваси том; бо тамомӣ ҳастӣ; *аз рӯи сидқу вафо*: *аз дилу қон кӯшидан*, *аз дилу қон табриқ қардан*, *аз дилу қон дӯст доштан*; *аз рӯи дил* бесадоқат; бесидқона, мунофиқона; *аз таҳи (таҳти) дил* самимона, сидқан, аз рӯи сидқ; *ба дили наҳор* ношито нақарда, субҳона наҳӯрда; *бо дили қашол* дил нақанда (аз қизе), бо дилқашолӣ; *бо дили ноҳоҳам* бе майлу рағбат: *бо дили ноҳоҳам баромада рафт*; *бо дили пур* бо боварии том; дилпуруна; *бо дили сиёҳ (сип-сиёҳ)* ғамгинона, ҳафа, бо дили пурдарду алам; *бо (аз) дили*

соф софдилона, беғаразона; *бо дили хуш* хушу хурсандона; *дил андохтан* пазмон шудан; кас ё чизи дӯстдоштаро ба ёд оварда, ғусса хӯрдан аз набуданаш, интизор ва чашм ба роҳ будан; *дил бардоштан (хӯрокеро)* майли хӯрдани чизеро доштан, дил хоштан; *дил бардоштан аз коре* тарки коре кардан, даст кашидан аз коре; *дили касеро бардоштан* а) ба касе тасаллӣ додан, касеро дилдорӣ кардан; б) рӯҳбаланд кардан касеро; чуръат бахшидан ба касе; *дил бастан* а) меҳр бастан ба касе; ишқ мондан ба чизе ё коре; б) хоҳише пайдо карда, розӣ шудан ба коре, майл пайдо кардан ба коре; *дил бохтан* а) дӯст доштан, ошиқ шудан, дил додан; б) саҳт тарсидан, ҳаросидан; *дили касеро бурдан* дили касеро тасхир кардан, дили касеро рабудан; *дил додан* меҳр бастан ба касе ва ғайра [Ошибка! Источник ссылки не найден., 446].

Саъдии Шерозӣ ҳамчун нависандаи маъруфу соҳибмақтаб дар асари панду ахлоқии худ «Гулистон» аз соматизми «*дил*» фаровон истифода кардааст. Аз чумла, *дил, соҳибдил, дили ушоқ, тангдил, сияҳдил, дилтанг, парокандадил, дили мардум, дили фориз, дили хуш, диловез, дилфиреб, хастадил, дилбарӣ, дилситон, якдил, дил ба каманд, дилозурда, дилу гурда, дили дардманд, дилошуфта, дилбанд, дилором, сангдил, дилмурда, дили халқ, дилафруз, дилошуфта, дилбаста, дилдор* ва монанди инҳо дар асари мазкур корбурд шудааст. Масалан, дар матни зер соматизми «*дил*» дар таркиби ибораи «*дил ба ҳам баромадан*», яъне *ба танг омадан, ба ҷон расидан* чунин истифода шудааст:

Ҷавонро *дил* аз таънаи маллоҳ *ба ҳам баромад*, хост, ки аз ӯ интиқом кашад [173, 130].

Дар тарҷумаи Иствик соматизми «*дил*» дар шакли *heart was irritated*, яъне *дил гамгин шудан* омада, ба маънои аслӣ ҳамчун узви инсон омадааст.

The young man's heart was irritated by the insult of the boatman and longed to take vengeance upon him [171, 413].

Главдин ба ин ибора ба таври дигар назар андохта, онро мазмунан «*ба ғазаб шудан*» тарҷума намудааст.

The young man, incensed at this sarcasm, wished to be revenged on him
[174, 247].

Дар ҳикояти дигар адиб вожаи «**тангдил**» ва «**дилозурда**»-ро истифода кардааст, ки ба маънои маҷозии калима омада, ифодакунандаи ҳолати равонии инсон аст. Ҷузъи асосии вожаҳои «**тангдил**» ва «**дилозурда**»-ро соматизми **дил** ташкил медиҳад:

*...ҷавон ба гурури диловарӣ, ки дар сар дошт, аз хасми **дилозурда** наяндешид ва қавли ҳукамо муътабар надошт, ки гуфтаанд: «Ҳар киро ранҷе ба **дил** расонидӣ, агар дар ақби он сад роҳат бирасонӣ, аз подоши он як ранҷиш эмин мабош, ки пайкон аз ҷароҳат бадар ояд ва озор дар **дил** намонад*

Чӣ хушгуфт Бектош бо Хайлтош:

«Чу душман хорошидӣ, эмин мабош!»

Машав эмин, ки **тангдил** гардӣ,

Чун зи дастат **диле ба танг** ояд [173,132].

Вожаи «**тангдил**», ки мураккаб аз ду вожа **танг** ва **дил** мебошад, дар фарҳангномаҳои тоҷикӣ ба маъноҳои «*андӯҳгин, хира, зик*» тафсир ёфтааст [152, 306].

Ҳамчунин, ибораи фразеологии «**дили касе ба танг омадан**» корбаст шудааст, ки ба маънои *гамгин шудан, ба ташвиш афтодан* истифода мешавад.

Дар тарҷумаи англисии матни мазкур соматизми «**тангдил**» ба маънои «*бепарво*», «*дилкушод*» омадааст, ки ба маънои асли мувофиқат намекунад ва ибораи «**дил ба танг омадан**» ба маънои аслиаш айнан «*a heart has been afflicted*», яъне *дил ба дард омадааст*, тарҷума шудааст.

*Let one of you, who is a strongest, go to the pillar and take the cable of the boat that we may save the pride of bravery which he had in his **head**, did not think of the offended foe and did not mind the maxim of wise men who have said: If thou hast given offence to one man and afterwards done him a hundred Kindnesses, do not be confident that he will not avenge himself for that one offence, because*

although the **head** of a spear may Come out, the memory of an offence will remain in the **heart**:

‘How well,’ said Yaktash to Khiltash,
‘Hast thou scratched a foe? Do not think thou art safe.’
Be not unconcerned for thou wilt, be afflicted,
If by thy hand **a heart has been afflicted**,
Throw not a stone at the rampart of a fort,
Because possibly a stone may come from the fort [171, 415].

Гладвин дар порчай мазкур вожаи «дилозурда»-ро «**offended heart**» ва чумлаи «дил ба танг ояд»-ро **the heart of another hath suffered**, яъне *диле озор бинад тарчума кардааст*.

*The young man, in the vanity of his strength, of which he had boasted, thoughtless of the **offended heart** of his enemy, paid no attention to this maxim of the sages, «If you have committed an offence towards another, and should afterwards confer a hundred kindnesses, think not that he will forget to retaliate upon thee that single offence; for the arrow may be extracted from the wound, but the sense of injury still rankles in the heart» What excellent advice gave Yuktash to Khiltash! If you have scratched your enemy, do not consider yourself safe. When from your hand **the heart of another hath suffered** injury still rankles **in the heart**».*

*What excellent advice gave Yuktash to Khiltash! If you have scratched your enemy, do not consider yourself safe. When from your hand **the heart of another hath suffered injure**, expect not to be free from affliction thyself [174, 248].*

Вожаи «**тангдил**» дар ҳикояти дигар чунин корбаст шудааст:

*Дар Инҷил омадааст, ки «Эй фарзанди Одам, агар тавонгарӣ диҳамат, муштағил шавӣ ба мол аз ман, агар дарвеш кунамат, **тангдил** нишинӣ. Пас, ҳаловати зикри ман куҷо дарёбӣ ва ба ибодати ман кай шитобӣ? [173, 239].*

Дар тарчумаҳои англисии матн калимаи «*тангдил*» ба маънои *дили замгин* «**grieved heart**» ва «**your hearts would be sorrowful**» омадааст, ки дар ин ҳолат мувофиқатии матни асл ва тарҷума ба назар мерасад.

Тарҷумаи Иствик:

*It is written in the Evangel: 'O son Adam, if I give thee riches, thou wilt turn away from me with mundane cares, and if I make thee poor thou wilt sit down with a **grieved heart**; then where wilt thou enjoy the sweetness of adoring me, and when wilt thou hasten to serve me? [171, 683].*

Тарҷумаи Гладвин:

*It is said in the Gospel, «O sons of Adam, if I should grant you riches, you would be more intent on them than on me; and if I should make you poor, **your hearts would be sorrowful**; and then, how could you properly celebrate my praise, and after what manner would you worship me? [174, 370].*

Вожаи «*дилбарӣ*», ки аз исми «*дил*» ва феъли фармоиши «*бар*» тавассути пасванди исмсозӣ «*ӣ*» сохта шудааст, дар асар дар қитъаи шеърӣ мазкур ба назар мерасад:

Чун дар писар мувофиқию **дилбарӣ** бувад,
Андеша нест, гар падар аз вай барӣ бувад.
Ў гавҳар аст, гӯ, садафаш дар ҷаҳон мабош,
Дурри ятимро ҳама кас муштарӣ бувад [173, 128].

Вожаи *дилбарӣ* дар фарҳангномаҳо ба маъноҳои *дилрабоӣ*, *дилфиребӣ*, *мафтунсозӣ* тафсир шудааст [154, 374].

Дар тарчумаҳои англисии ин матн вожаи «*дилбарӣ*» ба маънои асосияш, яъне ҷавони хушманде, ки бо ҳусну ҷамол, хулқу атвораш дилҳоро мерабояд, оварда шудааст:

When a boy is symmetrical «**afflicted hearts**»
It matters not if his father disowns him.
He is a jewel which must not remain in a shell.
A precious pearl everyone desires to buy [171, 409].

Дар тарҷумаи Гладвин вожаи «*дилбарӣ*» мазмунан «**beauty careth**», яъне *замхорӣ дар ҳаққи зебоӣ* омадааст:

*The son who is endowed with elegance and **beauty careth** not for his father's anger. He is a rare pearl, let him not remain in the parent shell; and of a precious pearl every one will be the purchaser [174, 244].*

Вожаи «*дилозурда*» ифодакунандаи ҳолати равонӣ буда, дар «Гулистон» борҳо оварда шудааст:

*Вақте ба чаҳли ҷавонӣ бонг бар модар задам. **Дилозурда** ба кунҷе нишаст ва гирён ҳамегуфт: Магар хурдӣ фаромӯш кардӣ, ки дуруштӣ мекунӣ? [173,179].*

Вожаи *дилозурда* аз вожаҳои **дил** ва **озурда** мурағтаб шуда, дар фарҳангномаҳо чунин шарҳ додашудааст: *ситамдида, ҷафодидида, ранҷида* [154, 376].

Дар тарҷумаи англисии ин матн вожаи «*дилозурда*» дар шакли «**grieved heart**» омадааст, ки ба мазмуни тоҷикии он мувофиқат мекунад, аммо таҳтуллафз тарҷума шудааст:

*In the folly of youth I one day shouted at my mother who then sat down with a **grieved heart** in a corner and said, weeping; 'hast thou forgotten thy infancy that art harsh towards me? [171, 547].*

Гладвин вожаи «*дилозурда*»-ро мазмунан «**vexing her to the heart**», яъне «*ба дилаш зад*» тарҷума намудааст.

*One day, through the ignorance of youth, I spoke sharply to my mother, which **vexing her to the heart**, she sat down in a corner and wept, saying: «Have you forgotten all the trouble that you gave me in your infancy, that you thus treat me with unkindness? [174, 303].*

Соматизми «дил» дар таркибҳои гуногун, аз ҷумла *дили дардманд дили халқ, дили хуш, дили фориғ* ва ғ. борҳо ифода ёфтааст:

Вазири гофилеро шунидам, ки хонаи раият хароб кардӣ, то хазонаи султон обод кунад. Беҳабар аз қавли ҳакимон, ки гуфтаанд: «Ҳар ки худойро

биёзорад то **дили халқе** ба даст орад, Худованди таъоло ҳамон халқро бар ӯ гуморад, то димор аз рӯзгораиш барорад.

Оташи сӯзон накунад бо сипанд.

Онҷӣ кунад дуди **дили дардманд** [173, 48].

Ибораи **дили халқ** ба маънои *дили мардум*, *дили одамон* аст, ки ибораи озодаи синтаксисӣ буда, ба шарҳи зиёд эҳтиёҷ надорад. Дар тарҷумаи ин ибора таркиби **дил** ва **халқ** ифода ёфтааст.

Дар тарҷумаҳои англисии матн ибораи «*дили дардманд*» дар шакли **afflicted hearts** «*дили дардманд, бемор*» омадааст, ки ба маънои аслии соматизм мувофиқ аст. Албатта, ифодаи *дили дардманд* дар ин маврид ибораи маҷозӣ буда, ба маънои *дили озурда* ифода шудааст.

Тарҷумаи Иствик:

I heard that on oppressor ruined the habitations of the subjects to fill the treasure of the sultan, unmindful of the maxim of philosophers, who have said: «Who offends God the most high to gain the heart of a created being to bring on his destruction in the world.

Fire burning with wild rue will not,

Cause a smoke like that of **afflicted hearts** [171, 167].

Тарҷумаи Иствик:

I heard of a collector of the revenues, who desolated the houses of the subjects, in order to fill the king's coffers; regardless of the maxim of the sages, which says, «Whosoever offendeth the Most High to gain the heart of a fellow-creature, God will make that very creature the instrument of his destruction.» The burning flame from wild rue raises not such a smoke as is occasioned by the sighs of the afflicted heart [174, 144].

Дар китъаи дигар вожаи «**дилшикаста**» оварда шудааст, ки чузъи асосии онро соматизми **дил** ташкил медиҳад ва вожаи мазкур ифодакунандаи ҳолати равонии инсон аст. Дар фарҳангҳои вожаи «**дилшикаста**» маънои «*дилозурда, маъюс, маҳзун*»-ро дорад [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, 378].

Зи кори баста маяндешу **дилшикаста** мадор,
Ки оби чашмаи хайвон даруни торикист [173, 43].

Дар тарчумаи англисии қитъаи мазкур дар шакли **broken** оварда шудааст, ки маънои «*шикаста*» дошта, аз мазмуни матни он дар шакли **дилшикаста** хувайдо мегардад:

Be not apprehensive of tangled a affairs and keep not a **broken**
Because the spring of life is in darkness [171, 153].

Вожаи «дилшикаста»-ро Гладвин ҳамчун «**heart to be distressed**» тарчума намудааст, ки маънои *дилшикаста* ва *дилозорро* дода метавонад.

Not to be uneasy about his affairs, nor to suffer his heart to be distressed, since the water of immortality is in the land of darkness [174, 138].

Вожаи «**парокандадил**» дар таркиби қитъаҳои «Гулистон» фаровон истифода шудааст. Ин вожа аз чузъҳои **пароканда** ва **дил** таркиб ёфтааст, ки дар фарҳангномаҳо ҳамчун *парешонхотир* [155, 77] тафсир шудааст:

Худованди мукнат ба ҳақ муштағил,
Парокандарӯзӣ – **парокандадил** [173, 197].

Дар тарчумаҳои қитъаи мазкур вожаи «**парокандадил**» ба маънои «*дили ноором*» омадааст, ки мазмуни мувофиқат мекунад. Маълум аст, ки дар таркиби ин вожа соматизми **дил** қорбаст шудааст. Дар фарҳанги забони тоҷикӣ ба маънои *парешонхотир* омадааст [155, 53]:

Тарчумаи Иствик:

He who possesses means is engaged in worship.
Whose means are scattered, **his heart is distracted** [171, 607].

Тарчумаи Гладвин:

*He who possesses wealth is busied in devotion, whilst he who is distressed in his circumstances has a **disordered heart*** [174, 326].

Хулоса, соматизми «дил» дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ 251 маротиба ба маъноҳои гуногун ифода гардидааст. Маълум гардид, ки соматизми **дил** ҳамчун унсури серистеъмолу сермаҳсули таркиби луғавии забон дар адабиёт мақоми хоса дошта, аз он чандин калимаҳо ва таркибҳои

ибораҳо сохта шудааст. Барои тасдиқи фикр чанде аз онҳоро зикр мекунем: *дилдор, дилозурда, дили ушоқ, дили дардманд, дилозор* ва ғайра.

3.2.2. Соматизмҳои «шикам», «меъда» ва «рӯда»

Шикам низ ба соматизми сплахнонимӣ дохил шуда, ҳамчун узви муҳимми инсон ва ҳайвон ба ҳисоб меравад. Дар матни зер соматизми *шикам* се маротиба истифода шудааст. Зикр бояд кард, ки дар гуфтори тоҷикӣ *шикам* гуфта, бештар *рӯда* дар назар гирифта мешаванд. Масалан, печидани шикам ин печидани рӯда мебошад:

Якero аз бузургон боди муҳолиф дар шикам печидан гирифт ва тоқати забти он надошт ва беихтиёр аз ӯ содир шуд. Гуфт: -Эй дӯстон, маро дар он чи кардам, ихтиёре набуду ба ҳазе бар ман нанавишанд ва роҳате ба вучуди ман расид, шумо ҳам ба карам маъзур доред.

Шикам зиндони бод аст, эй хирадманд,
Надорад ҳеч оқил бод дар банд.
Чу бод андар **шикам** печад, фурӯҳил,
Ки бод андар **шикам** бор аст бар дил [173, 90].

Дар тарҷумаи англисии матни мазкур «*шикам*» ба маънои *рӯдаи гавс* «**bowels**» омада, дар порчаи шеърӣ *шикам* «**belly**» оварда шудааст, ки маънои матро ифода карда тавонистааст:

A troublesome flatus began working in the bowels of a certain venerable personage. He had not the power to retain it: it passed from him against his will. he said. «Friends! I had no control over this that I have done: and the recording angels will not record the offence thereof against me: and I have gained relief: do you also kindly excuse me.

The **belly** is wind's prison. O wise one!
No sensible man keeps wind pent up.
When wind works in the **bowels**, expel it:
For wind in the **bowels** is a burthen on the soul.
A sour-looking, uncongenial friend.

When he wishes to go don't put thy **hand** before (to stop) him [171, 17].

Дар матни тоҷикии «Гулистон» Саъдии Шерозӣ дар як порча аз се намуди соматизм истифода кардааст, соматизмҳои сомонимӣ (**бозу**), остеонимӣ (**устухон**) ва спланхонимӣ (**ҳалқ, шикам, ноф**) мебошанд.

На ҳар кӣ қуввати **бозуи** мансабе дорад,
Ба салтанат бихӯрад моли мардумон ба ғазо.
Тавон ба **ҳалқ** фурӯ бурдан **устухони** дурушт,
Вале **шикам** бидарад, чун бигирад андар **ноф** [173, 49].

Дар тарҷумаи англисии матни мазкур ҳар се навъи соматизмҳо – **arm** «даст, бозу», **throat** «ҳалқ», **bone** «устухон», **belly** «шикам», **navel** «ноф» айнан тарҷума шудаанд:

Not everyone who possesses strength of **arm** and office,
In the sultanate may with impunity plunder the people.
A hard **bone** may be made to pass down the **throat**,
But it will tear the **belly** when it sticks in the **navel** [171, 169].

Дар тарҷумаи Гладвин ибораи «**қуввати бозуи мансаб**» танҳо «**ministerial power**», яъне *қувваи мансаб* оварда шудааст:

*Not every one who possesses **ministerial power** and dignity can devour the property of men with impunity; you may swallow a hard **bone**, but it will tear the **belly**, when it sticks under the **navel*** [174, 145].

Дар байти зер ибораи «**шиками хира**» омадааст, ки мантиқан ба узви шикам мувофиқат намекунад, яъне шикам хира шуда наметавонад, ҳадаф нафс аст, аммо адиб онро «*шикам*» номидааст:

Эй **шиками** хира, ба ноне бисоз,
То нақунӣ пушт ба хидмат дуто [173, 63].

Тарҷумаҳои англисии ибораи «*шиками хира*» дар шакли **ignoble belly** (*тахтул. «шиками нодон»*) омадаанд, ки мантиқан дуруст мебошанд:

Тарҷумаи Иствик:

O **ignoble belly**, be satisfied with one bread,

Rather than to bend the back in service [171, 211].

Тарчумаи Гладвин:

*O **ignorable belly**, satisfy yourself with a loaf of bread, that you may not bend your back in servitude [174, 163].*

Дар порчаи зер соматизми «**шикам**» дар таркиби иборои «*чаври шикам*» омада, маънои «*гуруснагӣ*» ё «*хӯрдан*»-ро ифода мекунад.

*Гар **чаври шикам** нестӣ, ҳеҷ мурғ дар доми сайёд наҷфтодӣ, балки сайёд худ дом наниҳодӣ.*

Шикам банди даст асту занҷири пой,

Шикамбанда нодир парастад Худой [173, 223].

Аз ҷониби Иствик иборои *чаври шикам* «**no craving of the stomach**», яъне *майли меъда (шикам) нест*, тарчума шудааст, ки мазмунан ҳамон маъноро, ки адиб баён намудааст, дода метавонад:

*If there were **no craving of the stomach**, no bird would enter the snare of the fowler; nay, he would not even set the snare [171, 655].*

Гладвин иборои «*чаври шикам*»-ро «**cravings of the belly**» (*майли шикам*) айнан ба ҳамон маъно тарчума намудааст.

*But for the **cravings of the belly**, not a bird would have fallen into the snare; nay, the fowler would not have spread his net. The **belly** is chains to the **hands** and fetters to the feet. He who is a slave to his **belly**, seldom worships God [174, 355].*

Меъда узви ҳаётан муҳимми инсонӣ буда, дар ҳисм вазифаи ғунҷоишҳои хӯрок ва ба ҳазм омода намудани хӯрок шароит муҳайё мекунад. Дар инкишофи ҳисм аҳаммияти аввалиндараҷа дорад. Дар «Гулистон» соматизми **меъда** низ чанд маротиба бо маъноҳои асли ва маҷозӣ қорбурд шудааст. Дар матни зер соматизми **меъда** дар таркиби иборои «*оташи меъда*» ба маънои *сахт гурусна шудан* истифода шудааст. Вале иборои мазкур

Чавонро оташи меъда боло гирифта буд ва инони тоқат аз даст рафта [173, 133].

Вале дар тарҷумаи англисӣ матни мазкур таҳтуллафз «**the fire of the stomach**» тарҷума шудааст, ки дар чунин ҳолат маънои матн барои англисзабонҳо норавшан мемонад:

The fire of the young man's stomach having blazed into flames and deprived his hands of the bridle endurance [171, 417].

Аммо Гладвин матни мазкурро мазмунан тарҷума карда, ибораи «оташи меъда»-ро ба маънои «**appetite**» тарҷума кардааст:

The cravings of the young man's appetite being very powerful, he ate and drank so much, that at length the inner demon was quieted, and being overpowered with fatigue, he fell asleep [174, 250].

Дар матни дигар вожаи **меъда** ба маънои пурхӯрӣ истифода шудааст:

...Аммо қаландарон, чандон, ки дар меъда ҷойи нафас намонаду бар суфра рӯзии кас [173, 223].

Дар тарҷумаҳои англисии матни мазкур меъда ҳамчун **bowel вa stomach** ба маънои аслии калима, яъне узви инсон истифода шудааст, ки дарки маънои он барои соҳибзабонон душвор шудааст:

Тарҷумаи Иствик:

But qalandars till no room remains in the bowels for drawing breath and no food on the table for anybody [171, 675].

Тарҷумаи Иствик:

But the Calenders devour so voraciously that there is not in their stomachs room for drawing breath; nor is there left on the table a morsel for any one [174, 355].

Дар матни зер адиб соматизми «**меъда**»-ро дар иртибот ба мақсади ифодаи фикри худ бо соматизмҳои **даст** ва **пой** дар қиёс овардааст.

...Пайдост, ки аз меъдаи холӣ чӣ қувват ояд ва аз дасти тухӣ чӣ мурувват ва аз пой бараҳна чӣ сияр (равии) ояд ва аз дасти гурусна чӣ хабар [173, 197].

Дар тарҷумаи мазкур ибораҳои *меъдаи холӣ «hungry bowels», дасти холӣ «empty hand», пой бараҳна «shakled feet», шиками гурусна «hungry*

belly» омадааст. Дар матни асли ибораи *дасти гурусна* омадааст, ки мутарчимон онро «**hungry bowels**», яъне *шиками гурусна* тарчума кардаанд:

Тарчумаи Иствик:

*Inasmuch as the power of obedience depends upon nice morsels and correct worship upon elegant clothes, it is evident that **hungry bowels** have but little strength, an **empty hand** can afford no liberality **shakled feet** cannot walk, and no good can come from a **hungry belly** [171, 607].*

Тарчумаи Гладвин:

*For what strength can there be with an **empty stomach**? What bounty from an **empty hand**? How can the fettered feet walk? and from the **hungry belly** what munificence can be expected? [174, 326].*

Дар порчаи зерин ду соматизми спланхнонимӣ: **шикам ва меъда** ва вожаи *дилтангӣ* истифода шудааст:

Асири банди **шикамро** ду шаб нагирад хоб;

Шабе зи **меъдаи сангӣ**, шабе зи *дилтангӣ* [173, 223].

Дар тарчумаи Иствик соматизмҳои **шикам** ва **меъда** дида намешавад, аммо аз мазмуни порчаи шеърӣ бармеояд, ки сухан дар бораи шахси пурхӯр меравад:

A slave to constipation spends two sleepless nights,

One night from repletion and another from distress [171, 657].

Гладвин дар тарчума вожаҳои **шикам** «**belly**» ва **меъда** «**stomach**»-ро айнан овардааст:

*He who is a slave to his **belly**, sleeps not for two nights: one night from a loaded **stomach**, and the next night through want [174, 355].*

Рӯда баъд аз **меъда** қисми минбаъда дарозтарини роҳи ҳозима буда, «аз баромадгоҳи меъда сар мешавад ва рафта-рафта дар чуқурчаи ростии тиҳигох ба *рӯдаи ғафс* мегузарад» [1, 336].

Дар «Гулистон»-и Саъдӣ *рӯда* ҳамчун узви инсон ҳамагӣ ду маротиба истифода шудааст. Масалан, дар порчаи назмии зерин якбора ду соматизм: **рӯда** ва гунаи дигари **чашм** – **дида** истифода шудааст. Шоир бо маҳорати

баланди шеърӣ, тавонистааст, ки ибораҳои «*рӯдаи танг*» ва «*дидаи танг*»-ро муқобили якдигар гузошта, иборои аввалро ба маънои асли ва иборои дуввум «*дидаи танг*»-ро ба маънои маҷозӣ қор фармояд.

Рӯдаи танг ба як нони ҷавин пур гардад,

Неъматӣ рӯӣ замин пур накунад **дидаи танг!** [173, 217]

Дар матни англисии мазкур иборои *рӯдаи танг* «**narrow intestines**» ба маънои асли, қорбасти шудааст, аммо иборои *дидаи танг* «**greedy eye**» маънои маҷозӣ дошта, *чаими ҳирсро* ифода мекунад:

Тарҷумаи Иствик:

Narrow intestines may be filled with dry bread,

But the wealth of the surface of the world will not fill a **greedy eye** [171, 645].

Гладвин иборои *рӯдаи танг*ро ба маънои асли «**narrow belly**» тарҷума намуда, *дидаи танг*ро *назари танг*, *диди танг* «**narrow sight**» ифода намудааст:

The narrow belly is filled with a loaf of bread without meat; but the narrow sight is not satisfied with all the riches on the face the earth [174, 348].

Яке аз соматизми спланхнонимии дигар **талха** мебошад, ки узви ҳаётан муҳимми инсон ва ҳайвон аст. Нависанда онро дар шакли «заҳра», ки муродифи **талха** аст, истифода кардааст. Муродифи дигари талха **сафро** мебошад, ки ин шакл низ дар «Гулистон» истифода шудааст:

Тоифаи ҳукамои Юнон муттафиқ шудаанд, ки мар ин дардро давое нест, магар заҳраи (талха) одаме ба чандин сифат мавсуф [173, 50].

Дар тарҷумаи англисии матни мазкур соматизми **талха bile ва gall** яъне **талха (сафро, заҳра)** тарҷума шудааст:

Тарҷумаи Иствик:

The tribe of Yunani physicians agreed that this pain cannot be allayed except by means of the bile of a person endowed with certain qualities [171, 173].

Тарҷумаи Гладвин:

*A number of Greek physicians agreed that there was no other remedy for this disease but **the gall** of a man, of some particular description [174, 146].*

3.2.3. Соматизмҳои «раг», «шоҳраг», «хун»

Соматизмҳои «раг», «шоҳраг», «хун» ба қатори лексикаи соматизмҳои ангионимӣ (аз решаи калимаи *angeion* «рагҳо») – лексикаи ифодакунандаи рагҳои хунгарди сохтори организми инсон дохил мешаванд. Дар баробари дигар соматизмҳо дар «Гулистон» аз лексикаи соматизмҳои ангионимӣ низ васеъ истифода шудааст. Чунончи, дар матни зер соматизми «хун» се маротиба ба маънои аслии калима *хуни инсон* ифода гардидааст:

Он на ман бошам, ки рӯзи чанг бинӣ пушти ман,
Он манам, гар дар миёни хоку **хун** бинӣ саре.
К-он ки чанг орад, ба **хуни** хеш бозӣ мекунад,
Рӯзи майдон в-он ки бигрезад ба **хуни** лашкаре [173, 23].

Тарҷума Иствик:

I am not he whose back thou wilt see on the day of battle,
But he whom thou shalt behold in dust and **blood**.
Who himself fights, stakes his own life,
In battle but he who flees, the **blood** of his army [171, 105].

Тарҷума Гладвин:

*I am not him whose back you shall see in the day of battle, but my head may be found in dust and **blood**; for whosoever fighteth the battle staketh his own life, and he who flieth sporteth with **the blood** of his troops [174, 115].*

Дар матни дигар вожаи «**хун**» на ба маънои аслии балки, дар таркиби ибораи «*бахшидани хун*» омада ба маънои маҷозии «*бахшидан*» ба кор рафтааст:

*Яке аз вузаро пойи тахти маликро бўса дод ва рӯйи шафоат бар замин ниҳоду гуфт: – Ин ҷавон ҳамчунин аз боғи зиндагонӣ бар нахӯрдааст ва аз раяони ҷавонӣ таматтуъ наёфта, таваққуъ ба карам ва ахлоқи худовандӣ чунон аст, ки ба бахшидани **хуни** ӯ бар банда миннат ниҳад [173, 26].*

Дар матни англисии ин порча ибораи *аз хуни касе гузааштан* дар шакли **sparing his life** «умри ӯро бахшидан» оварда шудааст, ки мазмунан мувофиқат мекунад:

One of the vesiers, having kissed the foot of the king's throne and placed the face of intercession upon the ground, said: ' This boy has not yet eaten any fruit from the garden of life and has not yet enjoyed the pleasures of youth. I hope your majesty will generously and kindly confer an obligation upon your slave by sparing his life [171, 111].

Гладвин ибораи «аз хуни касе гузааштан»-ро «**sparing the lad's blood**» тарҷума кардааст, ки фаҳмотар ва равшантар садом медиҳад.

One of the viziers kissed the foot of the king's throne, and bowed his head to the earth in intercession, saying, «This boy hath not, like the rest, tasted the fruit of the garden of life, nor ever enjoyed the harvest of the season of youth. I therefore venture to hope, from your Majesty's known clemency, that you will oblige your servant, by sparing the lad's blood [174, 118].

Ё дар матни дигар адиб аз соматизми ангионимии **хун** дар таркиби ибораи «аз сари хуни касе гузааштан» истифода кардааст, ки маънои *бахшидани гуноҳро* дорад:

Маликро насихати ӯ судманд омад ва аз сари хуни ӯ даргузаашт [173, 59].

Дар матни англисии он айнан ҳамин мазмун ифода ёфтааст:

Тарҷумаи Иствик:

This admonition having taken effect, the king spared his blood [171, 199].

Гладвин аз сари хуни ӯ даргузааштро «**spared his life**», яъне аз умри ӯ гузаашт тарҷума кардааст:

The advice was profitable to the king, who spared his life and asked forgiveness [174, 158].

Ибораи **хун рехтан** ба маънои «куштан» меояд. Ба ин маъно ибораи мазкур дар забони тоҷикӣ маъмул ва маълум аст, ки чузъи асосии онро вожаи «**хун**» ташкил медиҳад:

Гаҳ ба **хун** рехтанам бархезанд,

Гаҳ ба бад хостанам биншинанд [173, 85].

Дар тарҷумаҳо ибрази «**хун рехтан**» дар шакли **shed my blood** оварда шудааст:

Тарҷумаи Иствик:

Sometimes they arise to **shed my blood**.

Sometimes they sit down to curse me [171, 277].

Тарҷумаи Гладвин:

*If they rise up to **shed your blood**, or if they sit down wishing you evil, be thou good, although mankind speak you evil of you* [174, 190].

Соматизми «хун»-ро дар матни дигари асари мазкур дида мебароем, ки дар ин ҷо низ он дар таркиби ибори «**хуни касе рехтан**» омадааст:

*Ва қозӣ фатво дод, ки **хуни** яке аз раият **рехтан** саломати нафси подшоҳро раво бошад. Писар сар ба сӯйи осмон баровард ва табассум кард. Малик пурсидаш, ки дар ин ҳолат чӣ ҷойи хандиданаст?* [173, 51]

Дар матни тарҷумаҳои англисӣ ибори «**хун рехтан**» «**to shed the blood**» омадааст, ки таҳтуллафз тарҷума шудааст:

Тарҷумаи Иствик:

*The qazi issued a judicial decree that it is permissible to **shed the blood** of one subject for safety of the king and the executioner was ready to slay the boy who then looked heavenwards and smiled* [171, 173].

Тарҷумаи Гладвин:

The cazi gave his decision that it was lawful to shed the blood of a subject for restoring the health of the monarch. The executioner prepared to put him to death, upon which the youth turned his eyes towards heaven, and laughed [174, 146].

Рағҳои хунгард барои тамоми мавҷудоти зинда ҳамчун узви муҳим маҳсуб мешаванд. Дар матни зер ибори «**раги гардан**» омадааст, ки ба маънои аслӣ истифода шудааст.

Мо ба **ӯ** аз **раги гардан** ҳам наздиктарем [173, 75].

Дар матни тарчумашуда ибораи «*раги гардан*» **jugular vein** оварда шудааст, ки маънои ибораи мазкурро ифода мекунад.

Тарҷумаи Иствик:

We are nearer unto Him than the **jugular vein** [171, 249]

Тарҷумаи Гладвин:

We are nearer to him than his **jagular vein** [174, 179].

Шоир аз соматизми «*раг*» дар шакли ибораи «*раги чон*» истифода кардааст, ки дар забони тоҷикӣ он ба маънои маҷозӣ истифода шуда, худи «*чон*»-ро дар назар дорад. Қайд бояд кард, ки *чон* дар забони тоҷикӣ ба маънои *руҳ* қорбурд мешавад, вале он маънои «*дил*»-ро дода наметавонад. Аммо вақте ки ибораи «*раги чон*» истифода мешавад, ҳамон «*раги дил*» дар назар дошта мешавад.

Гӯйӣ **раги чон** мегусилад захмаи носозаш,

Нохуштар аз овозаи марги падар овозаш [173, 81].

Дар тарҷумаҳои англисии порчаи мазкур соматизми мазкур танҳо *раг* истифода шудааст, ки мазмунан мувофиқат мекунад:

Тарҷумаи Иствик:

Thou wouldst have said he is tearing up the **artery** with his fiddle-bow.

His voice was more unpleasant than the wailing of one who lost his father [171, 267].

Тарҷумаи Гладвин:

You would say that the sound of his bow would break the arteries, and his voice was more horrid than the lamentations of a man for the death of his father [174, 186].

3.3. Зоосоматизмҳо

Зоосоматизмҳо номи узвҳои бадани ҳайвоноту парандагон ва хазандагон мебошанд. Забоншинос Г. Е. Крейдлин ва С. И. Переверзева доир ба зоосоматизмҳо маълумот дода, зикр мекунанд, ки ҳангоми тасвири ҷисми ҳайвон бояд нишонаҳои функционалии ин соматизмҳоро ба инобат

гирифт, «...зеро зери мафхуми хусусиятҳои функционалӣ моҳияти қисмҳои бадани ҳайвон дар лаҳзаҳои гуногуни ҳаётии онҳо, фаҳмида мешавад» [59, 238].

Дар «Гулистон» Шайх Саъдӣ дар баробари соматизмҳои мансуб ба инсон, инчунин, соматизмҳои мансуб ба ҳайвон, яъне зоосоматизмҳоро низ истифода намудааст. Инсон чӯзӣ чудонашавандаи табиат аст, бешак табиат ва муҳити атроф – парандаву чаранда, ҳайвонот низ дар асарҳои бадеӣ истифода мешаванд. Дар ин асар адиб барои тақвияти фикр бештар образҳои ҳайвонот (сағ, хар, гов, паланг, гӯсфанд, гург, фил, наҳанг, асп), парандаҳо (гунҷишк, кабутар, мурғ), ҳашарот (магас занбӯр, харчанг), хазандагон (мор, аждаҳо) ва ғайраро истифода намудааст. Вале мусаллам аст, ки хангоми нишон додани симои ҳайвоноту парандаҳо ё ҳашароту дарандаҳо бештар вақт узви бадани онҳо ҳамчун мисол истифода мешавад. Чунончи, **даҳон** – *даҳони моҳӣ; даҳони шер; даҳони аждаҳо; шикам* – *шиками моҳӣ; шиками хут; чангол* - *чанголи гург; чашм* – *чаши паланг; дандон* – *дандони сағ; дум* – *думи хар; по* – *пойи тил; пой асп, пой магас; ҳалқ* – *ҳалқи гусфанд; ком* – *коми наҳанг; шох* – *шохи гов; нохун* – *нохуни дарранда; пар* – *пари паранда*.

Дар матни поён соматизми сомонимии «**даҳон**» дар таркиби ибораҳои «*даҳони моҳӣ*» ва «*шиками моҳӣ*» истифода намудааст. Зикр бояд кард, ки ибораи «**даҳони моҳӣ**» дар байти зер ишора ба қиссаи Юнус пайғамбар аст, ки ба шиками моҳӣ меравад:

Қурси хуршед дар сиёҳӣ шуд,

Юнус андар **даҳони моҳӣ** шуд [173, 25].

Дар тарҷумаи англисии матни мазкур он дар шакли «**the mouth of the fish**» оварда шудааст, ки мазмунро комилан ифода мекунад. Аммо дарки он аз ҷониби англисзабонон шояд душвортар бошад:

Тарҷумаи Иствик:

The disk of the sun went into darkness,

Jonah went into **the mouth of the fish** [171, 111].

Гладвин ибораи «*даҳони моҳӣ*»-ро *шиками кит (моҳӣ)* «*whale's belly*» тарчума кардааст:

The sun's disk passed into shadow, Jonas entered into the whale's belly
[174, 117].

Дар ҳикояти дигар ибораи *шиками моҳӣ* истифода шудааст:

Иродати бечун якеро аз тахти шоҳӣ фуру орад ва дигареро дар
шиками моҳӣ накӯ дорад:

Вақтест хуш онро, ки бувад зикри ту мӯнис,

В-ар худ бувад андар *шиками хут* чу Юнус [173, 239].

Дар тарчумаҳои англисии матн он «*belly of a fish*» ё «*fish's belly*» омадааст, ки ба матн комилан мувофиқ аст:

Тарчумаи Иствик:

The will of the Inscrutable brings down one from the royal throne, and
protects the other in the belly of a fish.

Happy is the time of the man,

Who spends it in adoring thee [171, 683].

Тарчумаи Гладвин:

The divine will displaces one from the throne of royalty, and preserves
another in the fish's belly. Happy is the state of him who keepeth thee, O God, in
continual remembrance, although he were in the belly of the whale, like Jonas
[174, 371].

Дар порчаи зер якбора ду соматизм: «*чангол*» ва «*чаши*» дар таркиби ибораҳои *чанголи гурба* ва *чаши паланг* истифода шудааст:

Набинӣ, ки чун гурба очиз шавад,

Барорад ба *чангол чаши паланг* [173, 32].

Дар матнҳои тарчумашуда ин ду соматизм: *чангу чаши* ба маънои асли истифода шудаанд: **(cat) claws** «*чанголи гурба*» ва **eyes of tiger** «*чаши паланг*»:

Тарчумаи Иствик:

Seest thou not when the cat becomes desperate

How he plucks out with his **claws** the **eyes of tiger**? [171, 127].

Тарҷумаи Гладвин:

Dost not know, that the cat, when desperate, teareth out the tiger's eyes with her claws? [174, 126].

Дар ҳикояҳои зер Саъдӣ ба хотири латофати суҳан як бор аз соматизми **чаши**, бори дигар аз **чашии чорной** ва муродифи **чаши** – *дида* истифода кардааст:

Мардери чашидард хост, неши байтор рафт, ки даво кун. Байтор аз он чи дар чашии чорноён мекунад, дар дидаи ӯ кашид ва кӯр шуд. Ҳукумат ба довар бурданд. Гуфт: Ба ӯ ҳеҷ тавон нест, агар ин хар набудӣ, неши байтор нарафтӣ! [173, 191].

Дар тарҷумаи англисии ҳикояҳои мазкур соматизми **чаши** ва муродифи он «*дида*» ба маънои асли «**eyes**» омадаанд:

Тарҷумаи Иствик:

A little man with a pain in his eyes went to a farrier to be treated by him. The farrier applied to his eyes what he used to put in those of quadrupeds so that the man became blind and lodged a complaint with the judge who, however, refrained from punishing the farrier, saying: 'Had this man not been an ass, he would not have gone to a farrier. 'Had this man not been an ass, he would not have gone to a farrier [171, 49].

Тарҷумаи Гладвин:

A little man, being struck with a pain in his eyes, went to a farrier, desiring him to apply a remedy. The farrier, applying to his eyes what he was used to administer to quadrupeds, the man became blind; upon which he complained to the magistrate. The magistrate said: «Get away, there is no plea for the damages; for if this fellow had not been an ass, he would not have applied to the farrier [174, 319].

Дар порчаи шеърии поён зоосоматизми «**чаши**» дар таркиби ибораи «**чашии хурӯс**» истифода шудааст. «*Чашии хурӯс*» гуфта, шоир сурхии лаби

маъшукро дар назар доштааст. Ибораи «чашми хурӯс» маҷозан тибқи шарҳи Деххудо «киноя аз лаби маъшук аст, ки дар сурхии ранг ба чашми хурӯс монанд; киноя аз шароби ангурӣ бошад» [179, 720].

Лаб аз лабе чу **чашми хурӯс** аблаҳӣ бувад,

Бардоштан ба гуфтани беҳудаи хурӯс [173, 168].

Зимни тарҷума мутарҷим Иствик онро айнан **cock's eye** «*чашми хурӯс*» тарҷума кардааст, ки маънои байт барои хонандаи англисзабон нофаҳмо мондааст.

Lips against lips like the **cock's eye**,

Are not to part at the crowing of a silly cock [171, 519].

Гладвин дар таҷумааш ибораи «*чашми хурӯс*»-ро умуман истифода накардааст.

It would be foolishness to cease kissing at the crowing of the foolish cock [174, 293].

Дар порчаи шеърӣ поён соматизми «*чаши*» як маротиба ба маънои зооматизми «*чашми шаппара*» (яъне «кӯршапарак») ва як маротиба ба маънои *чашми инсон* дар шакли *ҳазор чаши* оварда шудааст:

...Гар набинад ба рӯз **шаппара чашм**,

Чашмаи офтобро чӣ гуноҳ?

Рост хоҳӣ, **ҳазор чашми** чунон,

Кӯр беҳтар, ки офтоб сиёҳ [173, 29].

Дар тарҷумаҳои матн ибораи *чашми шаппара* дар шакли «**bat-eyed**» ва *ҳазор чаши* «**thousand such eyes**» оварда шудааст:

Тарҷумаи Иствик:

If in daytime, **bat-eyed** persons do not see,

It is the fault of the fountain of light, the sun?

Thou justly wishest that a **thousand such eyes**,

Should be blind rather than the sun dark [171, 119].

Тарҷумаи Гладвин:

*If the **bat's eye** seeth not in the day, what fault is on that account to be imputed to the sun? require you truth? It is better for a **thousand such eyes** to suffer, than that the **brightness of the sun** should be obscured [174, 122].*

Дар порчаи зер зоосоматизми «*чашми мушаки кӯр*» ба маънои *чашми кӯрмуш* оварда шудааст:

Нури гетифурӯзи чашмаи хур

Зишт бошад ба **чашми мушаки кӯр** [173, 138].

Дар тарҷумаҳо ҳам Иствик ва ҳам Гладвин иборои «*чашми мушаки кӯр*»-ро айнан «**the eye of the mole**» тарҷума кардаанд:

Тарҷумаи Иствик:

The world illumining sun and fountain of light

Look ugly to the eye of the mole [171, 175].

Тарҷумаи Гладвин:

The splendor of the orb, the fountain of light, which illumines this world, appears dim to the eye of the mole [174, 256].

Даҳон барои инсонун ҳайвон як вазифаро иҷро мекунад. Дар матни мазкур иборои *даҳони аждарҳо* истифода шудааст, ки киноя аз марг аст.

Ризқ агарчанд бегумон бирасад,

Шарти ақл аст чустан аз дарҳо.

В-арчи кас бе ачал нахоҳад мурд,

Ту марав дар **даҳони аждарҳо** [173, 129]

Мутарҷимон Иствик ва Гладвин дар тарҷумаи порчаи мазкур иборои «*даҳони аждарҳо*»-ро ба маънои асли «**jaws of a dragon**» овардаанд:

Тарҷумаи Иствик:

Although dayly food may come unawares,

It is reasonable to seek it out of doors.

And though no one dies without the decree of fate,

Thou must not rush into the **jaws of a dragon** [171, 411].

Тарҷумаи Гладвин:

*Although our daily bread doubtlessly may come to us, yet reason requires that we should seek it out of doors. Although no one can die before it is decreed by fate, you have no occasion to run into the **jaws of the dragon** [174, 246].*

Даҳон ҳамчун узви зарурии ҳайвон дар асари мавриди назар дар шакли *даҳони шеру паланг* оварда шудааст:

...В-ар равӣ дар **даҳони шеру паланг**,

Нахурандат, магир ба рӯзи аҷал [173, 231].

Дар тарҷумаҳои матни англисӣ низ айнан оварда шудаанд:

Тарҷумаи Иствик:

And if thou rushest into the **jaw of a lion or tiger**,

They will not devour thee unless on the day decreed [171, 669].

Тарҷумаи Гладвин:

And if thou shouldst be in the jaws of the lion, or of the tiger, they could not devour you excepting on the day of your destiny [174, 362]

Дар порчаи шеърӣ дигар ду соматизм: **дандон ва даҳон** истифода шудааст, ки онҳо дар таркиби ибораҳои *дандони сағ* ва *даҳони мардум* дар матн омадаанд:

Онон, ки ба кунҷи офият биншастанд,

Дандони сағу даҳони мардум бастанд [173, 38].

Дар матни англисии мазкур иборҳои *дандони сағ* «**teeth of dogs**», аммо *даҳони мардум* «**tongues of men**», яъне *забони мард* (*инсон*) тарҷума шудааст, ки *вожаи мард* (*инсон*), маънои мардумро ифода карда наметавонад:

Тарҷумаи Иствик:

Those who have sat down in the corner of safety,

Have bound the **teeth of dogs** and **tongues of men** [171, 145].

Тарҷумаи Гладвин:

They who are seated in the corner of retirement, close the dog's teeth and the man's mouths [174, 133].

Дар порчаи дигар аз зоосоматизми сомонимии **даҳон** дар таркиби ибораи «*даҳани саг*» истифода мешавад:

..Пухтани деги некхоҳонро,
Ҳар чӣ раҳти сарост, сӯхта бех.
Бо бадандеш ҳам накӯи кун,
Даҳани саг ба луқма дӯхта бех [173, 61].

Дар матни англисии мазкур Иствик ибораи «*даҳани саг*»-ро айнан «**mouth of the dog**» тарҷума кардааст:

In order to boil the pot of well- wishers
Burn even all the furniture of the house.
Do good even to malevolent fellow.
Tie up the **mouth of the dog** with a sop [171, 205].

Гладвин ибораи «*даҳани саг*»-ро вобаста ба мазмуни матн танҳо «*даҳон*» тарҷума кардааст:

*In order to boil your well-wisher's pot, it is advisable to burn all your furniture. Do good even unto the wicked; for it is best to **close mouth with a morsel*** [174, 161].

По (пой) ҳамчун узви муҳимми қисми инсон ва ҳайвону ҳашарот, парандаву даранда дар таркиби матни «Гулистон» истифода шудааст. Дар байти зер ибораи **пои мағас** чунин истифода шудааст:

Чун ба дунёи дун фуруд омад,
Ба асал дар бимонад **пои мағас** [173, 94].

Дар тарҷумаи англисии мазкур соматизми остеонимии *по* истифода нашуда, танҳо **мағас** ба назар мерасад, ки мазмуни тоҷикии матнро ифода мекунад:

Descending into the base world,
Sticks in the honey like a **fly** [171, 305].

Гладвин баръакс ибораи «*пои мағас*»-ро «*flies with their feet*» тарҷума кардааст, ки дар ин ҳолат мазмуни матни тарҷумашуда фаҳмо ва равшан мебошад:

Descends to mean worldly concerns, he will find himself enthralled, like flies with their feet in honey [174, 202].

Дар порчаи зерин соматизми остеонимии «**по**» ду маротиба истифода шудааст, ки як маротиба марбут ба инсон ва бори дигар марбут ба ҳайвон – *пои фил* аст:

Зери **поят** гар надонӣ ҳоли мӯр,
Ҳамчу ҳоли туст зери **пои пил** [173, 51].

Дар тарҷумаҳои Исвик ва Гладвин ҳар ду соматизм: **foot** (*пои инсон*) ва **foot of the elephant** (*пои фил*) айнан тарҷума шудаанд:

Тарҷумаи Исвик:

If thou knewest the state of the ant under thy **foot**,
It is like thy own condition under the **foot of an elephant** [171, 175].

Тарҷумаи Гладвин:

*If you are ignorant of the state of the ant under your **foot**, know that it resembles your own condition under the **foot of the elephant** [174, 147].*

Дар ҳикояти дигар соматизми «**по**» дар таркиби ибораи «*пои асп*» истифода шудааст:

*Дастубуридае ҳазорное бикушт. Соҳибдиле бар ӯ гузар карду гуфт:
–Субҳоналлоҳ, бо ҳазор **пой**, ки дошт, чун ачалаш фаро расид, аз бедастубое натавонист гурехт.*

Чу ояд зи пай душмани ҷонситон,
Бибандад ачал **пои асп** давон [173, 123].

Дар матни англисӣ **legs of a running man** «*пойҳои одами даванда*» оварда шудааст, ки мазмунан мувофиқат мекунад, аммо мустақиман «*пои асп*»-ро ифода намекунад:

A man whose hands and feet had been amputated killed a millipede and a pious passer- by exclaimed: 'Praised be Allah! In spite of the thousand feet he possessed he could not escape from a man without hands and feet when his fate had overtaken him.

When the life- taking foe comes in the rear,

Fate ties the **legs of a running man** [171, 399].

Дар тарчумаи Гладвин ибораи *пойи аси* айнан тарчума шудааст:

*One who had neither hands nor feet having killed a milleped, a pious man passing by said, «holy God, although this had a **thousand feet**, yet when fate overtook him could not escape from one destitute of hands and feet. When the enemy who seizes the soul comes behind, fate ties the **feet of the swift** man [174, 240].*

Дар порчаи зерин зоосоматизмҳои сомонимии «*дахон*», «*ҳалқ*» ва соматизми остеонимии «*чангол*» истифода шудааст:

Шунидам, гӯсфандеро бузурге,
Раҳонид аз *дахону чанги* гурге.
Шабонгаҳ корд бар *ҳалқаш* бимолид,
Равони гӯсфанд аз вай бинолид
Ки аз *чанголи* гургам даррабудӣ,
Чу дидам оқибат, худ гург будӣ [173, 92]

Мутарҷим ибораи *дахони гургро «jaws of a wolf»*, *чанги гургро* ба маънои *қувваи гург «power of a wolf»* ва *чанголи гургро «claws of a wolf»* тарчума намудааст:

I heard that a sheep had by a great man,
Been rescued from the **jaws** and the **power of a wolf**.
In the evening he stroked her **throat** with a knife,
Whereon the soul of the sheep complained thus
Thou hast snatched me away from the **claws of a wolf**,
But at last I see thou art thyself a wolf' [171, 299].

Гладвин дар ҷои *дахону чангол*, ки дар матни асл омадааст, *дандону чангол «teeth and claws»* тарчума карда, «*чанголи гург*»-ро дар шакли «**claws of a wolf**» овардааст, ки мазмунан ба матни «Гулистон» мутобиқ аст:

*I have heard that a certain great man delivered a sheep from the **teeth and claws of a wolf**, and the night following applied a knife to his throat. The expiring*

*sheep complained of him saying, «You delivered me from the **claws of a wolf**, but I have seen you at length act the part of the very wolf towards me [174, 199].*

Дар матни зер соматизми *сар* дар таркиби ибораи «*сарӣ мор*» истифода шудааст:

Сарӣ мор ба дасти душман бикӯб, ки аз ихдалҳасанайн (яке аз ду ҳасанот) холӣ набошад: агар ин голиб омад, мор куштӣ в-агар он, аз душман растӣ [173, 215].

Мутарчим Иствик матни мазкурро мазмунан тарҷума намуда, соматизми *сар*-ро истифода накардааст:

Thou hast killed the snake and if the latter, thou hast been delivered from a foe [171, 641].

Гладвин ибораи «*сарӣ мор*»-ро айнан «**serpent's head**» ва ибораи «дасти душман»-ро низ ба маънои асли «**the hand of your enemy**» тарҷума кардааст:

*Bruise the **serpent's head** with **the hand of your enemy**; which cannot fail of producing one of these two advantages. If the enemy succeeds, you have killed the snake; and if the latter prevails, you have got rid of your enemy [174, 345].*

Дар порчаи зер шоир соматизми «*мағз*»-ро дар таркиби ибораи «*мағзи шер*» истифода шудааст, ки ҳамчун зоосоматизм ифода меёбад. Дар матн ибораи «*мағзи шер баровардан*» маънои «сахт задан, куфтани»-ро дорад:

Ба рӯзи маърака эмин машав зи хасми заиф,

Ки **мағзи шер** барорад, чу дил зи чон бардошт [173, 215].

Дар тарҷумаи Гладвин ибораи *мағзи шер* айнан «**lion's brains**» тарҷума шудааст, ки дар асоси тарҷумаи матн маънои онро метавон дарк кард:

*In the day of battle consider not yourself safe because your adversary is weak; for he who becomes desperate will take out the **lion's brains** [174, 346].*

Соматизми «*дандон*» дар таркиби ибораи «гурги тездандон» дар матни китоби мазкур ба назар мерасад:

Бигуфто: «Некмардӣ кун на чандон,

Ки гардад чира **гурги тездандон!**» [173, 213]

Дар тарчумаҳои матни мазкур ибори *гурғи тездандон* «**sharp-toothed wolf**» ё «**sharp teeth of the wolf**» ба маънои асли истифода шудааст:

Тарчумаи Иствик:

He said: Be kind but not to such a degree,

That a **sharp-toothed wolf** may become audacious [171, 641].

Тарчумаи Гладвин:

He replied, «But complacent, but not to that degree that they may insult you with the sharp teeth of the wolf [174, 343].

Дар порчаи зер соматизми дандон дар таркиби ибори «*дандони тез*» истифода шудааст. *Дандони тез* сифати ҳайвоноти ваҳшӣ аст, ки нависанда онро дар шакли *паланги тездандон* истифода кардааст:

Тараҳҳум бар **паланги тездандон**,

Ситамкорӣ бувад бар гӯсфандон [173, 223].

Тарчума айнан буда, мутарҷим онро дуруст ифода карда тавонистааст:

To have mercy on **sharp-toothed tigers**,

Is to be tyrannical towards sheep [171, 657].

Гладвин порчаи мазкурро мазмунан тарчума намуда, дар он ибори *паланги тездандон*, ки маънои маҷозӣ дорад, ба маънои асли «бадкорон, зишкорон» ифода ёфтааст:

When you support and favor the vicious, you commit wickedness with your power by participation [174, 355].

Дар порчаи зерин дар баробари соматизмҳои «**дил**» ва «**миён**»-и одам соматизми мансуб ба ҳайвон «**дум**, **дунб**» низ истифода шудааст:

Харе, ки бинию боре ба гил дарафтода,

Ба **дил** бар ӯ шафқат кун, вале марав ба сараш.

Кунун, ки рафтию пурсидияш, ки чун афтод.

Миён бибанду чу мардон бигир **дунби** хараш [173, 230].

Дар тарчумаҳои матни мазкур соматизмҳои *дил* «**heart**» ва *дунб* «**tail**» дуруст тарчума шудаанд, ки мазмуни асосии матнро ифода карда метавонанд, аммо соматизми *миён*, ки дар таркиби ибори «*миён бастан*»

омадааст «gird thy lions» ё «bind up your lions», яъне «шерҳои худро бандед» тарчума шудаанд:

Тарчумаи Иствик:

When thou seest an ass, fallen in mud with his load,

Have mercy in thy **heart** and step not on his head.

But when thou hast gone and asked him how he fell,

Gird thy lions and take hold of his **tail** like a man [171, 669].

Тарчумаи Гладвин:

*When you see a loaded ass sticking in the mud, take compassion on him, or at any rate pass not over his **head**; but when you proceed and inquire how he came there, bind up your lions as becometh a man, and lay hold of the **ass's tail** [174, 361].*

Ком барои ҳайвон вазифаи даҳонро иҷро мекунад. Нависанда дар байти мазкур соматизми **комро** дар таркиби ибораи «**коми наҳанг**» истифода кардааст:

Гаввос, агар андеша кунад **коми наҳанг**,

Ҳаргиз накунад дурри гаронмоя ба чанг [173, 135].

Дар матни англисии тарчумашудаи мазкур ба ҷои **коми наҳанг** - *коми тимсоҳ* оварда шудааст, ки ин ду ҳайвон комилан аз якдигар фарқ доранд. Ҳамчунин, Истик *коми наҳангро* **crocodile's throat** «*гулуи тимсоҳ*» ва Гладвин **jaw of the crocodile** «*даҳони тимсоҳ*» тарчума кардаанд:

Тарчумаи Иствик:

If a diver fears the **crocodile's throat**,

He will never catch the pearl of great price [171, 421].

Тарчумаи Гладвин:

If the diver were to think of the **jaw of the crocodile**, he would never get in his possession precious pearls [174, 252].

Пешона соматизми сомонимӣ буда, дар сари инсон ва ҳайвон ҷойгир аст. Дар байти мазкур соматизми пешонӣ дар таркиби ибораи «**пешони пил**» ҳамчун зоосоматизм кор фармуда шудааст:

Гарат худ бардарад **пешонии пил**,

На мард аст он, ки дар вай мардумӣ нест [173, 101].

Дар матни тарҷумашуда он айнан «**elephant's front**» ё «**front of an elephant**» тарҷума шудааст:

Тарҷумаи Иствик:

Although able to tear up **an elephant's front**

He is not a man who possessed no humanity [171, 327].

Тарҷумаи Гладвин:

*If you are able to tear **the front of an elephant**; he is no man who hath not humanity* [171, 211].

Дар матни дигар зоосоматизмҳои **пар** ва **шоҳ** истифода шудаанд, ки узвҳои муҳими паранда ва ҳайвон мебошанд:

...Гурбаи мискин агар **пар** доштӣ,

Тухми гунчишк аз замин бардоштӣ.

Он ду **шоҳи гов** агар хар доштӣ,

Одамиро назди худ нагзоштӣ [173, 116].

Дар тарҷумаи англисии он соматизми **пар** «**wings**» оварда шуда, саматизми «**шоҳ**» зикр нашудааст, аммо мазмунан байтро дар шакли «*агар одами оқиз қувват пайдо кунад, бар дигарон дасти ҷафо дароз мекунад*» ифода намудааст. Яъне байти дуҷум мазмунан мувофиқат мекунад:

If the humble cat possessed **wings**.

He would rob the world of every sparrow egg.

It may happen that when a weak man obtains power.

He arises and twists the hands of the weak [171, 377]

*If the poor cat had **wings**, she would not leave a sparrow's egg in the world; and if a mean wretch should happen to get into power, he would become insolent, and twist the hand of the weak* [174, 230].

Дар байти зер зоосоматизми «**пар**» дар таркиби ибораи «*пари товус*» истифода шудааст.

Парри товус дар авроқи масоҳифи дидам,

Гуфтам: «Ин манзилат аз қадри ту медонам беш» [173, 127].

Дар тарҷумаҳо иборай «пари товус» айнан «**peacock's feather**» ифода ёфтааст:

Тарҷумаи Иствик:

I have seen a **peacock feather** in the leaves of the Qoran,
I said: 'I see thy position is higher than thy deserts' [171, 409].

Тарҷумаи Гладвин:

*I saw a **peacock's feather** in the in the leaves of a Koran. I said, 'I consider this an honor much greater than your quality deserves [174, 244].*

Дар байти дигар соматизми «**пӯст**» истифода шудааст, ки он дар нисбати ҳайвонот гуфта шудааст:

Мӯрчагонро чу бувад иттифок,
Шери жаёнро бидаронанд **пӯст** [173, 133].

Дар матни англисии мазкур соматизми «**пӯст**» ба ҳамин мазмун тарҷума шудааст:

Тарҷумаи Иствик:

When the little ants combine together
They tear the **skin** of a furious lion [171, 417].

Тарҷумаи Гладвин:

The little ants, when they meet with an opportunity, will strip off the **skin** of the fierce lion [174, 249].

*Пару бол барои паранда мисли дасту но барои инсон аст. Нависанда аз зоосоматизми **пар** истифода кардааст, ки он мантиқан ба мурғ иртибот дорад:*

*...Тилмизи беиродат ошиқи безар аст ва равандаи бемаърифат **мурғи бепар** ва олими беамал дарахти бебар ва зоҳиди беилм хонаи бедар [173, 233].*

Дар тарҷумаи англисӣ **bird without wings** «парандаи бепар» истифода шудааст:

Тарҷумаи Иствик:

*A disciple without intention is a lover without money; a traveler without knowledge is a **bird without wings**; a scholar without practice is a tree without fruit, and a devotee without science is a house without a door [171, 673].*

Тарҷумаи Гладвин:

A student without inclination is a lover without money; a traveler without observation is a bird without wings; a learned man without works is a tree without fruit; and a devotee without knowledge is a house without door [174, 364].

Дар порчаи назми дигар шоир зоосоматизми «**пар**»-ро, ки чузби бадани парранда аст, чунин овардааст:

Сифла чу чоҳ омаду симу зараш,

Силӣ хоҳад ба зарурат сараш.

Он нашунидӣ, ки ҳакиме чӣ гуфт:

«Мур ҳамон беҳ, ки набошад **параш**» [173, 117].

Қайд бояд кард, ки мақсади шоир аз зикри «пар» ин *ҳавобаландиву манмани* баъзе одамон мебошад.

Дар тарҷумаҳои матни мазкур зоосоматизми **пар** айнан «**wings**» оварда шудааст, ки мазмунан мувофиқат мекунад:

When a base fellow obtains dignity, silver and gold,

His head necessarily demands to be knocked.

Was not after all this maxim uttered by a sage?

‘That ant is the best which possesses **no wings**’ [171, 377].

When a mean wretch obtains promotion and wealth, of a truth he requires a thump on the head. Is not this the adage of a sage? It were better for the ant **not have wings** [174, 232].

Ҳамин тавр, дар асоси таҳлилҳои боло чанд масъала ошкор гардид:

- аксарияти соматизмҳо барои инсон ва ҳайвон яхела истифода мешаванд. Бо ҳамон номҳо онҳо дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ истифода шудаанд, аммо шоир барои аниқ ва нишонрас намудани мақсад аз симои ҳайвонҳо истифода намудааст. Аз ин рӯ, мо дар чунин мавридҳо онҳоро зоосоматизмҳо меномем;

- соматизмҳо, ки сифр марбут ба ҳайвон ҳастанд, бо номи зоосоматизмҳо зикр шудаанд. Ба гурӯҳи чунин зоосоматизмҳо дохил мешаванд: *пар, бол, чангол, шох, кӯфон, шикамба, оҷ (дандони фил), дум, нӯл, чаши, даҳон, дандон, пой* ва монанди инҳо;

- зоосоматизмҳо низ ба маъноҳои маҷозӣ ва дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақол истифода мешаванд, ки намунаи онро мо дар «Гулистон» дида баромадем;

- тарҷумай зоосоматизмҳои «Гулистони»-и Саъдии Шерозӣ аз ҷониби тарҷумонҳо дар маҷмӯъ дақиқ ва дуруст дода шудааст. Аммо дар баъзе ҳолатҳо бо дарназар нагирифтани хусусиятҳои миллию фарҳангӣ тарҷумаҳо нофаҳмо садо медиҳанд.

Хулосаи боби 3

Ҳамин тавр, таҳлили маъноии соматизмҳо дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ва тарҷумаҳои англисии он нишон дод, ки соматизмҳо дорои хусусиятҳои махсуси худ буда, дар тасвири забони ҷаҳони тоҷикон ба таври густурда инъикос ёфтааст. Дар тарҷумаҳои англисии «Гулистон» ҳамин хусусиятҳои забонӣ ва миллии он хеле хуб ҳифз шудааст. Барои натиҷагирӣ аз он мо ба чунин хулоса омадем:

– соматизмҳои забони тоҷикиро асосан калимаҳои асли ташкил медиҳанд, вале дар матнҳои бадеӣ, ки мисоли онро дар «Гулистон» дида баромадем, баъзан вожаҳои иқтибосӣ аз забони арабӣ низ истифода шудаанд. Масалан, *сойд, басар, сомеа, лисон, сафро ё захра, қалб ё замир*, ва монанди инҳо;

– соматизмҳо дар матнҳои бадеӣ ба маъноӣ маҷозӣ нисбат ба маъноӣ асли бештар истифода мешаванд;

– соматизмҳо дар матнҳои бадеӣ дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳо мавқеи устувортар доранд;

– соматизмҳо дар забони тоҷикӣ дар шакли полисемия (сермаъноӣ) хеле зиёд истифода мегарданд;

– соматизмҳо дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ дар аксари мавридҳо дуруст ва аз рӯйи мазмуни матн тарҷума шудаанд; Танҳо дар баъзе маврид аз ҷониби мутарҷимон нофаҳмо тарҷума шудаанд;

– дар баробари соматизмҳо дар «Гулистон» зоосоматизмҳо истифода шудаанд. Дар тарҷума зоосоматизмҳо гоҳе тахтуллафз ва гоҳе дар асоси маъно тарҷума шудаанд;

– соматизмҳо ва зоосоматизмҳое, ки дар таркиби зарбулмасалу мақолҳо ва воҳидҳои фразеологӣ омадаанд, аз ҷониби мутарҷимон бо назардошти хусусиятҳои идиомавиашон тарҷума шудаанд. Вале ҳолатҳое мавҷуданд, ки мутарҷимон барои пурратар инъикос намудани мазмуни ҳикояҳо ва ё қитъаҳо аз роҳи тарҷумаи айнан истифода намудаанд.

– дар таркиби матнҳои «Гулистон» бархе аз соматизмҳо ва зоосоматизмҳо тавассути муродифоти худ низ истифода шудаанд, ки мутарҷимон чунин навъи вожаҳоро бо мулоҳишакорӣ тарҷума кардаанд.

ХУЛОСА

Бар мабнои асари безаволи Саъдии Шерозӣ «Гулистон» соматизмҳо дар тасвири забонии ҷаҳони тоҷикон ва бар асоси тарҷумаҳои англисии он дар тасвири забонии англисҳо мавриди назар қарор гирифт. Дар рафти таҳқиқ хусусиятҳои фарҳангӣ, равонӣ ва муқоисавии соматизмҳо таҳқиқ карда шуда, равиши корбурди ин гуруҳи калимаҳо дар тасвири забонии тоҷикон ва англисзабонҳо дида баромада шуд. Робитаҳои маъноии соматизмҳо дар воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳо бештар баён шудаанд, ки ин ҳолат ҳангоми таҳлил ва баррасӣ баръало ба чашм расид. Тафсири семантикии унсурҳои матни «Гулистон» ва робитаҳои байниматнӣ дар робита ба тобишҳои маъноӣ ва образнокии он баён гардиданд. Инчунин, соматизмҳо аз назари имкониятҳои образнокиашон таҳлил карда шуданд.

Таҳлили соматизмҳо дар матнҳои бадеӣ нишон дод, ки вожаҳои марбут ба номи узвҳои бадан дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ хеле серистеъмол буда, имконияти офаридани тобишҳои гуногуни маъноӣ доранд. Ҳамчунин, тарҷумаи англисии соматизмҳо дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки дар забони англисӣ низ онҳо хеле ғаёол буда, қобилияти офаридани маъноҳои гуногунро доранд.

Таҳлили омории соматизмҳо нишон дод, ки лексикаи соматикӣ дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ як гуруҳи лексикӣ хеле ғаёол буда, қариб дар ҳар як матни ҳикоя баъзан то ду-се вожаи ифодакунандаи номи узвҳои бадан ба назар мерасанд. Истифодаи вожаҳои соматикӣ дар «Гулистон», бешубҳа, ба хусусиятҳои услубию вожагонии забони «Гулистон» мувофиқат мекунад. Дар «Гулистон» муаллифи асар бо истифода аз вожаҳои ифодакунандаи узвҳои бадан тавонистааст шакли анъанавии тасвири одам – метонимикиро истифода барад. Дар ин навъи тасвир на танҳо симои зоҳирии бадан ифода меёбад, балки он бо олами маънавӣ ва ҳиссиёту эҳсосоти инсон алоқаманд аст.

Имкониятҳои калимасозӣ ва маънофаринии соматизмҳо ҳам дар матни аслии асар ва ҳам тарҷумаҳои он, истифодаи онҳо дар воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳо имкон медиҳад, ки тасвири забони ҷаҳони тоҷикон ва англисзабонон ба таври хеле дақиқ бо ҳам муқоиса карда шавад. Таҳлили маъноии соматизмҳо дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ва тарҷумаҳои англисии он нишон дод, ки соматизмҳо дорои хусусиятҳои махсуси худ буда, дар тасвири забони ҷаҳони тоҷикон ба таври густурда инъикос ёфтааст. Дар тарҷумаҳои англисии «Гулистон» ҳамин хусусиятҳои забонӣ ва миллии он хеле хуб ҷиғз шудааст. Барои натиҷагирӣ аз он мо ба чунин хулоса омадем:

1. Вожаҳои ифодакунадаи узвҳои бадан (соматизмҳо ё вожаҳои соматикӣ) дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ва забони англисӣ яке аз қабатҳои муҳимтарин буда, дар тӯли асрҳо ҳамқадами зиндагии мардум шуда, то имрӯз асолати худро маҳфуз доштаанд. Вожаҳои ифодакунандаи узвҳои бадан дар забони тоҷикӣ танҳо аз калимаҳои аслии иборат мебошанд, аммо дар асарҳои бадеӣ, баъзан аз вожаҳои арабӣ низ истифода шудааст, ки мисоли он дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ба чашм мерасад.

2. Соматизмҳо объекти воқеӣ буда, дар тасвири олами ҳақиқӣ дар тафаккури соҳибзабонон ба таври воқеӣ инъикос меёбанд. Инсон худро дар муҳити атроф ба воситаи узвҳои эҳсос аз рӯзҳои аввали зиндагиаш дарк мекунад.

3. Соматизмҳо дар таркиби фразеологизмҳо ва зарбулмасалу мақолҳо тобишҳои маъноӣ пайдо мекунанд ва тасвирҳои гуногунро дар фаҳмиши мардум ба вуҷуд меоваранд.

4. Соматизмҳо дар матнҳои бадеӣ ба маъноӣ маҷозӣ нисбат ба маъноӣ аслии бештар истифода мешаванд. Соматизмҳо дар матнҳои бадеӣ дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳо мавқеи устувортар доранд.

5. Дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ, ки шуҳрати ҷаҳонӣ касб намудааст, соматизмҳо ба таври фаровон қорбурд шуда, дар тарҷумаи вобаста

ба маҳорату касбияти мутарчимон тарчума шудаанд. Махсусиятҳои тарчумаи соматизмҳо, ки бештар ба воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу моқолҳо иртибот доранд дар тарчумаҳои англисии «Гулистон» ба назар гирифта шудаанд.

6. Вожаҳои ифодакунандаи номи узвҳои бадан (соматизмҳо) хусусияти сермаъноӣ (полисемӣ) дошта, дар забони тоҷикӣ доираи истифодаи онҳо хеле густурда аст. Саъдии Шерозӣ ҳамчун донандаи хуби забони модарӣ номи узвҳои баданро дар «Гулистон» беш аз ҳазор маротиба истифода кардааст.

7. Ба соматизми «сар» мафҳумҳои дарки ақлу фаросат, дониш, фарҳанг андешаи инсон ва ғ. рабт дорад. Сар узви муҳимми ҷисми инсон буда, ҷаъолияти одам ба сар вобастагӣ дорад. Вожаи «сар» хусусияти сермаъноӣ (полисемӣ) дошта, дар забони тоҷикӣ хеле серистеъмал аст. Аз ин рӯ, миёни тоҷикзабонон мафҳумҳои «*сар баланд бардоштан*», «*сархам гаштан*», «*саргум гардидан*» ва монанди инҳо зиёд истифода мегарданд. Саъдии Шерозӣ ҳамчун донандаи хуби забони модарӣ ин узви ҳаётан муҳимми инсонро дар «Гулистон» 279 маротиба истифода кардааст.

8. Дар забони тоҷикӣ соматизми «дил» мисли забонҳои дигар ифодакунандаи ҳолатҳои ҳис, аз қабили мутаассирӣ, дарду алам кашидан, руҳияву кайфиятро ифода мекунад. Саъдии Шерозӣ ҳамчун нависандаи маъруфу соҳибмақтаб дар асари панду ахлоқии худ «Гулистон» аз соматизми «дил» фаровон истифода кардааст. Ин соматизм дар вожаҳо ибораҳо дар умум 251 маротиба истифода шудааст.

9. Дар «Гулистон» дар баробари соматизмҳои мансуб ба инсон, инчунин, соматизмҳои мансуб ба ҳайвон, яъне зоосоматизмҳо низ истифода шудаанд. Инсон ҷузъи ҷудонашавандаи табиат аст, бешак табиат ва муҳити атроф – парандаву ҳайвонот низ дар асарҳои бадеӣ истифода мешаванд. Дар ин асар адиб барои тақвияти фикр бештар образҳои ҳайвонот (сағ, хар, гов, паланг, гӯсфанд, гург, фил, наҳанг, асп); парандаҳо (гунчишк, кабутар, мурғ) ҳашарот (магас занбӯр, харчанг) хазандагон (мор, аждаҳо) истифода намудааст. Ҳангоми нишон додани симои ҳайвоноту парандаҳо ё ҳашароту

дарандаҳо бештар вақт узви бадани онҳо ҳамчун мисол истифода мешавад. Чунончи, **даҳон**- *даҳони моҳӣ; даҳони шер; даҳони аждаҳо; шикам*- *шиками моҳӣ; шиками ҳут; чангол* - *чанголи гург; чаши* – *чашии паланг; дандон*- *дандони саг; дум* - *думи хар; по* - *пойи тил; пой асп, пой магас; ҳалқ* - *ҳалқи гӯсфанд; ком*- *коми наҳанг; шох* - *шохи гов; нохун* - *нохуни дарранда; пар* - *пари паранда, пари товус* ва ғ.

10. Соматизмҳои забони тоҷикиро асосан калимаҳои аслии ташкил медиҳанд, вале дар матнҳои бадеӣ, ки мисоли онро дар «Гулистон» дида баромадем, баъзан вожаҳои иқтибосӣ аз забони арабӣ низ истифода шудаанд. Масалан, *соид, басар, сомеа, лисон, сафро* ё *заҳра, қалб* ё *замир*, ва монанди инҳо;

11. Соматизмҳо дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ дар аксари мавридҳо дуруст ва аз рӯйи мазмуни матн тарҷума шудаанд.

12. Соматизмҳо дар тамоми забон мавҷуданд ва барои ифодаи ҳолатҳои гуногуни рӯҳию равонӣ – дарду ранҷ, шодию нишот ва ҳолатҳои дигар зиёд истифода мешавад. Маҳз ҳамин вижагиҳои равонии соматизмҳо дар матнҳои «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ инъиксос ёфта, тасвири забонии ҷаҳони тоҷиконро нишон медиҳанд.

13. Аз рӯйи тарҷумаҳои англисии «Гулистон» маълум мегардад, ки мутарҷимон дар тарҷумаи он аз ду роҳ корбурд намудаанд. Яке калимаву вожаҳо ва истилоҳоти маълум айнан тарҷума шудаанд, ки аз ин мазмуни матни асл тағйир наёфтааст ва ҳусни он нигоҳ дошта шудааст. Роҳи дигаре, ки дар тарҷума истифода шудааст, тарҷумаи мазмунан мебошад, ки дар ин ҳолат баъзан калимаву вожаҳои маҷозан истифодашуда дар тарҷума бо вожаҳои асл истифода шудаанд.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

Дар заминаи таҳқиқоти анҷомпазируфта чунин тавсияҳои илмӣ бо мақсади корбарӣ ва такмили мавзуи баррасишуда манзур карда мешавад:

1. Дар таҳияи барномаҳо ё коркарди масъалаҳо, ки бо таҳқиқоти тарҷумаҳои бадеӣ алоқаманданд, натиҷаҳои таҳқиқоти зеринро метавон ҳамчун мавод истифода кард.

2. Натиҷаҳои илмӣ-таҳқиқии кори диссертатсиониро метавон дар самтҳои гуногуни забоншиносӣ, аз ҷумла забоншиносии муқоисавӣ, тарҷумашиносӣ, инчунин адабиёт, фалсафа ва ғайра истифода намуд.

3. Натиҷаҳои диссертатсияро метавон дар дарсҳои лексионӣ ва машғулиятҳои амалии донишҷӯёни ихтисосҳои равияҳои ҷамъиятиву гуманитарӣ, хусусан дар раванди таълими забоншиносии муқоисавӣ ва тарҷумашиносӣ, лексикология ва фразеология, инчунин барои гузаронидани семинарҳо ва курсҳои махсус аз фанни забоншиносии муқоисавӣ ва тарҷумашиносӣ ба роҳ монд.

4. Дар таҳияи китобҳои дарсӣ доир ба забоншиносии муқоисавӣ ва тарҷумашиносӣ аз маводи кори диссертатсионии мазкур метавон истифода кард.

5. Натиҷаҳои таҳқиқотро барои тайёр намудани асосҳои тарҷумашиносии осори бадеии тоҷикӣ ва иборашиносӣ дар раванди таълим дар мактабҳои олии равияи филологӣ метавон истифода кард.

6. Натиҷаҳои таҳқиқотро, инчунин дар ташкили барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ аз фанни забоншиносии муқоисавӣ ва тарҷумашиносӣ ва фразеология истифода бурдан мумкин аст.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

1. Феҳристи сарчашмаҳои истифодашуда

А) бо ҳуруфи кириллӣ:

1. Абдурахмонов, Ф. А. Анатомияи одам [Матн] // Ф. А. Абдурахмонов – Душанбе: «Империал – Групп», 2016. – 336 с.
2. Абдыкеримов, К. Стих и искусство перевода [Текст] // К. Абдыкеримов. – Фрунзе: Идз-во «Мектеп», 1970. – 143 с.
3. Абуашвили, А. За строкой лирики [Текст] // А. Абуашвили. – М.: Изд-во «Советский писатель», 1989. – 208 с.
4. Азимова, М.Н. Сопоставительно-типологические исследования фразеологической системы таджикского и английского языков [Текст] // М.Н. Азимова. – Душанбе, 2006. – 242 с.
5. Алексеева, И.С. Введение в переводоведение [Текст] // И.С. Алексеева. – М., 2004. – 352 с.
6. Алексеева, И.С. Текст и перевод. Вопросы теории [Текст] // И.С. Алексеева. – М.: Изд-во «Международные отношения», 2008. – 184 с.
7. Алиев Р. Са'ди. Гулистан / Критический текст, перевод, предисловие и примечания Р. М. Алиева [Текст] // Р. Алиев. – М.: Издательство восточной литературы, 1959. – 716 с.
8. Амбражейчик, А. 2000 русских, 2000 английских идиом, фразеологизмов и устойчивых словосочетаний [Текст] // А. Амбражейчик. – М., 2007. – 304 с.
9. Амосова, Н.Н. Фраземы как разновидность фразеологических единиц английского языка [Текст] // Н.Н. Амосова. – М., 1964. – 326 с.
10. Арнольд, И.В. Лексикология современного английского языка [Текст] // И.В. Арнольд. – М.: Изд-во «ФЛИНТА», 2017. – 376 с.
11. Архипов, А.Ф. Самоучитель перевода с немецкого языка на английский [Текст] // А.Ф. Архипов. – М., 1991. – 225 с.

12. Аслонова, Г. Воҳидҳои фразеологии исмии маҷозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ // Паёми Донишгоҳи омузгорӣ (маҷаллаи илмӣ). - Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С.Айнӣ. 2021. - № 6 (95). - С . 100-103.
13. Асрорӣ, В. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ [Матн] // А. Асрорӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956. – 99 с.
14. Афсаҳзод А. Ҳунар донад аз чоҳили айби хеш [Матн] / А. Афсаҳзод // Маърифат. 1997. № 7-8. С. 11-17.
15. Аҳрорӣ Ҳ. Нобобиҳои «безабонӣ» [Матн] / Ҳ. Аҳрорӣ // Садои Шарк, 1966. – №4. – С. 101- 158.
16. Аҳрорӣ Ҳ. Тарҷумаи сатр ба сатр [Матн] / Ҳ. Аҳрорӣ // Тоҷикистони сурх, 1954, – №4. – С. 3.
17. Балли, Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка (пер. с 3-го фр. изд. Вентцель Е.В., Вентцель Т.В.) [Текст] / Ш. Балли. – М., 1955. – 416 с.
18. Бархударов, Л.С. Язык и перевод. Вопросы общей теории перевода [Матн] / Л.С. Бархударов. - М.: «Либроком», 2013. – 240 с.
19. Бобочонова, Д. Чанбаи луғавию сохтори вожаҳои сермаъноӣ соматикӣ [Матн] / Д.Бобочонова. – Хучанд: «Хуросон», 2011. – 168 с.
20. Бреус, Е.В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский [Текст] // Е.В. Бреус. – М.: Изд-во УРАО, 2002. – 208 с.
21. Вайнтрауб, Р. М. Опыт сопоставления соматической фразеологии в славянских языках / Р. М.Вайнтрауб. // Вопросы фразеологии [Текст].– М, 1998. – №3. – С. 157-162.
22. Вакк Ф. О. О соматической фразеологии в современном эстонском литературном языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Таллин, 1964.
23. Верашагин, Е.М., Костомаров, В. Г. Язык культура [Текст] / Е. М. Верашагин, В. Г. Костомаров. – Москва: «Индрик», 2015. – 1038 с.
24. Виноградов, В.С. Введение в переводоведение [Текст] // В.С. Виноградов. – М.: Изд-во «ИОСО РАО». 2001. – 224 с.

25. Власова, Н. А. Фразеологическое гнездо с вершеной «глаз» в общенародном языке и говорах: Автореф. дисс. к. филол. н. – Орел, 1997. – 26 с.
26. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе [Текст] // С. Влахов, С. Флорин. – М.: Изд-во «Международные отношения», 1980. – 352 с.
27. Гадоев Н. Особенности фразеологических диалектизмов [Текст] / Н. Гадоев. // Научный сборник "Анвари дониш". – Душанбе, 2021. – С. 16-26.
28. Гайнутдинова, А.Г. Теория перевода [Текст] // А.Г. Гайнутдинова. – Душанбе, 2013. – 302 с.
29. Гак В. Г. Языковые преобразования [Текст] / В. Г. Гак // Языки русской культуры. – Москва, 1998. – 768 с.
30. Галь, Н. Слово живое и мёртвое [Текст] // Н. Галь. – М., 1987. – 272 с.
31. Гальперин, И.Р. Очерки по стилистике английского языка [Текст] // И.Р. Гальперин. – М., 1958. – 459 с.
32. Гарбовский, Н.К. Теория перевода [Текст]: учебник // Н.К. Гарбовский. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2007. – 544 с.
33. Гачечиладзе, Г.Р. Вопросы теории художественного перевода [Текст] // Г.Р. Гачечиладзе. – Тбилиси, 1964. – 268 с.
34. Горды, М. Человеческое тело: окультуренная телесность во фразеологии современного русского и польского языков [Текст] / М. Горды // Слово. Фраза. Текст. – М.: «Языки славянской культуры», 2002. – 411 с.
35. Горький, М., Сборник сочинение в 30 томах, т. 27 [Текст]/ М. Горький. – Москва: «Гослитиздат», 1963. – 324 с.
36. Гришаева, Л.И. Введение в теорию межкультурной коммуникации [Текст]: уч. пос. для студ. лингв. Факультетов / Л.И. Гришаева. – М.: Дрофа, 2001. – 110 с.
37. Гудков, Д. Теория и практика межкультурной коммуникации [Текст] / Гудков Д.М. – М.: Наука, 2003. – 90 с.

38. Гулназарова Ж. Таснифоти маъноии феъл дар «Баҳористон»-и Абдурахмони Чомӣ [Матн] / Ж. Гулназарова. – Душанбе: Шуҷоиён, 2011.–168 с.
39. Деҳотӣ, А. Барои сифати баланди тарҷумаи асарҳои назм [Матн] [Матн] / А.Деҳотӣ. // Шарқи Сурх. 1939, № 4. – С. 13.
40. Дуглас Робинсон. Как статья переводчиком: введение в теорию и практику перевода [Текст] / Пер. с англ. – СПб.: КУДИЦ-ПРЕСС, 2007. – 304 с.
41. Дӯстов, Ҳ.Ҷ. Воҳидҳои фразеологии ташбеҳӣ дар забони адабии муосири тоҷик [Матн] // Ҳ.Ҷ. Дӯстов. Душанбе: «Ҷонибек». 2014. – 186 с.
42. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ. Нашриёти давлатии Тоҷикистон [Матн] / Тартибдиҳандагон А. Писарчик, С. Тоҷиддинов, М. Ҳамидҷонова. – Душанбе, 1961. – 226 с.
43. Зеҳнӣ, Т. Куллиёт. Санъати суҳан [Матн] // Т. Зеҳнӣ. Душанбе: «Истеъдод», 2021. – 432 с.
44. Икрами, Д. Проблемы перевода русской литературы в Иране [Текст] // Д. Икрами. Душанбе: Дониш, 1988. – 144 с.
45. Икромӣ Ҷ. Тарҷумон бояд устои кори худ бошад [Матн] Ҷ.Икромӣ // Тоҷикистони Сурх. 1951, – № 224.
46. Исрофилниё, Ш. Р., Раҳнамо А. Шарҳи мунтахаби «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ [Матн] / Ш. Р.Исрофилниё, А. Раҳнамо. – Душанбе: «Пайванд», 2016. – 220 с.
47. Калонтаров Я. И. Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими. Изд-во: «Ирфон», Душанбе, 1965.-534с.
48. Камолиддинов, Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим [Матн] // Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 185 с.
49. Камолиддинов, Б. Ҳусни баён. Қисми 1 [Матн] // Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1984. – 120 с.

50. Каримов, Ҳ. Тарҷумонӣ санъати зӯр аст [Матн] / Ҳ. Каримов // Тоҷикистон Сурх. 1951, –№ 233.
51. Кармишков, А. О. Соматические фразеологизмы в русском и кыргызском языках: дисс. к. филол. н. – Бишкек, 1992. – 243 с.
52. Колшанский, Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / Г.В.Колшанский; отв. ред. А.М.Шахнарович. Изд. 5-е [Текст] / Г.В. Колшанский. – М.: «Книжный дом «Либроком», 2013. – 124 с.
53. Комиссаров, В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учебник для институтов и факультетов иностранного языка [Текст] // В.Н. Комиссаров. – М., 1990. – 253 с.
54. Комиссаров, В.Н., Рецкер, Я.И., Тархов, В.И. Пособие по переводу с английского языка на русский. Часть 2. [Текст] // В.Н. Комиссаров, Я.И. Рецкер, В.И. Тархов, В.И. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1965. – 287 с.
55. Комиссаров, В.Н., Рецкер, Я.И., Тархов, В.И. Пособие по переводу с английского языка на русский. Часть 1. [Текст] // В.Н. Комиссаров, Я.И. Рецкер, В.И. Тархов, В.И. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1960. – 175 с.
56. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. 2-е изд., испр. и доп [Текст] / О. А. Корнилов. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
57. Кочеваткин, А.М. Соматическая лексика в диалектах эрзянского языка (лингвогеографический анализ) [Текст] / А. М. Кочеваткин. – Саранск, 1999. – 208 с.
58. Красных, В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: Курс лекций [Текст] / Красных, В. В. – Москва, 2002. – 284 с.
59. Крейдлин Г. Е., Переверзева С. И. Семиотическая концептуализация тела и его частей. I. Классификационные и структурные характеристики соматических объектов [Текст] / Г. Е.Крейдлин, С. И. Переверзева // Вопросы филологии. – 2010. – № 2 (35).
60. Крупнов, В.Н. Курс перевода [Текст] // В.Н. Крупнов. – М.: Международные отношения, 1979. – 232 с.

61. Кубрякова, Е. С. В поисках сущности языка: когнитивные исследования [Текст] / Е. С. Кубрякова. – Москва: Языки славянской культуры, 2012. – 207 с.
62. Кулматов, Н. А. Этнические взгляды Саади [Текст] / Н. А.Кулматов. – Душанбе, 1968. – 128 с.
63. Кунин, А. В. Курс фразеология современного английского языка [Текст] / А. В. Кунин. – Москва: «Просвещение», 2016. – 381с.
64. Латышев, Л.К. Перевод: проблемы теории, практики и методики преподавания [Текст] // Л.К. Латышев. – М.: «Просвещение», 1988. – 160 с.
65. Лотман, Ю.М. Анализ поэтического текста. Структура стиха. [Текст] // Ю.М. Лотман. Л.: Просвещение, 1972. – 271 с.
66. Лотман, Ю.М. Лекции по структуральной поэтики [Текст] // Ю.М. Лотман. Вып. II. Тарту, 1964. – 195 с.
67. Мамадамбарова, Ш. С. Различные типы переводов «Гулистана» Саади на английском языке: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: / Ин-т востоковед. АН СССР. – Москва, 1990. – 17 с.
68. Мамадиев Д. У. Перевод и место творчество Саади в узбекской литературе. автореферат дис. ... кандидата филологических наук . – Душанбе, 2019. – 27 с.
69. Маслова В. А. Введение в лингвокультурологию [Текст] / В. А. Маслова. – М.: Наследие, 1997. – 207 с.
70. Мачидов Ҳ. Воҳидҳои фразеологӣ ва калима [Матн] / Ҳ. Мачидов // Мактаби советӣ. 1984 №4. С. 19-22.
71. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. Луғатшиносӣ [Матн] // Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 2007. – 243 с.
72. Мачидов, Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик [Матн] / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 1982. – 104 с.
73. Манакин, В. Н. Сопоставительная лексикология [Текст] : монография / В. Н. Манакин. – Киев: «Знания», 2004. – 326 с.

74. Матробиён, С. К. Этнолингвистическое исследование языковой картины мира таджиков. автореферат дис. ... доктора филологических наук. – Душанбе, 2023. – 54 с.
75. Матробиён, С. Қ. Этнолингвистикаи тоҷик: пажӯҳиши назариявӣ ва амалӣ. Китоби 1. Асосҳои назариявии этнолингвистика [Матн] / С. Қ. Матробиён. – Душанбе: «Шоҳин-С», 2022. – 226 с.
76. Матробов, С.Қ., Усмонова, М.Х., Ғуломалиева Р.Қ. Забони тоҷикӣ [Матн] / С.Қ. Матробов, М.Х. Усмонова, Р.Қ. Ғуломалиева. – Душанбе, 2012. – 290 с.
77. Миньяр-Белоручев, Р.К. Теория и методы перевода [Текст] // Р.К. Миньяр-Белоручев. – М.: Московский лицей, 1996. – 208 с.
78. Мирзоев С. Баррасии бархе аз ибораҳои фразеологии соматикӣ романи "Дохунда"-и С. Айнӣ / С. Мирзоев. // Маҷмуаи мақолот (маводи Ҳамоиши илмӣ байналмилалӣ "Устод Садриддин Айнӣ поягузори адабиёти тоҷик"). – Душанбе: ДДОТ, 2018. – С. 306-311.
79. Мордкович Э. М. К вопросу о семантических полях соматических фразеологизмов [Текст] / Э. М. Мордкович // Вопросы семантики фразеологических единиц славянских, германских и романских языков. – Новгород, 1972. -Ч. 2. – С. 45-48.
80. Муллоджанова З. Стиль оригинала и перевод: (К проблеме изучения прозы С. Айни). Душанбе: Дониш, 1976.-136.
81. Муллоқандов, Э. Забон дар тӯли замон [Матн] // Э. Муллоқандов. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 144 с.
82. Муллоқандов, Э. Ҳабиб Аҳрорӣ дар бораи баъзе масъалаҳои тарҷумаи наср [Матн] / Э. Муллоқандов // Шарқи Сурх. 1952. №11. С. 100.
83. Муллоқандов Э. Назаре ба забони тарҷума дар матбуоти тоҷик [Матн] / Э.Муллоқандов // Садои Шарқ, 1974. – №1. саҳ. 124.
84. Муҳаммадиев М., Талбакова Ҳ., Нурмаҳмадов Ю. Лексикаи забони адабии тоҷик [Матн] // М. Муҳаммадиев, Ҳ. Талбакова, Ю. Нурмаҳмадов. – Душанбе, 1997. – 190 с.

85. Муроди Низомиддин. Традиции персидско-таджикской поэзии в уйгурской литературе XVI-XIX вв.: диссертация ... доктора филологических наук. – Душанбе, 2017. – 350 с.
86. Мухтор, Шокир. Франция читает "Гулистан": (история изучения и перевода "Гулистана" Саади во Франции). Отв. редакторы А. Маниязов, П. А. Клубков. [Текст] / Шокир, Мухтор.– Душанбе: «Дониш», 1987. – 112 с.
87. Нағзибекова, М. Назарияи тарчума [Матн] // М. Нағзибекова. – Душанбе: «Деваштич», 2005. – 75 с.
88. Назаров Н. О. Соматические фразеологизмы ишкашимского языка: диссертация ... кандидата филологических наук. – Душанбе, 2008. – 245 с.
89. Назирова, Ҳ. Чилваҳои шеърӣ куҳан [Матн] / Ҳ. Назирова // Садои Шарқ. 1972. №11. С. 138-141.
90. Насруддин, А. Матншиносии осори адабӣ [Матн] // А. Насруддин. – Хучанд, 2009. – 392 с.
91. Очилдиев Б. Тарчумаи бадеӣ ва танқид [Матн] / Б.Очилдиев // Садои Шарқ, № 6. – С. 139.
92. Плу́нгнян, В. А. К описанию африканской «наивной картины мира» (локализация ощущений и понимание в языке догон) [Текст] / В. А. Плу́нгнян // Логический анализ языка: Культурные концепты. – Москва, 1991. – 155 с.
93. Проблемы стихотворного стиля. Тематический сборник научных трудов. Алма-Ата, 1987. – 100 с.
94. Рахмонова Н. Ш. Соматические фразеологические единицы в таджикском и русском языках [Текст] / Н. Ш. Рахмонова. – Душанбе, 2006. – 158 с.
95. Раҳматуллозода С. Таҳлили лингвистии вожаҳои марбут ба ҳайвонот ва парандагон [Матн] / С. Раҳматуллозода. – Душанбе, 2020. – 67 с.
96. Реформатский, А.А. Перевод или транскрипция [Текст] А.А. Реформатский // Сборник Восточно-славянская ономастика. – М.: «Наука», 1972.

97. Рустамов, Ш. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] // Ш. Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1982. – 465 с.
98. Сабзаев, С. Забон ва сабки баёни Мавлоно Чалолуддини Балхӣ [Матн] / С. Сабзаев. – Душанбе: “Ирфон”, 2014. – 520 с.
99. Саймиддинов, Д. Вожасозии забони форсии миёна [Матн] / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2001. – 310 с.
100. Саломов М. Қ. Ифодаҳои маҷозӣ дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ. дисс...ном. илм.фил. \ 10.02.08 \ Муҳаммадҷовид Саломов – Душанбе, 2000.-145с.
101. Саломов, М. Ифодаи маҷоз дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ [Матн] / М. Саломов. – Душанбе, 2001. – 138 с.
102. Саломов, М. Қ. Вижагиҳои савтӣ, маъноӣ ва маҷозии фразеологияи забони шеърӣ тоҷикӣ [Матн] / М. Саломов. – Душанбе, 2017. – 194 с.
103. Саломов, М. Қ. Вижагиҳои забони ғазалиёти шоирони асрҳои XII-XIV [Текст]: дис. ... док. илм. фил.: 10.02.22 / Саломов, М. Қ. – Душанбе, 2018. – 355 с.
104. Самадов, А. Шарҳ дар оинаи Ғарб [Матн] / А. Самадов. – Душанбе, 2019. – 134 с.
105. Самадов, А. Шигардҳои тарҷума [Матн] / А. Самадов. Душанбе, «Сабрина-К», 2016. – 183 с.
106. Сафо Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон [Матн] / Забехуллоҳ Сафо.– Ҷ. 2.– Техрон: Интишороти Фирдавсӣ, 1373. – 1128 с.
107. Саъдуллоев У. Хусусиятҳои луғавӣ ва маъноии «Футувватномаи султони»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ / У. Саъдуллоев. – Душанбе, 2013. – 140 с.
108. Семенец О.Е., Панасьев А.Н. История перевода [Текст] / О.Е. Семенец, А.Н. Панасьев. Киев: «Лыбидь», 1991. – 368 с.
109. Собирова, М. А. Соматизмҳо дар ибораҳои устувори ашъори Камоли Хучандӣ [Матн] / М. А. Собирова // Ахбори ДДҲБСТ (бахши филология), №4. – Душанбе, 2017.– С. 91 – 100.

110. Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного [Текст] / А.В. Суперанская. – М.: Изд-во: «Наука», 1973. – 366 с.
111. Тарҷума ва балоғати сухан. Ҷилди 1 [Матн] // Мураттибон: Б. Камолиддинов, М.Б. Нағзибекова. – Душанбе, 2004. – 144 с.
112. Тарҷума ва балоғати сухан. Ҷилди 2 [Матн] // Мураттибон: Б. Камолиддинов, М.Б. Нағзибекова. – Душанбе, 2005. – 192 с.
113. Тарҷумонӣ ва тарҷумаи бадеӣ. Фаъолияти тарҷумонии Ҳабиб Ахрорӣ. [Матн] // Мураттибон: Б. Камолиддинов, Ф. Турсунов. – Душанбе, 2011. – 328 с.
114. Турсунзода, М. Мухимтарин соҳаи кори адабиёти бадеӣ // Тоҷикистони Сурх. 1951, №11.
115. Турсунов, Ф. М. Лексико-семантический анализ и особенности пословиц и поговорок произведений Ф. Мухаммадиева /Ф. М. Турсунов.- Душанбе, 2006.-136 с.
116. Турсунов, Ф. М. Тарҷумонӣ ва тарҷумаи таъбирот. -Душанбе-2021. - 136 с.
117. Турсунов, Ф.М. Сопоставительное исследование безэквивалентной лексики в лингвокультурном и переводческом аспектах [Текст]: дис. ... д-ра фил. наук: 10.02.20 / Турсунов Фаёзҷон Мелибоевич. – Душанбе, 2016. – 358 с.
118. Усмонов, К. Услубиёти забони англисӣ ва муқоисаи он бо забони тоҷикӣ [Матн] // К. Усмонов. - Хучанд: Нури маърифат, 2007. – 128 с.
119. Усмонов, Р. А. Глагольная лексика в "Маснави маънави" Джалолуддина Руми: дис. кандидат филологических наук: – Худжанд. 2003. – 196 с.
120. Фёдоров, А.В. Основы общей теории перевода. Москва, изд. «Филология три», 2002. – 416 с.
121. Халилова, К.У. Соматизм «сердце в языковой картине мира// автореф. кандидат филологических наук: – Махачкала, 2012. – 20 с.

122. Хоҷамиров, М. Хусусиятҳои лексикӣ- семантикӣ ва сохтори «Ҷомеъ- ут- таворих»-и Рашиддудини Фазлуллоҳ [Матн] / М. Хоҷамиров. – Душанбе, 2020. – 125 с.
123. Ходжамуродова, Ш. Р. Особенности изучения и переводы «Гулистан»-а Саади в Китае: дис. кандидат наук. – Душанбе, 2020. – 178 с.
124. Ҳусейнов, Ҳ. Забон ва услуби «Одина»-и С.Айнӣ [Матн] / Ҳ. Ҳусейнов. – Душанбе: «Ирфон», 1973. – 252 с.
125. Шанский, Н.М. Лингвистический анализ художественного текста. Уч. пособие для студентов пединститутов. Изд. 2-е, доработанное [Текст] / Н.М. Шанский. – Л.: «Просвещение», 1990. – 185 с.
126. Шарифов, Х. Шоир ва шеър [Матн] // Х. Шарифов. – Душанбе: Адиб, 1998. – 190 с.
127. Шокир, Мухтор. Замон ва тарҷумон [Матн] // Шокир Мухтор. – Душанбе: Адиб, 1989. – 208 с.
128. Шукуров, М. Тарҷума ва услуби хоси нависанда [Матн] / М. Шукуров // Садои Шарқ. 1970, №11, с 115 – 158.
129. Эмирова, А. М. Русская фразеология в коммуникативном аспекте. Монография [Текст] / А. М. Эмирова. – Ташкент: «Фан», 1988. – 92 с.
130. Эмомалӣ, Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 1. Ба сӯйи пояндагӣ / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе, 2016. – 516 с.
131. Эмомалӣ, Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 2. Забон ва замон / Эмомалӣ Раҳмон – Душанбе, 2020. – 432 с.
132. Эмомалӣ, Раҳмон. Суханронӣ ба муносибати Рӯзи забони давлатӣ / Эмомалӣ Раҳмон // Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ва сиёсати давлатӣ дар бораи забон. – Душанбе, 2018. – 232 с.
133. Эткинд, Е. Г. Поэзия и перевод [Текст] / Е.Г. Эткинд. Москва- Ленинград, «Советский писатель», 1963. – 430 с.

134. Яшманова, В. А. Инструментальность и субъективно-объективные отношения [Текст] / В. А. Яшманова // Теория функциональной грамматики. – Санкт-Петербург: «Наука», 1992. – 188 с.

2. Фарҳангҳо

135. Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка [Текст] / В.И. Даль. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1955. – 700 с.
136. Даль, В.И. Толковый словарь русского языка [Текст] / В.И. Даль. – М.: Эскмо, 2009. – 736 с.
137. Девлин, Д. Словарь синонимов и антонимов английского языка [Текст] // Д. Девлин. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2005. – 559 с.
138. Касимова, М. Н., Искандарова Д. М. Краткий русско-таджикский тематический учебный словарь / М. Н. Касимова, Д. М. Искандарова. – Душанбе: ТГНУ, 2002. – 66 с.
139. Кузьмин, С.С. Русско-английский фразеологический словарь переводчика [Текст] // С.С. Кузьмин. – М.: Флинта: Наука, 2001. – 776 с.
140. Кунин, А.В. Англо-русский фразеологический словарь [Текст] // А.В. Кунин. – М.: «Русский язык», 1984. – 994 с.
141. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ [Матн] / А. Мамадназаров. – Душанбе: «Эр-граф», 2015. – 1015 с.
142. Мамадназаров, А. Фарҳанги донишгоҳии англисӣ-тоҷикӣ [Матн] / А. Мамадназаров. – Душанбе: Нашриёти «Эр-граф», 2016. – 484 с.
143. Муҳаммадиев, М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ [Матн] // М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Маориф, 1993. – 271 с.
144. Мюллер, В.К. Большой англо-русский словарь [Текст] / В.К. Мюллер. – М., 2002. – 958 с.
145. Мюллер, В.К. Большой англо-русский, русско-английский словарь [Текст] / В. К. Мюллер. – Москва: ООО Дом Славянской книги, 2007. – 958 с.

146. Новейший англо-русский, русско-английский словарь. -К.: Арий; Х.: Проминь, М.: ИКТЦ «ЛАДА» 2013. – 960 с.
147. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка: Ок: 100 000 слов, терминов и фразеологических выражений [Текст] / С. И. Ожегов. – М.: Изд-во «Мир и образование», 2009. – 1360 с.
148. Ричард, А. Спирс. Словарь американских идиом [Текст] / Ричард, А. Спирс. – М.: Рус. яз., 1991. – 464 с.
149. Словарь античности [Текст]. Пер. с нем. – Москва: Прогресс, 1989. – 704 с.
150. Субҳинисо, Б. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ - англисӣ - русӣ / Б. Субҳинисо. – Хучанд, 2016. – 419 с.
151. Фарҳанги забони тоҷикӣ / Мураттибон: М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. – М.: «Советская энциклопедия», 1969. – Ҷ. 1. – 938 с.
152. Фарҳанги забони тоҷикӣ / Мураттибон: М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ). Ҷ. 2. – М., 1969.— 952 с.
153. Фарҳанги ибораҳои халқӣ. – Душанбе: «Адиб», 1988.- 400 с.
154. Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. Душанбе: «Шарқи озод», 2011. – 832 с.
155. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ / Мураттибон С. Назарзода., А. Сангинов., С. Каримов. Ҷ. 1. – Душанбе, 2008.– 997 с.
156. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ / Мураттибон С. Назарзода., А. Сангинов., С. Каримов. Ҷ. 2. – Душанбе, 2010. – 1082 с.
157. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ [Матн] // М. Фозилов, – Душанбе: Ирфон, 1975-1977. – Ҷ.1.2. –367 с. – 584 с.
158. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик [Матн] //М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1964. – Ҷ. II. – 803 с.

159. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. (Фарҳанги фразеологӣ) [Матн] // М. Фозилов. – Душанбе: 1963. – Ҷ. I. – 952 с.

Б) бо ҳуруфи англисӣ:

160. A dictionary of American Proverbs, New York, oxford, 1992. -710 pages.
161. A guide to oriental classics. Columbia University Press, New York, - 324 pages.
162. A Persian Sufi Poem: Vocabulary and Terminology. Curzon Press, London, 1978, - 214 pages.
163. David Crystal. An Encyclopedic Dictionary of language and languages. Blackwell Publisher, 1992. -428 pages.
164. David Crystal. The Cambridge Encyclopedia of the English Language/second edition. Cambridge University Press. 2003. -499 pages.
165. Edward G. Browne. A literary history of Persia. Volume III The Tartar Dominion (1265-1502). University Press, 1964. -586 pages.
166. Kuskovskaya, S. English Proverbs and Sayings. / S. Kuskovskaya – Minsk: Vysheishaya Shkola Publishers, – 1987. – 257 pages.
167. Longman Dictionary of American English. – Essex England: Pearson Longman, 2009. – 1178 pages.
168. Oxford Advanced Learner`s Dictionary of Current English. Oxford University Press, 2010. - 1796 pages.
169. Oxford Dictionary of Proverbs [Ox.DP]. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 370 pages.

3. Сарчашмаҳо

170. Wheeler M. Thackston The Gulistan of Sa'di. – 2008. – 439 с.
171. Sa'dî. The Gulistân: Or, Rose-Garden (Tr. by E.B. Eastwick). – Creative Media Partners, LLC, 2015. – p.354
172. Ричард Ф. Б. The Golestan of Saadi. – Техрон. – 213 с.

173. Саъдии Шерозӣ. Гулистон [Матн] / Шерозӣ, Саъдӣ.– Душанбе: «Маориф», – 2014. – 247 с.
174. Sa'di. Gulistan or Rose Garden. Бостон (Tr. by Francis, Gladwin). – 1865. – 379 с.
175. Sa'dî. Gulistan or Rose Garden (Tr. by Ross, James). – 1831. – p. 234.
176. Sa'di. Gulistan or Rose Garden (Tr. by Emerson, Ralph Waldo) .

4. Захираҳои электронӣ

177. English proverb and sayings [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастарсӣ: <http://linguapedia.info/english/proverbs-sayings.html2> (санаи мурочиат: 03.01.2023).
178. Dick Davis. On Not Translating Hafez [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастарсӣ: [https://www.jstor.org/stable/40244407#:~:text=Dick%20Davis,318%20\(9%20pages\)](https://www.jstor.org/stable/40244407#:~:text=Dick%20Davis,318%20(9%20pages)) (санаи мурочиат: 03.01.2023).

179. د هخدا على اكبر. لغتنامه (کتاب الکترونی از 2453 ص).
د هخدا على اكبر. لغتنامه جلد های 21, 22, 26, 29, 47 هرانت 1377

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ АЗ РӢӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

1) Мақолаҳои зерини муаллиф дар маҷаллаҳои аз ҷониби ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияшуда ба таърифи расидаанд:

[1-М]. Мирзоалиева Ш. Э. Мавқеи соматизми «даст» дар «Гулистон»-и Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ / **Ш. Э. Мирзоалиева** // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2020. – № 6 (89). – С. 99 -104. ISSN 2219-5408.

[2-М]. Мирзоалиева Ш. Э. Асосҳои ташкили нутқи шифоҳии хонандагон дар раванди дарси забони англисӣ / **Ш. Э. Мирзоалиева** // Паёми Донишқадаи забонҳо. – Душанбе, 2020. – №1(37). – С.127-132. ISSN 2226-9355.

[3-М]. Мирзоалиева Ш. Э. Мавқеи соматизмҳо дар зарбулмасалҳои англисӣ ва тоҷикӣ / **Ш. Э. Мирзоалиева** // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2021. – № 1 (90). – С. 73 -76. ISSN 2219-5408.

[4-М]. Мирзоалиева Ш. Э. Соматизми “дил” ва мавқеи он дар “Гулистон”-и Саъдии Шерозӣ / **Ш. Э. Мирзоалиева** // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе 2021. – №3 (92). – С.88-91. ISSN 2219-5408.

[5-М]. Мирзоалиева Ш. Э. Вожаҳои соматикӣ сенсонимӣ дар “Гулистон”-и Саъдии Шерозӣ. / **Мирзоалиева Ш.Э.** // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2022. – №5 (100). – С.65-71. ISSN 2219-5408.

[6-М]. Матробиён С. Қ., Мирзоалиева Ш. Э. Таърихи тарҷумаҳои «Гулистон»-и Саъдӣ. / **С. Қ. Матробиён, Ш. Э. Мирзоалиева** // Паёми Донишгоҳи забонҳо. –Душанбе, 2023. – № 3 (51). – С.169-174. ISSN 2226-9355.

б) Мақолаҳои дар дигар нашрияҳои илмӣ ба таърифи расида:

[7-М]. Мирзоалиева Ш.Э. Методика преподавание английского языка. / **Ш. Э. Мирзоалиева** // Материалы международной научно-практической конференции. – Душанбе, 2019. – С.112-113.

[8-М]. Мирзоалиева Ш.Э Позитивные соматические фразеологические единицы с компонентом “голова” в русском, английском и таджикском языках. / **Ш. Э. Мирзоалиева** // Саҳми тарҷумонҳои касбӣ дар густариши соҳаи касбӣ (конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ). – Душанбе, 2019. – С.181-185.

[9-М]. Мирзоалиева Ш. Э. Развитие устной речи иностранных учащихся путём применения фильмов. / **Ш. Э. Мирзоалиева** // Материалы республиканской научно-практической конференции русский язык и литература в современных реалиях. – Душанбе, 2020. – С. 209-219.

[10-М]. Мирзоалиева Ш. Э. Анализ соматических единиц с компонентом HAND/РУКА / **Мирзоалиева Ш.Э.**// Маводи конференсияи байналмилалӣ (ДДЗТ ба номи С.Улуғзода). – Душанбе 2021. – С. 151-153.